

רוז'ישץ'

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך: רוז'ישץ' עיירתי

ארגון יוצאי רוז'ישץ' והסביבה בישראל

2015

הפרקים המתורגמים בספר זה נכתבו בידיש ונדפסו בתוך: רוז'שץ' עיירתי
תל אביב: ארגון יוצאי רוז'שץ' בישראל והארגונים בארצות הברית, קנדה,
ברזיל וארגוטינה, 1976

פורמט דיגיטלי

2015

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבויס

בשער: בית הספר "תרבות" בשנת 1929

47-E-1
343-212

רוז'ישץ' עיירתי

מיין שטעטל ראזשישטש

עריכט ווערדן:
גרשון זיק

במוצאת ארגון יוצאי רוז'ישץ' בישראל
וחארגונים בארצות-הברית, קאנאדה, בראזיל וארנטינה

לזכר הנספים בני קהילות ווהלין

ולזכר בני משפחת ליבריק מלוצק ושלוחותיה ברוז'ישץ'

לזכור ולא לשכוח

39 שנים חלפו מאז הוציא ארגון יוצאי רוס'ישן לאור את הספר "רוז'ישן" עיירת' המאגד בתוכו סיפורים ותיאורים מפי חברים, זיכרונות שסופרו ועדיית.

הספר יצא לאור 31 שנים אחרי תום מלחמת העולם השנייה, שבה נספו מרבית יקירינו בעיירה.

חלק נכבד מן הספר נכתב ביידיש שהייתה השפה השגורה בפי יקירינו תושבי העיירה. לצערנו, הקוראים בשפה זו הולכים ומתמעטים.

נפלה לידינו הזכות לקבל ולאשר פנייה מאת אסתר וינשלבויס אשר נרתמה למשימה קדושה של תרגום זיכרונות כתובים בשפת היידיש לשפה העברית.

כשם שנרתמנו, בני דור ההמשך, להוציא לאור, בשנת 2009, את "ספר זכרונות מרוז'ישן", ספר זיכרונות שני, בעברית, בו סיפרו יקירינו גיבורינו את סיפורם האישי והמשפחתי, כך נותנים אנו עתה יד לתרגום זיכרונותיהם של היקרים לנו, שנכתבו במקור ביידיש, לשפה העברית, כדי להפוך אותם נגישים לכל אחד מאתנו ולשמר אותם גם לדורות הבאים.

בשם הוועד ובשם כל חברי ארגון יוצאי רוס'ישן והסביבה בישראל, אני מודה מקרב לב לאסתר על פועלה לשמר את הזיכרון, ועל התרגום לעברית, בהתנדבות, של מאמרים כתובים ביידיש בספר "רוז'ישן עיירת'".

אהרן גוטליב

אוגוסט 2015

דברי המתרגמת

י' באלול תש"ב 1942, היום בו חרבה קהילת רוז'ישץ' בסער שהכה בכל קהילות היהודים בוואלין, חלפו כבר 73 שנה.

"רוז'ישץ' עיירתי", ספר הזיכרון לקהילה, ראה אור ב-1976 לאחר שנים של עבודה מאומצת. כך כתב אבנר שרון בדברי ההקדמה לספר:

... ואחז הקורא, אם תקום העיירה לתחייה לעיניך ותראה את עצמך מטייל ברחוב ונפגש עם ידידים, משוחח וצוחק עם הצוחקים, וידעת כי אין זה אלא חלום. העיירה קיימת רק בספר, המציאות – איננה עוד. קרא הלאה, ואם תידד שנתך מהזוועת, כשם שנודדה שנתי לילות רבים, וידעת כי זוהי האמת המרה... טוב שניתן לדפים אלה לדבר אל העולם ואל הדורות הבאים.

עתה, לאחר כמעט 40 שנה, רואה אור קובץ זה ובו תרגום פרקי יידיש מתוך ספר הזיכרון.

אני בת ליוצאי וואלין (קוריע, לוצק). נסיעותי לאוקראינה – במיוחד הנסיעה בשנת 2010 במסע השנתי של ארגון יוצאי קוריע בישראל בו נטלתי חלק – הותירו בי חותם שהולך אותי למסע מסוג אחר, מסע בספרי זיכרון של קהילות בוואלין. ראשיתו ספר קוריע, בתקווה למצוא בדל מידע על משפחת אבי, והמשכו ספרי זיכרון נוספים, במטרה לסייע למי שאינם דוברים יידיש למצוא, אולי, מה שאני לא מצאתי, ולהחיות לרגע של קריאה עולם שחרב.

תרומתי הצנועה לשימור זכר הנרצחים – בהם מרבית בני המשפחה של הוריי, בהם גם בני משפחה שחיו ברוז'ישץ' [אפילו משפחתי-אישי בסוף הקובץ] – בפוגרומים ובשואה הגדולה במאה ה-20.

קובץ זה הוא עשירי בסדרה זו של תרגום פרקי יידיש. קדמו לו קובצי תרגומים מספרי הזיכרון של:

קוריע, לודמיר, מלינוב-מרווין וטרוביץ, סארניארוקיטנה, לודביפול, דומברוביצה, קרמניץ, לובומל, אוסטילה.

המאמרים המתורגמים נערכו בסדר הופעתם בספר "רוז'שץ' עיירתי" בציון פרק ועמודים. התצלומים והמפה המשולבים בקובץ התרגום הם מתוך ספר הזיכרון, אלא אם צוין אחרת. מקצת התצלומים – מאתר קהילת רוז'שץ'. עשיתי כמיטב יכולתי לזהות אנשים ומקומות ואני מקווה שלא שגיתי.

הערות בקובץ מובאות בגוף התרגום.

הערות בסוגריים עגולים () הן מן המקור, של הכותבים או של המערכת. הערות בסוגריים מרובעים [] הן שלי; הבאתי בהן הבהרות וביאורים קצרים, תיקונים קלים וגם סימני שאלה וקריאה.

א' ר'

אלול תשע"ה

אבנר רחמיאלי קורות היהודים ברוז'ישץ'

לא מצאנו בקרב חברינו הוותיקים בארץ אחד שידע לספר על התהוות היישוב היהודי ברוז'ישץ'. מצאנו ביוורייסקיה אנציקלופדיה כי בשנת 1847 מנתה הקהילה היהודית 702 נפש ובשנת 1897 כבר חיו בה 3,169 יהודים.

קורות היהודים ברוז'ישץ' קשורים קשר אורגני בקורות היהודים בוהלין בכללה. מחוז אשר סופח לרוסיה בעת חלוקת פולין בין רוסיה, אוסטריה, פרוסיה בשנת 1793.

במשך 122 שנה השתייכה העיר לרוסיה, והקהילה היהודית הייתה קשורה למרכזי תרבות יהודים גדולים: אודסה, קייב, מוסקבה, סנט פטרבורג. יהודי רוז'ישץ' היו חלק משני מיליון יהודים, רוב העם היהודי בעת ההיא, שחיו ברוסיה הצארית [המספר מתייחס כנראה לסוף המאה ה-18. בסוף המאה ה-19 היה מספר היהודים בעולם כ-10 מיליון. במזרח אירופה חיו כ-6 מיליון יהודים].

היהודים בוהלין היו פעילים בתחומים שונים, במיוחד בתחום התרבותי, כחלק אינטגרלי של יהדות רוסיה התוססת, עד מלחמת העולם הראשונה. בתום המלחמה פוצלה ווהלין. חלקה המזרחי נותר בברית המועצות וחלקה המערבי סופח למדינה הפולנית המחדשת.

בזמן המלחמה הסובייטית-פולנית, בשנת 1920, עברה העיר פעמים אחדות מיד ליד. לבסוף נותרה בצד הפולני. הקשרים עם מרכזי התרבות היהודים ברוסיה נותקו. נפתחו קשרים חדשים עם ורשה ועם המערב אך זה נמשך עשרים שנה בלבד.

בשנת 1939 סופחה רוז'ישץ', כמו ווהלין כולה, לברית המועצות בהסכם מולוטוב-ריבנטרופ. עם פלישת גרמניה ההיטלרסטית לברית המועצות, ב-22.6.1941, נכבשה רוז'ישץ' והקהילה היהודית הוכחדה ביום י' באולול תש"ב 1942 (יום חיסול הגטו). עתה [1976] שייכת העיר לברית המועצות אך אין בה עוד יהודים.

היהודים בוהלין פיתחו חיים ייחודיים, אפילו היה להם ניב מקומי ווהלינאי מיוחד, בשתי השפות: ביידיש ובעברית. יהודי ווהלין לבשו בגדים מסורתיים, שונים לחלוטין מן המקובל בפולין. החסידות

בווהלין לא הייתה קיצונית. חלימוד בישיבות היה לפי שיטת המוסד הנודעת "בית יוסף" [נובהרדוק]. אנשי ווהלין הצטיינו בפשטותם, ביושרם ובחריצותם. יהודי ווהלין היו פעילים בכל ענפי החיים החברתיים היהודיים ונטלו חלק בכל התנועות והזרמים שהובילו לזעזוע החברתי הגדול במאות ה-19-20.

ביצירותיו של ח' נ' ביאליק – יליד ווהלין, מכפר סמוך לז'יטומיר – משתקפים הטבע, הנוף, אורח החיים והסבל של היהודים בפינת גלות זו; כן משתקפות ביצירותיו השאיפות לשחרור לאומי של יהודי ווהלין.

אליעזר שמאלי, יליד רוז'ישץ', בנו של ר' אברהם סיקילר [סמוליאן], תיאר בספריו אנשי טבע יצרניים. תיאורים שכפי הנראה הושפעו מנופי הטבע שבו חי בימי ילדותו המוקדמים.

יהודי ווהלין הצטיינו ברב-גוניות וברב-צדדיות. חסידי טריסק, אוליקה מצד אחד – ותומכים נלהבים במהפכה מצד שני; בית הספר "תרבות" ודוברי העברית הנלהבים מצד אחד – ידישיסטים קיצונים מצד שני; ומעל לכולם, התנועה הציונית והחלוצית שהציבה לעצמה מטרה – עלייה לארץ ישראל. הודות לכך היה לרוז'ישץ' חלק בכל העליות, החל בעלייה השנייה וכלה בהעפלה ובעליות שלאחר השואה. יוצאי רוז'ישץ' חיים ברחבי הארץ, בכפר, בקיבוץ ובעיר. הם מילאו את שורות ההגנה, האצ"ל, הלח"י, לחמו בכל המלחמות והקריבו את חייהם למען חופש, עצמאות וביטחון.

[אבנר שרון, אבנר רחמיאלי, פייוול שקורניק חד הם].

מתוך הפרק: רוז'ישץ' עיר שהייתה, ע' 65 – 66.

[המאמר תורגם ונכלל בקובץ זה – אף שבספר הזיכרון הוא נדפס גם בעברית – על מנת שיהווה מעין מבוא למאמרים המתורגמים בהמשך].

הרשל ופרידה גלוי ורשה, יוני 1970 הזכרת נשמות שלנו

לא אחת שוקעים אנו בהרחורים על זיכרונות צובטי לב מכאב באשר לכל אשר רחק מאתנו, ובאיזה אופן...

זיכרונות, ספר זיכרונות יכול היה כל אחד מאתנו לפרסם על קרוביו ויקיריו בלבד. אנחנו, תושבי עיירה קטנה כמו רוז'ישץ', גילמנו בהווייתנו נתח של חיים יהודיים תרבותיים. די היה להזכיר את שמות היהודים הטובים והיקרים שלנו, יהודים בעלי כבוד, לב וחכמה. לא כל שכן אלה שנקראו חכמים, כמו למשל אליהו פפר ואחרים כמו ר' יונה [בלכר] הרבי החביב שלי, יהודי קטן קומה בעל ידע רב. לא אחד מן הניצולים זוכר אותו ונהנה רבות מן הידע שלו.

ובית הספר היידישיסטי שלנו, מנהלו ומוריו. מי לא יזכור את המורה יורמן, את המורה פיש ואחרים. הרי אפשר היה לכתוב ולכתוב עליהם.

אנחנו נזכרים לא אחת בפשוטי העם, יהודים סתם. בעלי עגלות כמו פישל, ברוך-גדליה [גרזור], בנצי שהיו מסוגלים לתת את נשמתם למען אחרים; ואיש מעולם כלל לא דיבר על טוב לבם.

ובעלי המלאכה שלנו ומוסדותיהם: איגוד בעלי מלאכה, איגוד הסוחרים הזעירים והאיגוד המקצועי שלנו שזעזע לא אחת את העיירה בפעילותו המהפכנית והתרבותית. וכי נחוץ לכם התיאור שלנו של יהודי כמו אברהם-יצחק שוסטר [קוס], די להזכיר את הלווייתו, העיירה כולה ליוותה אותו למנוחת עולם; קחו למשל פעיל חברתי אחר, יוסי פיזנהולץ.

דומני כי מן הראוי לתאר את חותני משה, שוזר החבלים, ואת משפחתו; תמיד קינא באופה, אך תמיד היה מצב רוחו טוב, תמיד צוחק וטוב מזג. ושלושת בניו: שניאור, דוד וסנדר שהקריבו את חייהם במלחמת העולם השנייה למען כבוד העם וכבוד עמים אחרים.

אך לשם מה לפתוח פצעים? אין עוד כוח ואנרגיה לכך. אנחנו מאושרים שיש ביכולתנו לפחות להתכתב אתכם ולשמור על קשר.

לא אחת כשנפגשים עם קרובים נזכרים בדברים רבים, רבים. פשוט מזכירים נשמות.

הערשל און פריידע גלז.

מה היה אצלנו בעיירה שאפשר היה לכתוב על אודותיו? קחו למשל את ספריית פרץ היפה ומנהלה אברהם פישפדר [פישפידר], הוא היה פעיל תרבות גדול ושפע פתגמים עממיים חכמים; החוגים הדרמטיים שלנו ושחקניהם, לא אחד מהם יכול היה להתחרות בשחקנים מקצועיים, למשל איטל ליברמן, פרידקה סוסנה, וולף קרן, אלתר שמש ואחרים.

נדמה לנו כי יש קבוצה מספקת של אנשים מחוננים מעיירתנו, המוכשרים לעשות זאת. משאלתנו, שעבודה נכבדה זו תבוצע בהצלחה.

מתוך הפרק: רח'שע' עיר שהייתה,
[טור צד] ע' 69 – 70.

גולדה ווליק-שווען סן פאולו סיכום עגום על משפחה

אני חשה חובה לכתוב דבר-מה על עיר הולדתי רוז'שען'. מי ייתן ויונצח בשורותיי שמם וזכרם של קרובינו וידידנו. צאצאים של בני רוז'שען' שנסעו לעולם הרחב לפני פרוץ המלחמה או של אלה שניצלו בנס – יקראו על העיירה של הוריהם. שידעו כי כמו בערים יהודיות אחרות, שנמחו מעל פני האדמה בחורבן שעולל היטלר – גם בעיר שלנו קלחו חיים ויצירה יהודית: בתי ספר, תאטראות, מועדונים, איגודים, סדנאות, חנויות; היו אצלנו אפילו בעלי אדמה יהודים.

ברוז'שען' היו שני בתי ספר יהודים: בית ספר עברי "תרבות" ובית הספר היידישיסטי של ציש"א. נוסף ל"חדרים" דתיים היה בעיר גם בית ספר ממשלתי פולני (פּוֹשְׁקֶנָה) ובו שבע כיתות, למדו בו ילדים יהודים אחדים ואני בכללם. תחילה למדתי בבית הספר של ציש"א ולאחר מכן בבית הספר הפולני.

בתצלום: יעקב סמולאר, גולדה ווליק, פייוול ספר

אבי

היו לאבי ידידים רבים בקרב הגויים בכפרים: ריזקה, טופילנה, סיקילה, טריסציאנקא, אומלנו, ברישען' ובכפרים רבים נוספים בסביבה, אינני זוכרת את שמותיהם. ברחוב הנוצרי, שאנחנו כינינו כפר ז'ליבוב, היו כל התושבים אוקראינים. רבים מהם אף דיברו יידיש. הם נהגו לבוא לביתנו ולדבר עם אבי שעות. הם כינו זאת: קְלָקְטִי – פטפוטים. בעת ההיא לא הבנתי על מה הם מדברים כל כך הרבה. הייתי עסוקה בשיעורי הבית ועם חברות שהיו באות לביתנו.

לפעמים הייתה אימא רוגזת על אבא על שהוא מקדיש זמן כה רב לגויים. קוראי שורות אלה, הזוכרים מעט את רוז'שען' על תושביה הוותיקים, יודעים כי אבי יצחק-יעקב ווליק קנה ומכר בהמות. נהגו לומר: "הוא סוחר בנתחים".

אנחנו עוזבים את רוז'שץ'

עזבתי את רוז'שץ' עם הוריי ושתי אחיותיי, שרה ומליה, בנובמבר 1933. שני אחיי, וולף ומוטל, נסעו לברזיל עוד ב-30-1929; האח השלישי, מנדל, נסע לברזיל ב-1935, לימים העביר את אשתו בריינדל לבית גרינברג. היא נותרה יחידה ממשפחתה הגדולה (אביה, מוטל גרינברג מן הכפר טריסציאנקה, בעל אדמות).

עזבתנו את הבית הישן הייתה כרוכה במצב הכלכלי-פוליטי בפולין, שלא הייתה אוהדת כלפינו. זה היה מזלנו, והודות לכך ניצלנו מן הגורל הנורא של היהודים שנותרו בפולין.

בעת ההיא נסעה לברזיל גם משפחתו של אברהם-יצחק לייטר עם שש בנות, האלמנה שיינדל כץ עם שישה בנים, בָּזי וראציה רויז עם שני ילדים, מינדל וישראל. משפחת כץ, משפחת וייסברג, לינדברג וצעירים אידאליסטים אחרים נסעו לארץ ישראל.

החיים בעיירה הקטנה נחקקו בזיכרוני ואני מזכירה אותה מדי פעם באהבה וברחשי כבוד. כל סמטה, כל בית, עומדים לנגד עיניי ולא יימחו לעולם. אינני יודעת אם כל אחד יוכל לחוש זאת, אולי זה קשור בגיל העזיבה של הבית הישן.

בתי הספר שלי

נסעתי לברזיל בהיותי בת 17. הזיכרונות משני בתי הספר בהם למדתי יישארו בי כל חיי. השנים בהן למדתי בבית הספר העממי [היידישיסטי] היו מלבבות מאוד, עם הצגות בכל הזדמנות: בסוף שנת הלימודים ובחגים; אזכור גם תמיד את הטיולים והמשחקים עם המורים, השירים ששרנו יחד. הילדים רחשו כבוד רב למורים; כל אחד מהם היה אוטוריטה עבורם.

בבית הספר הפולני היה קשר הדוק מאוד בין הילדים היהודים. מעטים מהם נותרו בחיים לאחר המלחמה. אחת התלמידות מכיתתי, אסתר דולגופוליק חיה בפולין.

בקץ האחרון, שקדם לסיום לימודינו בבית הספר, אירע מקרה טרגי: בשעת טיול לטרניבוליה, בצדו השני של הגשר (בגדה השנייה של הנהר

קטיר), טבעו שני חברים שלנו, תלמידי הכיתה השביעית, שעה ששטו בסירה. היו אלה מ' קופלמן וז' קגן (אחיו של קופלמן חי בישראל). העיירה כולה התאבלה וביכתה את שני הקרבנות הצעירים.

הרחוב שלנו

הרחוב הקטן בו חיינו בשנים האחרונות שלנו ברוז'ש' נשאר עמוק בזיכרוני בתור "אונטערן סטאוואק" [מעבר לנחלאגם]. שמו הרשמי הפולני של הרחוב היה קושצ'לנה [רחוב הכנסייה]. החוצה את הגשרון שעל הנחל נתקל בבתי יהודים. מימין: בראקר, ציטרין, פיוון, שר; משמאל: רזנפלד, מרמור. שכנינו היו: שקורניק, פפר, פופ, פינקלשטיין, ויינר, בוקסר, קמין, הוכמן. אחדים מבני משפחות אלה מצויים בישראל, אחדים בברזל.

המים שזרמו תחת הגשרון בנחל, היו מי מעיין צלולים שנשאנו בדליים הביתה ושתינו במהלך השנה.

בחורף היה המעיין קפוא סביב, אך המים נותרו צלולים וזורמים, נחוץ רק לרכון ולשאוב בידים. סמוך למעיין היו בתי הבד של משפחת וידדה. מייצרי השמן סובבו את האופן בעזרת סוס, והשמן הטרי אפף את הרחוב בניחווח.

האזור אשר כונה: "דער בארג" [ההר], שכן מעט יותר גבוה, סמוך למצבת ין הקדוש, בוק בפי היהודים. אינני זוכרת מתי הוצב הבוק.

בחורף, בלילות הבהירים, היינו מחליקים על פני הברכה של זפולסקי. זפולסקי היה בעל האחזה של העיירה, כלומר הפריץ. היו זמנים בהם היינו מטיילים בגנו הגדול, לימים חסם את הכניסה ואף נהג לשסות את כלביו בילדים היהודים.

השוק

מרכז המסחר הגדול בעיירה היה בכיכר השוק. כאן היו כל החנויות של יהודים: חנויות לממכר מזון, חנויות אריגים, בתי מרקחת, חנויות ברזל, חנויות נעליים, אטליזים. מול השוק ניצבו עשרה קיוסקים גרמנים שמכרו בהם בשר חזיר ונקניק, תוצרתם העצמית. היהודים כינו אותם: חזירניקים [סוחר חזירים]. מדי יום שני היה יריד.

האיכרים מן הכפרים השכנים באו בעגלותיהם והביאו את תוצרתם: תבואה, פרי, תרנגולות, ביצים. היהודים היו לקוחותיהם וקנו מהם הכול. יום זה הכניס רוח חיים ופרנסה לעיירה. כסף שפדו האיכרים בתמורה לתוצרתם הוציאו בחנויות היהודים. תחילה הרשו לעצמם להתהולל במסעדות היהודיות וחלק ניכר מכספם נתנו ביי"ש. לא אחד מהם הפריז בשתייה והיו מתכתשים ביניהם, לעתים היו גם מקנטרים את הנערים היהודים.

הטיולים שלנו

לעתים תכופות היינו מטיילים לבית הנתיבות שתאורתו הייתה יפה מאוד. הצפייה ברכבות המהירות לוורשה, קובל, ביאליסטוק וערים חשובות אחרות הייתה צורת בילוי מקובלת אצל נוער בעיירה קטנה. בקיץ היינו מטיילים על הגשר ואל מעבר לגשר [בפרוור] ולניאנקה, מקום בו חיו בצד היהודים גם גרמנים רבים. המקום הצטיין באווירו הרענן בשל הגינות הרבות שהיו שם. לא רחוק משם היה יער אורנים שניחוחם מילא את הסביבה. הייתה שם גם כנסייה גרמנית נאה, בני הנוער היהודי הלכו לשם בלילות חורף בהירים בחג המולד להביט בהצגותיהם ולהקשיב לשירתם.

סיכום עגום

במרחק לא רב מן השוק ניצבו ארבעה בתי כנסת: בית המדרש שאבא התפלל בו, בית הכנסת הגדול, בית הכנסת של חסידי טריסק, בית הכנסת של אוליקה. בתי הכנסת היו מלאים מתפללים במשך השבוע כולו משום שהעיירה ברובה הייתה מורכבת מיהודים דתיים. בשבת מלאו הרחובות יהודים שהלכו לבית הכנסת להתפלל.

הסיכום העגום: מ-6,000 אלפים יהודים שחיו ויצרו ברוז'ישץ' נותרו רק זיכרונות על אנשים, רחובות ובתים – שאינם עוד.

רצוני להזכיר את חברתי היקרה, איטה שר, ששלחה לי סמוך למלחמה תמונה שלה עם שני בנים, תאומים. תצלום זה הוא כל אשר נותר לי ממנה ומילדה.

אנשים ספורים שרדו את הטרגדיה הנוראה שבאה על העם היהודי במלחמת העולם השנייה. חלק ניצלו בבריחה לרוסיה, אחדים לחמו

כפרטיזנים, אחרים הסתתרו בבורות וביערות, כל אלה ניצלו בנס. לאחר המלחמה הם נסעו לישראל, לאמריקה או לקנדה. אלינו לברזיל באה לאחר המלחמה האלמנה ברוינשטיין, אמן של פסיה ופיפה ברוינשטיין. היא באה אל אחיה, לינדנברג, שבא לכאן זה מכבר. היא באה לבדה, כל ילדה נספו.

לאחר המלחמה באו לברזיל גם נוימה וטייוול גלז, גיטל ואברהם לכטר, ניומה וגיטל שקורניק.

בריו חיים גם האחים משה ומוטל שקורניק והאחים אברהם, יענקל ויוסל בליאק מאומלנו.

אזכיר עוד את שמות דודי, דודותי ודודני שנספו בשואה: יוסל שיפריס, אשתו טריינה והילדים; קס שיפריס (נהרג זמן קצר לפני תום המלחמה), הינדה ואברהם; ישראליק ווליק (חי תחילה בכפר קופצ'ווקה ולאחר מכן בלוצק). אזכיר גם את חברותי הקרובות: דובה לווינגר, אחיה דיכטר, זלטה שר, ברכה סורוקה, ביילה קיבריק (חיה בישראל), לייזר חייט, הניך קמין.

כבוד לזכרם של ההרוגים הקדושים!

ידידות נצח לחברינו, יוצאי עירנו באשר הם.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, ע' 74 – 77.

דב (ברנרד) רוזן צרור זיכרונות

זיכרונותיי מרוז'שץ' הם בעיקר מלפני מלחמת העולם הראשונה והם קשורים במלמדים שלי.

יוסל של משה של לוזר, מ"אונטערן סטאוואק" [מעבר לנחלאגם] – מפרש תנ"ך משובח; אייזיק שטוף – רבי מודרני, מרדזיוילוב דומני. התלהבותו בעת הוראת ישעיהו או ירמיהו שמורה בזיכרוני עד עצם היום הזה; משה פךשטי – איש מיוחד במינו, יותר משהיה רבי, היה מורה; באחרונה היה מנהל חשבונות בבנק קרונשטיין בלוצק. מבין המורים שלי עליי להזכיר את סלוצקר (חתנו של מלסקי) ואת צ'דקווסקי. היו אלה קורסים מיוחדים ברוסית. שם למדתי במשך חצי שנה קודם נסיעתי לאודסה.

בית הכנסת הקטן של חסידי טריסק

קריאת התורה מפי איציק של מנוחה, בנגינה ובהיגוי משובחים שלא מצאתי דומה להם כל חי. הפתיחה: "יעזור ויגן וישע" מהדהדת באוזני עד היום. תפילת שחרית שלו בימים הנוראים בהתלהבות "ובכן ישתבח שמך לעד מלכנו". בערב ראש השנה לאחר תפילת מעריב נהג לגשת אל כל מתפלל ולאחל בקולו המצלצל: "חג שמח, לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים", בהדגשה על – לחיים.

ברל חזן ותפילות הסליחות: "השם, השם רחום וחנון". טוב מאוד היה נוסחו בשעת: "ותערב לפניך עתירתנו כמנחה וכקרבן" לפני ברכת הכהנים, והתפילה לפני יום כיפור: "והכהנים העומדים בעזרה", עם המשוררים שלו: שמואליק, מטס ויענקל.

זכריה שוחט [פטרושקה], הבעל תוקע, שאפשר לומר בביטחון כי תקיעות השופר שלו היו תמיד ללא מאמץ כלשהו.

השמש נודע בכינוי הרשל בעל-שם. עדין זכורות לי הכרזותיו פעמיים בשנה, בפסח ובסוכות: שתי חבטות עזות בבימה לפני מוסף בתפילת שמונה עשרה וקריאה: "מוריד הטל", "משיב הרוח ומוריד הגשם".

הוא קיבל "דירה" מן הקהילה, ובבית הכנסת עצמו. בצדו המערבי של בית הכנסת היה שטיבל [בית תפילה קטן] שבשמחת תורה נהגו לקרוא

בו את התורה. תכופות עשו שם מניינים מיוחדים למאחרים לבוא לבית הכנסת שביקשו בכל זאת להתפלל בציבור. מן השטיבל הזה נפתחה דלת קטנה לחדר, דל"ת על דל"ת אמות גודלו. שם בחדר הייתה "הדירה הפרטית" של הרשל בעל-שם שלנו. לחדר זה באו ביום כיפור מתפללים שנחלשו, להתאושש בהרחת אמוניאק ולנוח מעט.

זכור לי גם החזן ברל שוחט, מתפילותיו נהניתי הנאה של ממש. היה בעל תפילה ובעל קורא בחדר עליון. כאשר קרא את המגילה אפשר היה לחשוב כי הוא השליח הישיר של אסתר המלכה בכבודה ובעצמה.

דמויות שונות

מן העולם המוזיקלי של רוז'שץ' זכורים לי עדיין משה הכליזמר וחתנו ברל שהיטיב לנגן אף שלא ידע לקרוא תווים.

מנדל ברחן (קנטור) והחיוך הנצחי על שפתיו. טקס הושבת הכלות שלו, בחרוזים. בבי הכלה וקרוביה, לא הפריע להומור שלו; נהפוך הוא, הוא היה מרוצה שאומנותו עוררה את האפקט הראוי. לבנו, פרוקה, היה בית ממכר לתרופות.

מבעלי המלאכה אני זוכר את החייט ברל לוקש, חייט לגברים מן המעלה הראשונה, ואת יענקלה שוסטר שנמנה כבר עם העשירים.

מעובדי האדמה אני זוכר היטב את משה טנריד [פריגל] ואת אחיו ר'

ישראל טנריד. לכל אחד מהם הייתה נחלה במרחק 5-6 ק"מ מן העיירה. הם עיבדו את האדמה בעצמם בעזרת המשפחה. היו אנשים חסונים, איכרים אמתיים.

בתצלום: ישראל טנריד-פריגל, בנותיו, בנו ונכדיו ליד ביתו בכפר טנרידה

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר הייתה, [טור צד] ע' 75 - 76.

יוסף קריונט ניו יורק זיכרונות עבר

באתי לאמריקה בשנת 1911. עברתי כפי שאתם מבינים כבוד דרך "קצרה" – בכל זאת זכור לי משהו מן העבר.

החיים הכלכליים

בראשית המאה ה-20 הייתה רח'ישע' יישוב יהודי עשיר. היו בתי חרושת ומיזמים כלכליים גדולים כמו בית החרושת הגדול של אטינגר לכיסאות בסגנון וינאי. נערות יהודיות נהגו לבוא עם שחר, לקחו עבודה הביתה והחזירו אותה באין רואה. הן היו מעבדות ומעטרות את החלקים שמהם עשו את הכיסאות והשתכרו היטב, כך לא נאלצו להיות עוד נערות משרתות. תכופות עבדו בזה כל בני הבית ועל כך הייתה פונסתם.

היה בית חרושת למוצרי צמר, בעליו אלתר של זיסה (בראקר), שהעסיק עובדים רבים – גוזרי אריגי צמר.

בית החרושת של טון העסיק כמה מאות עובדים. היו שני מפעלי מיטות ובתי עסק גדולים.

היהודית תפטו עמדה חשובה בחיים הכלכליים. הגויים הנחשלים, האיכרים האוקראינים וגם הפולנים והגרמנים – כולם היו תלויים ביהודים.

אפילו הצאר הרוסי לא היה מסוגל להסתדר בלי היזם היהודי, ואלמלא הוא, היו החיילים סובלים חרפת רעב והיו מתהלכים עירומים ויחפים. משפחתנו סיפקה בשר לצבא הצאר.

הרכבת קישרה את רח'ישע' עם העולם הגדול, והיהודים בעיירה חיו טוב מאשר במקומות רבים אחרים בוואלין ובלויטא.

החברה "תהילים"

בשבת עם שחר, נשמעת שירה: "קומו נא, התייצבו נא, לעבודת הבורא". ר' גרשון מקיש בתריסים ומזמור בקולו המתוק: "לא על הלחם לבדו..." זו הייתה החברה "תהילים".

הייתה גם חברה "לינת צדק". חלה פלוני, בא מדי לילה אדם לשהות ליד מיטתו.

היו חברה קדישא, מושב זקנים ותלמוד תורה בבית ישן מוזנח.

יום אחד באתי אל תלמוד התורה עם קונטרס חדש בו היה מודפס שיר: "ציון, ציון, עיר אלוהינו, מה גדול שברך". הרבי קרע אותו לגזרים. "אפיקורסים, עוד לא באה העת". הייתה לכך השפעה הפוכה.

בתלמוד התורה שניהל לייבל וקסמן עם חבריו המשכילים כבר היו הלימודים מודרניים יותר. הם לימדו אלגברה, היסטוריה יהודית ונושאים אחרים.

החגנה העצמית

ענן שחור הקדיר את חיי היהודים ברחבי רוסיה.

5 באוקטובר 1905 – הקונסטיטוציה. הפרולטריון והאינטליגנציה נוטשים את העבודה. שרים את המרסייז ורוקדים ברחובות. כל בני האדם אחים, כולם שווים.

כעבור שלושה ימים – בטלה הקונסטיטוציה. מתנפלים על היהודים. פוגרומים בקישינב, קרמנצ'וג, בערים אחרות. בא לרוז'ישץ' הכומר המשוגע פוגרומשצ'יק [?]. נוצרים הגונים מודיעים כי מתוכנן פוגרום.

בנפחיה של איציק הנפח מכינים צעירים יהודים במהירות ובחשאי כלי נשק להתגונן מפני הרוצחים. יצחק בורושק נוסע עם משלחת אל מושל לוצק, משלם כסף רב, ופלוגת חיילים באה לרוז'ישץ' למנוע את הפוגרום.

פעם אחרת, כבאי האש היהודים לימדו לקח פולני שהתפרע בשוק וצעק:

"יהודים רוצים להרעיל אותנו, חכו ביהודים!" – הוא קנה בקבוק קווס והקווס לא מצא חן בעיניו.

בחורים יהודים: חייטים, סנדלרים, נגרים, הצטרפו כמתנדבים אל חבורת כבאי האש ולא אחת הוכיחו לגויים כי יש מי שמסוגל לשלם להם כגמולם.

הכליזמרים

כן, בהביטי בתמונה שהודפסה ב"פארווערטס", אני נזכר במוזיקאים של שנות ילדותי. ברוך (בקרמן) כליזמר ותזמורתו, והנה גצל עם הבס ומשה עם הכינור.

ר' משה בורך בבנות רבות, מוצלחות, אך נדוניה לא הייתה לו למענן. הוא קירב אליו את בנו של בעל העגלה, ברלה, שהיה יתום מאם.

בתצלום: ברוך בקרמן

כשהיה ברלה בן 13, נשבע בפני הרב כי יתחתן עם בתו של ר' משה, דבורהלה. ר' משה היה חולה מאוד, העמידו חופה ליד מיטתו וברלה ירש את החזקה.

מנהגיו של ברלה היו נאים, היו לו ידידים רבים, צעירים משכילים. הוא נהג להזמין בדואר את כל העיתונים היהודיים שיצאו לאור בעת ההיא, גם את "השילוח". חבריו קראו אצלו את העיתונים, כי מי יכול היה להרשות לעצמו להיות מנוי על עיתון.

מסיבה. ברל כליזמר בשורה הראשונה

הבדחן בחבורת הנגנים היה מוציא ספר ישן, בכתב יד, והיה מתלוצץ.
למשל: כך פירש את הפסוק "מנחל בדרך ישתה, על כן ירים ראש"
[תהלים קי ז]:

מנחל – היה יהודי בשם מנחל.
בדרך – בצאתו לדרך,
ישתה – נטל עמו את אשתו,
על כן – שהיה זקוק לה
ירם ראש – להשעין עליה את ראשו.

והנה יושב מוטל בקרמן, בנו של ברוך, עם האבוב, ופייסי שניצור
(קולקר) הכנר. כל נגן תרם חלקו להרבות שמחה.

עדין זכורה לי חנות הספרים ומכשירי הכתיבה של אברהם-משה
שקורניק. הוא נהג להוסיף עט חינום לכל מי שקנה דבר-מה.

פייסי קולקר (שניצור), צל רון עם הבס ואחרים

פייסי היה כנר מצוין, נתן קונצרט באולם של גורנשטיין ויגן "כל נדרי"
כשהוא מלהטט בכינור, כגון נגינה כשהכינור מאחורי גבו. שלמה שפיגל, נכדו,
היה גאה בלהטוטיו והתפאר בהם. נוסף לכך נתן מעת לעת קונצרטים בבתי
הספר. התצלום הופיע במוסף האומנות של "פארווערטס" בשנות ה-20 [של
המאה ה-20].

מתוך הפרק: רוז'שען' עיר שהייתה, ע' 78 – 80.

בונים מלמד (בן מילר) מכיני הפצצה

כידוע לכם ודאי, בני רח"ש, הייתה לאבי מאיר מלמד, שהיה מוכר יותר בכינוי: מאיר של מוטל, חנות חומרי בניין בשותפות עם שכנא קרקוביאק. מכרנו גבס, מלט, לבנים, לבנים קטנות שרופות לתנורים, סיד – כלומר סיד לא כבוי.

הכניסה לחנות הייתה מרחוב בתי הברד. החצר הייתה גדולה מאוד, היה צורך לחלוף על פני שלושה שערים עד לחנות. במעברה של החצר היה מחסן תבואה, שהיה שייך לשני בניו של שכנא, חיים ולייזר. למעלה, בקומה מעליו, התגוררו ולול שוחט [ויינר] ומשפחתו.

כפי שכבר ציינתי הייתה החצר גדולה מאוד, אולי 500 מטר אורכה. אחי הבכור, פינחס, היה הראשון אשר כבחור צעיר סייע לאבי בעסק, במכירת סיד. אחריו בא אחי שלמה, ואחריו בא תורי.

בן 15 קיבלתי עליי את העיסוק בחנות. זה היה כאשר הפסקתי את לימודי בישיבה. אבי רצה לשלוח אותי ללמוד בישיבה אחרת, בעיר רחוקה, אך אמי לא הרשתה זאת. היא אמרה כי בן שלה לא יהיה סמוך על שולחן

אחרים ולא ישרת בבתי זרים. היא כמובן השיגה את שלה. נשארתי בבית והתחלתי לעבוד במכירת סיד. בתצלום: החנות של מוטל מלמד

כידוע לכם, לא עמדו אנשים בתור לקנות סיד. ראשית משום שהיו שתי חנויות נוספות מסוג זה: אחת של הרשל פרבר והשנייה של חברה גרמנית ימ"ש. היה לי אפוא זמן פנוי בשפע לחשוב על תעלולים, והחלטתי להכין "פצצה".

איך מכינים פצצה? מה פירוש איך? לוקחים בקבוק, ממלאים בסיד ושופכים לתוכו מים. פוקקים את הבקבוק הרמטית, כעבור דקות אחדות זה תופח, מתבקע והפצצה מוכנה.

נחוץ אם כן בקבוק, שלא תמיד היה בנמצא אצלנו. במקרה כזה לוקחים חפץ אחר, דומה לבקבוק. עזר אלוהים ובחצרו של שכנא התגוללו מכלי זכוכית של עששיות נפט. כידוע לכם יש למכל צוואר רחב ופקק לא יוכל לשמש בו.

מה עושים? הייתי סותם את המכלים בנייר רב. זה לא צלח. ברגע שהחל הסיד לייצר גזים הוא דחק החוצה, בלחץ קל, את פקק הנייר. נשמע רק "פוף" קל – וזה הכול.

ויחי היום, וחברי הטוב מאיר וינר, בנו של ולוול שוחט, שב הביתה לחג מן הישיבה. הוא ביקר אצלי בחנות ותוך שיחה החלטנו כי צריך לנסות להכין פצצה – והפעם טובה.

יום בחיר אחד, אחר צהריים, ניגשנו למלאכה. הפעם היה עמנו גם משהלה שקורניק. אינני זוכר מי סיפק לנו את הבקבוק עם הפקק. היה לנו בקבוק גדול עם פקק, ואני סיפקתי את חומרי הנפץ. אנחנו ממלאים את הבקבוק בפיסות סיד קטנות, שופכים לתוכו מים ופוקקים כדת משה, בונים ומאיר. מניחים את הבקבוק וצווארו קדימה, כדי שעם הפיצוץ יתעופפו השברים באוויר, מתייצבים מרחוק, כ-30 מטר מן הבקבוק, ומחכים להתפוצצות.

אנחנו עומדים, חוככים ידיים ורואים מרחוק כי הבקבוק מתחיל לבעבע ולרתוח כמו דוד. הבקבוק מתמלא בועות ומיד הוא מתכסה אד לבן ואיננו רואים את המתחולל בתוכו. אנחנו עומדים חסרי סבלנות, רוצים לשמוע את התפוצצות "הפצצה". חולפות חמש דקות, עשר דקות, חמש-עשרה דקות – לא דובים ולא יער, לא שומעים ולא רואים. מה קרה שם? מן הניסיון שצברתי עם מכלי עששיות החלטתי כי כנראה לא היו בבקבוק די מים.

מחליטים לפתוח את הבקבוק ולהוסיף מים. אנחנו קרבים אל הבקבוק, אני נוגע בו, גוש אש, אי אפשר לגעת. מחכים בחוסר סבלנות שהבקבוק יצטנן. לא הייתה לנו סבלנות לחכות עד שייצטנן לגמרי, הבאנו סמרטוט והחלטנו לפתוח את הבקבוק.

האמת, אינני זוכר אם משהלה שקורניק הזהיר אותנו לא לפתוח ואנחנו לא הקשבנו או לא אמר לנו דבר. אך אני זוכר כי התרחק מאתנו ואני ומאיר וינר ניגשנו למלאכה.

לא רציתי לדחוק את הפקק לתוך הבקבוק משום שלא היה לנו פקק אחר לפקיקת הבקבוק לאחר הוספת המים. נחוץ אפוא לשלוף את הפקק באופן שניתן יהיה להשתמש בו שנית. הפקק היה תקוע בבקבוק כל כך חזק שהיה עלינו להפעיל כוח רב כדי לחלצו.

התייצבתי על ברך שמאל, לקחתי את הבקבוק ביד שמאל והצבתי אותו על הקרקע. לחצתי בכל כוחי על הבקבוק, ביד ימין תחבתי מסמר גדול בצד הפקק כדי לשלוף אותו בשלמותו מן הבקבוק. מאיר וינר עמד רכון מעל לבקבוק. לא נזקקתי לתחנונים רבים אל הפקק שיצא.

אך תחבתי את המסמר, פרץ הפקק, ליתר דיוק הסיד, מן הבקבוק. הוא כיסה את צדם הימני של פניי ואח עין ימין. מאיר, שעמד רכון מעל לבקבוק, כל פניו כוסו ושתי העיניים, הסיד פגע במצחתי כובעו שהתעופף למרחקים.

אני מביט במאיר בעין שמאל ועיניי חושכות: פניו גוש סיד, אין רואים לא עיניים, לא אף ולא פה. אני צועק: "העין", ומאיר זועק "פניי, אני בוער".

מה עושים? הסדנו את הסיד אט-אט בידינו. מה הלאה? החלטנו לנקות תחילה את הסיד מפנינו, הביתה לא נוכל ללכת במצב כזה. מחליטים ללכת אל המעיין, שם לא יראה אותנו איש. אנחנו יורדים אל המים ומתרחצים, לכאורה מתרחצים, המים זה עתה כיבו את הסיד. עין ימין שלי צורבת, אך מצבו של מאיר רע שבעתיים, כל פניו צורבים ושתי העיניים – הוא לא מסוגל לפקוח אותן.

הלילה יורד, חייבים ללכת הביתה. מחליטים לא לספר דבר. הולכים הביתה. בכניסתי שואלת אותי אימא מיד:

"מה זה שהעין שלך כה אדומה?"

"עיניי דומעות מאבק הסיד" – אני משיב.

לאחר האוכל שכבתי אך לא יכולתי להירדם מרוב כאב.

מאיר חשש להיראות בבית. הוא עלה לעליית הגג שלהם ושכב בתוך השחת. את זה גיליתי רק בשעה עשר בלילה. בשעה זו באה אלינו אסתר אחותו ופנתה אל אמי במילים:

”רוחצ’ה, מה את מניחה על עינו של בונים שלך?”

כך נתגלה הסוד. פניו של מאיר צרבו והוא לא היה מסוגל לפקוח עיניים. הוא זחל מן הבוידם וסיפר את הסוד.

עשרה ימים התייסרתי עד אשר חשתי בשיפור. מאיר סבל הרבה יותר, חלפו שבועות אחדים עד אשר החל לראות בעיניו.

בשנה היא לא נטל חלק, כמשורר, במקהלה של אביו בימים הנוראים. מיד לאחר החגים ליוו אותו לרכבת, עם שתי עיניים חולות, ושלחו אותו לישיבה ברובנה.

מאיר מלמד ומשפחתו

מתוך הפרק: רז'שץ' עיר שהייתה, ע' 85 – 87.

א' ר' [אבנר רחמיאל] **בונים בן מאיר של מוטל [מלמד]**

אני זוכר את בונים בן מאיר של מוטל מן הישיבה. תמיד מלא הומור והמצאות מקוריות, איך להכניס שמחה בחיי היום-יום האפורים הדלים בחדר.

כשהרבי, ר' יונה [בלכר], תקע את ראשו ואת עיניו קצרות הרואי בגמרא מסכת בבא מציעא, והתאורה בחדר בערבי החורף, תקופת חנוכה, הייתה נרות חלב אחדים, יצר בונים מן החלב חזירון, הצית נייר במגירת השולחן-ספסל והניח לחזירון להיחרך. העשן וריחו עוררו את עניינם של התלמידים יותר מ"אלו מציאות" של הגמרא.

הרבי אהב אותו למרות מעשי הקונדס שלו, משום שהיה ילד חכם. מי יודע, אולי נהנה גם הרבי מלהטוטיו? הוא כיבד אותו בכינוי: "בנדיטל" [שובב]. עד היום הוא מוכר בכינוי זה.

באחד הימים נכנסו מאחרים באמצע השיעור, שלושה תלמידים: זלמן (גלר), בונים, תוהו (כך כינו את טוביה רופא). בדיוק קרא ר' יונה בחומש את הפסוק "ארץ זבת חלב ודבש". אמר אז ר' יונה מניה וביה: "ז' ב' ת' – הם ראשי תיבות זלמן, בונים, תוהו".

עד היום, כנפגשים חברים עם בונים, הם מבקשים ממנו להציג סצנות על ר' יונה: איך הוא לוגם מכוס הציקוריה, מעניש תלמידים וכיוצא באלה. בונים מחקה את ר' יונה בכישרון של שחקן טוב, והתלמידים לשעבר נהנים.

בונים היה חבר "החלוץ", עבר הכשרה בפולטוסק ועלה לישראל בשנת 1933. היה חבר קיבוץ נען במקומו הזמני בכפר יונה, קודם שעלה על אדמתו. לימים היה בונים נוטר במולדת-חולון-אזור בימים הקשים של טרום מדינה. בשנותיה הראשונות של המדינה היה שוטר. בשנת 1952 היגר עם משפחתו לקנדה, רצה להיות קרוב אל אחיו סול מילר (שלמה מלמד).

מתוך הפרק: רוז'ישץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 86.

יהודית שפירא (קוגוט) ברור חיל מצבה ליקירי

יהיו שורות אלה מצבה להורי היקרים, אברהם ולאה קוגוט, לאחי הבכור זכריה, אשתו ריבה וחמשת ילדיהם; לאחיי שמואליק, יידל, מאירקה; דודיי ודודותיי, דודנים ומכרים שנהרגו בידי הנאצים ואיננו יודעים אפילו היכן עצמותיהם.

סבי

משנות ילדותי אני זוכרת את סבי יוסי סילצר, שם משפחתו היה קוגוט. כשחזרנו לאחר מלחמת העולם הראשונה לכפר סילצ'ס, קיבץ סבי את כל נכדיו והחל ללמדם את האל"ף-בי"ת וחומש עם רש"י.

סבא היה הרבי הראשון שלי, שמאוד אהבתי ורחשתי לו כבוד רב. הוא היה יהודי גבוה, צנום ובעל זקן ארוך לבן. הוא צם כל שני וחמישי נוסף על התעניות שכולנו הקפדנו לקיים.

סבא נפטר בזקנה מופלגת, מותיר אחריו דור מסועף – בנים ובנות, חתנים וכלות, נכדים ונינים שהתפרשו על פני רובנה, לוצק, רז'ישץ', קולקי וגם באמריקה, ברזיל, ארגנטינה וישראל. חלק מבני משפחת קוגוט החליפו את שמם לקולקר.

יחד עם הורינו גרו בקולוניה עוד שתי משפחות יהודים. אחיו של אבא: חנא, אשתו בתיה, ארבעת בניהם ובתם האחת; יענקל, אשתו פסיה, ארבעת בניהם ושלוש בנותיהם.

משפחתנו כללה שבעה בנים ושתי בנות. כל המשפחות ניהלו חיים נאים ומהוגנים, היו חרוצים וחסכנים, מלאים במעשים טובים ובגמילות חסדים.

בתצלום: שמואל קוגוט

השותפות בין אומלנו וסילצס

המשפחות קוגוט, יחד עם ר' דוד בליאק מן הכפר השכן אומלנו, החזיקו מורה שלימד את

הילדים תפילה ודף גמרא. הקולות המצלצלים של הילדים נישאו ברחבי הכפר.

זכור לי מקרה כשאני, כנערה, למדתי בקול רם עם הנערים דף חומש עם רש"י, בדיוק היה אצלנו מוטל שוחט מקולקל, הוא העיר לאבי:

"איך אתה מרשה שנערה תלמד תורה, ועוד בקול רם שכזה?"

אבי השיב לו: "אל דאגה מוטל, זה יועיל לה בחיים".

ר' דוד בריאק איסטנבול

עם החדר והמניין המשותפים הפכו סילצס ואומלנו משפחה מסורה אחת. דוד אומלנר, תלמיד חכם נבון וחסיד, יהודי ירא שמים, היה בו-זמנית אדם מודרני ומסור גם לעניינים שבחולין: קרא עיתון, התמצא בפוליטיקה ולא שכח ללבוש לקבלת שבת כותונת נאה לבנה ומגוהצת. בשבת, כשאנחנו, בני הנוער, היינו מתקבצים לבלות ביחד, שעשע אותנו דוד אומלנר בלמדו אותנו משחקים שונים כגון קרנות, ואיך לפדותן באופן נבון ומועיל.

המניין היה בביתו של דוד. הורינו הלכו מדי שבת להתפלל בציבור. בימים הנוראים היינו הולכים לאומלנו או מזמנים חזן מקולקל, אברהם של יוסף של מיכל.

כובד הראש והמורא בתכונה לימים הנוראים ניצבים תמיד חיים לנגד עיניי.

ולפני יום כיפור, מנהג הכנת הפתילים לשני הנרות [מן החוטים שמדדו בהם קברים], אחד למען החיים אחד למען המתים. הבכי והתחינות של אמנו לאה ושל הדודות, לא אוכל לשכוח זאת.

והנה ערב יום כיפור, המניין היה בביתנו: בחדר הגדול התפללו הגברים, בחדר היותר קטן – הנשים. השולחנות מכוסים מפות לבנות, המתפללים לבושים קיטלים לבנים וגרביים לבנים. נרות הנשמה מאירים את החדרים. רצינות ויראה על הפנים. אני יוצאת לרגע לרחוב, שומעת את צלילי "כל נדרי", נושאת עיניי לשמים ורואה ענן בצורת דמות עלומה. בדמיוני הילדותי אני בטוחה כי אלוהים שלח מלאך לאסוף את תפילות המתפללים שלנו.

אמי היקרה לימדה אותנו, הילדים, לא ללכת רכיל, לא לומר מילה רעה על איש ולעולם לא להשתמש בשבועה: "את צריכה להיות כזו, שייאמינו לך צדק שלך" – נהגה לומר.

אבי היקר נהג בחורף, בימי הקרה העזים, להסיק את האח עם שחר, שלא יהיה לנו קר לצאת מן המיטות, תוך כך זימר לעצמו ניגון מתהילים או מתפילת שחרית. מה נעים היה לשכב במיטה ולהאזין לזמרתו.

אחי היקר זכריה, נהג לקחת אותי אל מיטתו ולספר לי סיפורים מן החומש: על יצחק וישמעאל, על יעקב ועשו, כמה דמעות שפכת למשמע סיפור מכירת יוסף.

בבוקר הלכתי לבית הספר הפולני ואחר הצהריים למדתי בבית עם כל הילדים. היו לי חברים וחברות פולנים, התיידדנו מאוד, אך בשבת בלינו אנחנו, הילדים היהודים, יחד.

סימני אנטישמיות

[פסקה משובשת]. הייתה לנו חנות של חפצים שונים, אינני יכולה להיזכר...ובליל שבת עד מוצאי שבת. כולם כיבדו אותנו וחיינו יחד בשלום ועם זאת מבודלים.

אילו אמר אז משהו מילה רעה על פולני, לא הייתי סולחת לו; עד אשר יום אחד נכנס אלינו שוטר פולני והורה להגיש לו וודקה עם תקרובת. לאחר מכן הורה להציע לו משכב על הספה והורה לאבי לחלוץ לו מרגליו את המגפיים. כשאבא סירב, איים ברובה, ואבא נאלץ להישמע לו. הדבר השפיל אותנו מאוד, במיוחד אותי, נשבעתי אז כי לא אשאר בפולין.

ברוז'ישע'

עברתי לרוז'ישע', שם חיו אחי זכריה ומשפחתו. גיטתי ריבה הייתה בת למשפחת חייצ'וק מקולקי. זמירותיה ליד שולחן השבת ובפסח, בליל הסדר, הוסיפו חן, חגיגות וגאווה בלבבות.

הייתי בביתם ולמדתי זמן קצר בבית הספר "תרבות". בעת ההיא התנהל מאבק עז בין הציונים והיהודים הקומוניסטים.

חובבים ממפלגות השמאל ברוז'ישע', שיחקו בתאטרון ביידיש: "טוביה החולב". יענקל בליאק שהה אז ברוז'ישע' והחלטנו ללכת לתאטרון. כשמע פייוול שקורניק (אבנר רחמיאלי), דודנו של בליאק, שלמד אז בוורשה, שאנחנו רוצים "לתמוך" באנטי-ציונים, אסר עלינו באיסור חמור ללכת; הרצון לראות את "טוביה החולב" גבר על ההזרה והלכנו.

ההצגה הותירה בנו רושם עז. ראינו בטוביה את אבותינו הטובים הוותיקים. עם זאת החלטנו כי אם יקרה לנו מה שקרה לבתו של טוביה, מוטב נסבול אנחנו ולא נגרום צרות צרורות להורינו.

באחד הימים, לעת ערב, בא אבא מקולקי וסיפר בהתלהבות כי פגש קבוצת נערים ונערות, מן הבתים העשירים בקולקי, שיצאו לשדות ללמוד עבודת אדמה. הם חלוצים ומתכוננים לעלות לארץ ישראל. רבים מבני הנוער החלוצי אכן ניצלו הודות לאידאל זה והם מצויים בארץ ישראל ומנהלים חיים תרבותיים נאים.

ברזיל וישראל

אותי הביא הגורל לברזיל יחד עם אחותי הבכורה סוסל, בעלה ברל בָּלְדובסקי, שלושה ילדים ושלושת אחיי: משה, הרשל ויענקל.

חומרית לא חסר לי דבר, אך שינוי אורח החיים היה לי קשה עד מאוד.

ב-1962 עליתי עם בעלי, שלמה שפירא, לישראל אל שלושת בנינו שחיו עם משפחותיהם בקיבוץ ברור חיל. אנחנו מרוצים ומאושרים שילדינו היקרים ונכדינו מביאים תועלת לעם ולמדינה.

מתוך הפרק: רוז'ישע' עיר שהייתה, ע' 90 – 92.

א' ר' אנחנו ילדי העיירה

אנחנו ילדי העיירה, שם נולדנו, חונכנו וגדלנו. בסמטאות רוז'שע' שיחקנו עם שאר הילדים היהודים. משחר ילדותנו ספגנו את אוויר המקום ושתינו את מי המקום. כל אבן בכביש העיירה היא חלק מן הדמיון הילדותי שלנו. כל בית, גדר, גינה ועץ, הם פיסה מחיינו שהותרנו מאחורינו.

מבעד לחלונות לא ניבטות עוד דמויות אבותינו ואמהותינו, אחיותינו ואחינו. נעלם השאון העליז של הפועלים היהודים, בעלי המלאכה, החנוונים והקונים. נעלמו הילדים היהודים העליזים שמילאו הכול בהמולתם.

בעת הביקור בעיירה נדמה כי הנה יתייצבו הדמויות הישנות בזלתות, הפנים המוכרים בחלונות – ויחייכו לעוברים. אך במקומם נראות דמויות אחרות, קודרות, קרות, המביטות במבט רע ודוקרני.

יהודי רוז'שע' חיו חיים משל עצמם, באורח חיים משלהם, בשמחה וסבל שלהם, בדאגות ושמחות שלהם. ניהלו מחלוקות שלהם, המבוגרים – בענייני רבנים, שוחטים, אדמו"רים, הצעירים – בענייני מפלגות, השקפות עולם, צדק עולמי. ניהלו את החיים בגאווה וחיפשו צדק גם למען הזולת.

בתקופה שלפני המלחמה הייתה רשת של ארגונים ומוסדות: קופת גמילות חסדים, בית הספר "תרבות" גדול, בית הספר העממי היידישיסטי. הנוער הסתופף בתנועות שונות, מימין עד שמאל: "אגודה", "המזרחי", "פועלי ציון", רויזיוניסטים, "החלוץ", "השומר הצעיר", בית"ר וקבוצות שמאל, עם מקומות מפגש משלהם, ספריות, פעילות תרבותית חרוצה – נוער בעל תודעה וגאווה.

נוער מפואר היה זה, אידאליסטי, תוסס ומלא חיים, ומילא את האוויר אקסטזה ושירה.

אין עוד קהילה יהודית ברוז'שע', היא נכחדה – ועמה הישגים של דורות.

אין אפילו מי שייספר מעשיות ואגדות מן ההיסטוריה המוקדמת שלה, אגדות שעברו מדור לדור. אינם עוד הזקנים החביבים שהעבירו לדורות הבאים את זיכרונות ילדותם ומה ששמעו מאבותיהם וסביהם – איש מפי איש.

נכחד אפילו בית העלמין, המצבות. ולנו לא נותר אלא להלך עם נרות נשמה ביד ולחפש זכר לאשר היה בעבר ואיננו עוד.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 91 – 92.

נתן סגיינהור טורונטו צרור זיכרונות מלוצק

הכתב ניהל פעילות פוליטית ערה בעירו לוצק, היגר לטורונטו וחבר לארגון יוצאי רח'שץ' בטענה כי "לוצק היא הרי פרוור של רח'שץ'" [המערכת].

אינני יודע אם יהיו לשורות אלה הזכות או הערך להידפס אי-פעם. גם אינני יודע מה תועלת יש בהזכרת עבר רחוק-כאוב. הן היה זה קיום קשה ועגום, אורח חיים שנעלם לנצח. למרות זאת לא ניתן לשכוח. זיכרונות ואירועים מן העבר הרחוק, רחוק אף מן המקובל, ממש תובעים שהדורות האבודים לא יישכחו כליל.

רבות נכתב על מי שתפסו את כותל המזרח בבתי מדרש, אחרים כינו אותם: "בעלי הטקסא". פשוטי העם, אלה שידיהם מיובלות, הזכרו מעט מאוד. אביא אפיזודות אחדות על יהודים שהתגוררו בחלקה המזרחי של לוצק.

וילקה, נובה סטרווינייה והלאה, מעבר לבית הקברות, על הדרך רובנה, דובנה. האחו הגדול, הנהר סטיר שנמשך בפיתולים הרחק מעבר לבית הקברות עד מעבר לבית הסוהר והפריד את [ג]נידוו-קרסנה עד תעלות טחנות הקמח של בניס [?]. באזורים ההם גרו אנשי עמל יהודים: בעלי מלאכה, נפחים, עושי אופנים, נגרים – אנשים יצרניים, לא הולכי בטל. קשה לתאר דמויות אלה, במיוחד את מעלותיהם וחולשותיהם האנושיות, דור שנכרת באופן כה טרגי. אזכיר אפיזודות אחדות.

בית הכנסת של חיים-ברוך

מדי שבת, לאחר הקריאה בתורה, היו מבקעים ראשים בבית הכנסת של חיים-ברוך בהתכתשויות שפרצו בשל הטענות על קיפוח בעלי העגלות בחלוקת העליות לתורה. היהודים הנכבדים מכותל המזרח לא היו מסוגלים להבין כיצד מסוגל יהודי לקחת פמוט פליז של בית הכנסת להכניסו לתוך השרוול, לכסות בטלית ולחבוט בו בראשו של פלוני.

משהלה "להבה"

תושב נובה סטרווינייה, התגורר הרחק מעבר לבית הקברות. קבצן גדול, כשכניו. בעל עגלה, לא דווקא מן המיוחסים שהובילו נוסעים.

משהלה היה מבעלי העגלות לסוס אחד, הוביל סחורה: שק קמח מטחנת הקמח של פרידמן או פינצ'וק, שק תפוחי אדמה או חבית מליחים מיוניש. פרנסה קשה, אך משהלה מעולם לא התלונן; אף שהדלות שרקה מכל עבר, תמיד היה שמח. חיוך נצחי היה מונח על פניו המכוסים זקן קטן עגול ולחיים חייכניות בכל עת.

הוא התפלל בבית התפילה הקטן של בית הקברות, לא ליד כותל המזרח אלא תמיד סמוך לדלת. תמיד ציפה להזדמנות להכות באצבע צרדה באוזנו של פלוני, כך שהאוזן להטה באודם עוד זמן רב לאחר התפילה.

בשנת 1916 לערך (הייתי ילד עדיין, אמרתי קדיש על אמי, ודווקא בבית התפילה של בית הקברות), היה מעין "שגשוג" לבעלי עגלות לסוס אחד. הממשל האוסטרי אסר מעבר הלוויות דרך העיר כי בלוצה השתולל הטיפוס, נאלצו אפוא להוביל את הבר-מינן דרך האחו.

אינני זוכר את שם הרחוב בו גר יחיאל מוכר הגרעינים. מרחוב זה צריך היה לחצות גשרון שהוליך אל האחו בדרך לבית הקברות. באחד הימים, בין מנחה למעריב, חיכו למשה ולבר-מינן שמן ההכרח היה לקבור אותו בו ביום – והוא איננו. תפילת מעריב נסתיימה, הלילה ירד – ומשה עדיין איננו. אומרי הקדיש החלו להתפזר. הקברנים, שהיו מחויבים להביא את המת לקבורה בו ביום, יצאו אל הדרך שממנה אמור היה לבוא, לראות מה אירע לו. לבסוף מצאו אותו בזה המצב:

בחציית הגשרון שעל הנחל הקטן בדרך לאחו, הייתה גבעה שהוליכה במורד לבית הקברות. שעה שנסע במורד, זז הבר-מינן קדימה והתחכך באחוריו של משה. משהלה ירד מן העגלה והמת המשיך לזוז ופגע בסוס באחוריו. הסוס התפרע והפך את העגלה. משהלה עמד ליד הגופה, פניו למזרח ואמר תהילים.

תעלול אחר של משהלה "להבה": בפרוור וילקה, לא רחוק מאלתר פֶּרֶס, התפגר עגל. אחת מפרנסותיו של משהלה הייתה לפשוט את עור הפגר בטרם סילוקו. משהלה ניצל את המקרה למהתלה גדולה. הוא יישר את רגלי העגל המת, סובב את ראשו הצדה, וכך קפא כשהוא ניצב על רגליו.

חיים גודיץ, תושב נכבד בנובה סטרווינייה – יהודי למדן – נהג ללכת מדי יום עם שחר לכפר, לפדאיץ, הדרך עברה בצד בית הקברות. משהלה הציב את העגל כך שיעמוד בדרכו של חיים. תפילת הדרך לא הועילה לסילוק הכלב מן הדרך (הוא חשב כי כלב הוא) – קיבל עליו חיים כי מן השמים הוא, שאסור עליו ללכת ביום ההוא. כל שומעי המהתלה, ואני בתוכם, צחקו מעומקי לבם.

כרמי שלי לא נטרתי

בשנים 1924-1925 בערך, הייתי מספק מדי שבוע חבילות מזון לאסירים הפוליטיים בבית הכלא. למשפחות אסירים פוליטיים מלוצק הייתי נותן סכום כסף והם קנו מזון והביאו בעצמם לבית הכלא. אך ישבו אז בכלא לוצק חברים מהורוכוב, לודמיר, ברסטצ'קה (אחדים הגיעו לישראל), להם הייתי אני צריך לדאוג, עד אשר הניח עליי ז'מקבה [הסוכן החשאי] את כפו.

זכורה לי מסירותם של העגלונים מנובה סטרווינייה; אחדים סייעו לי בכסף, אחרים בהעברת החבילות לכלא, מה שהיה מסוכן מאוד עבורם.

בחורף 1925, ציוו עליי ללכת אל תושב, לא חשוב ביותר, בנובה סטרווינייה, אשר שוחרר מן הכלא, לא כאסיר פוליטי. הוא דיווח לי כי אסירים פוליטיים אחדים מתכננים לברוח לצד הסובייטי כאשר ישחררו אותם בערבות. ואכן, קבוצה ראשונה חצתה בשמיני של פסח 1925 את הגבול הסובייטי. בקבוצה היו: טניה צילר, רבקה אפל, מכל וואל, הרשקה שניידר, מאיר גסקה, אחי מאיר סגינהור ועוד אחדים. מה אירע להם אין איש יודע. "שמני נטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי" [שיר השירים א ו].

הרבי ר' פינחסל קוריצר ואחרים

אזכיר עוד את הרבי ר' פינחסל קוריצר [?], שגר מול אהרן פוקס. הוא ידע עם מי התרועעתי – ועבר על כך בשתיקה. עוד אזכיר את מכל קולקר, אנדזה סטלמר, חיים קרופניאר אשר כונה: רבע אלוהים, פייסי צינק ופירושו לשיר השירים. גלריה בלתי נשכחת של אנשים טובי לב ושמחים.

מתוך הפרק: 'רוז'שץ' עיר שהייתה, ע' 93 – 95.

ברל גלרשטיין ניו יורק שנות ילדות רחוקות

מלחמת העולם הראשונה זכורה לי אך במעט. אני זוכר רק פצצות ואת השוחות שהמשפחה רצה להסתתר בהן. לאחר מכן ברחנו לקלון.

בחדר

לאחר המלחמה, בשובנו אל רוז'שץ', כבר הייתי תלמיד בחדר. הרבי הראשון שלי היה ר' הירש-לייבניו קוזק ברחוב בומבה, הרבי השני שלי היה ר' לוי מלמד (פיסביין), אביו של משה פיסביין, אותו אני מיטיב לזכור, היה יהודי ענו.

הרבי השלישי שלי היה ר' יצחק ווישנקר, אני אסיר תודה לו, למדתי ממנו הרבה, תחילה בעזרת הנשים של בית הכנסת ז'ליצוב ולאחר מכן בביתו של מוטל וייסברג "על ההר", הוא הקנה לי את היסודות.

אני זוכר את ידו הארוכה הנטויה, שכיסתה את כל הפנים, כשהיינו ראויים לכך, אך זה קרה פעם ביובל.

לימים – בישיבה אצל ר' יונה מלמד ובכיתה הגבוהה ביותר אצל ר' שלמה ז"ץ, יחד עם פייוול שקורניק, קופל שפיטלניק, מוטל וייסברג, משהלה קגן, משה יוקלזון ועוד כמה ילדים מוכשרים – למדנו גמרא.

בישיבה ברובנה

לאחר מכן נסעתי לישיבה ברובנה. ראש הישיבה היה הלמדן הנודע, העילוי מפולטבה ר' יואל שורין. במשך השבוע "אכלתי ימים" – הייתי סמוך על שולחנם של בעלי-בתים, כל יום אצל אחר.

הישיבה הייתה סמוכה לוודו-קצ'קה – הבאר, אך המקומות בהם אכלתי נשארו אותי על פני רובנה כולה. מרחוב קווקז עד לקסרקטינים.

רובנה הייתה עיר גדולה. ביום שישי ובשבת אכלנו בישיבה, ציפינו לכך כל השבוע. כל בחורי הישיבה, ארבע מאות במספר, היו חסידים נובהרדוק (שיטת המוסר שנהגה בישיבת נובהרדוק – נובה-הורודוק).

למדנו יומם ולילה. מדי יום חמישי בלילה היה לנו משמר: למדנו במשך כל הלילה ללא הפסקה עד שחרית.

ביום שישי נחה השכינה על הישיבה. משעה 12 בצהריים היינו מתכוננים לשבת. העילוי עשה קידוש בחדר האוכל הגדול.

הוא היה נמוך, בגרביים לבנות ונעלי בית, אך קולו הדהד כפעמון ברחבי האולם. היינו מתחלקים בפיסת חלה לברכת "המוציא", אך האוכל לא היה העיקר. בשעת "כל מקדש" ו"שמחה ומנוחה" זע הבניין, הניגון עדיין שמור בזיכרוני. לאחר מכן היה העילוי נושא אחת מדרשותיו המפורסמות על הלכות השבת.

שני גדולי הדור, העילוי מפולטבה ו"החפץ חיים", היו ידידים קרובים וידועים בפולין כגדולים בתורה.

לעולם לא אשכח את הסעודה השלישית, כשנושא העילוי את דרשת השבת המרכזית. חצי רובנה באה להאזין לו. הוא עמד על כיסא גבוה על מנת שיוכלו לראותו, ובמשך שעה נבעו מפיו פנינים. לאחר מכן, דרשה קטנה יותר לתלמידים בשעת "מלווה מלכה".

אפיזודות מעמיקות, אצילות, רוחניות אלה מעשירות את התלמידים לכל חייהם.

בשובי לרוז'ישץ' הייתי חסיד נלהב. לא עמדתי בדל"ת אמות של נערה.

רוחות חדשות

לא זמן רב נמשך הדבר. דיאמנטשטיין היה המורה שלי, נשרו הפאות ועמן שבעה דברים נוספים [שבתלמיד חכם].

רוחות חדשות נשבו כבר. הודות למורים שמעון בינדר, ישראל-חיים זיניוק, [גרשון ויצחק] דיכטר, היה בית הספר "תרבות" לביתי התרבותי. זכורה לי המקהלה שהקמנו אצל בריינדל וקסמן בבית. בשירה ובזמרה חיזקנו את אמונתנו בציון.

כשבא מקובל [יוסף] אברך, לארגן אותנו, הוקם "החלוץ". כעבור זמן קצר שב אברך לרוז'ישץ' וביקש חלוצים מתנדבים לנסוע להכשרה, הייתי הראשון.

ההכשרה בדומברוביץ

באתי לדומברוביץ, ליד סארני בפולסיה [סמוכה לפולסיה אך בוהלין], בליל חורף קר בדצמבר 1928. קיבלו את פניי שש בחורות ושבעה בחורים. גרנו כולנו יחד בשני חדרים בבית גויי.

הקיבוץ היה פלוגה חדשה מקלוסוב בהנהגת מהרש"ק (לפי דגם הקיבוץ המאוחד בארץ ישראל). 13 הבחורים והבחורות באו לדומברוביץ שבועיים קודם לכן, מקלוסוב. הם עבדו בחציבת אבנים וכבר היו חודשים רבים בהכשרה.

בראש עמד החבר גורפינקל (נסעתי לבקרו בביקורי הראשון בישראל בשנת 1961). הייתי החבר החדש הראשון שם. עבדנו במנסרה במרחק 2.5 מייל מדומברוביץ. המנסרה הייתה שייכת ליהודים גרמנים שהיו יידידותיים כלפינו וכלפי הרעיון שלנו. עבדו שם כ- 1000 איש, שלוש משמרות ביממה, יומם ולילה. משימתנו הייתה להגדיל את הקיבוץ, ומשמעות הדבר נטילת מקומות עבודה מן הגויים, הדבר עלה בדם ויזע. תצלום: שושנה חזן, אהרן בינדר, נפתלי זיינוק, ברל גרשטיין. קיבוץ הכשרה דומברוביץ, 1929

הייתי בן 18.5, דבר לא עמד בדרכי. לאחר שעבדתי שבוע בלבד כשוליה של גוי ליד מכונה, התבוננתי בעבודתו ובמהרה השתלטתי על המכונה.

מיד לקחתי בחור חדש ללמדו את המלאכה. בדרך זו תפסנו מקומות עבודה רבים יותר. כשנסעתי מן הקיבוץ ביוני 1930 היינו שם כמה מאות בחורים ובחורות, הקיבוץ הגדול בוהלין ופולסיה.

חיי היום-יום היו דלים וקשים אך לימדו אותנו, הצעירים, לחיות יחד, לחלוק את לחמנו ולהיות עצמאים. זמן רב היה נדרש לתיאור חוויות חיים של שנה ומחצה בקיבוץ.

העבודה הייתה מונוטונית ומעבר לכוחות. השכר היה נמוך מאוד וזו הסיבה העיקרית לכך שבעלי המנסרה לא התנגדו לעבודתנו. שכרנו היה נמוך מזה של עובדים אחרים.

המזון היה בצמצום: לחם, מליחים, חפוחי אדמה, ופעם בשבוע, ביום ראשון בבוקר, בצל מטוגן בשומן. זה היה מעדן, מאכל שציפינו לו במשך השבוע כולו.

היינו מקבץ של ילדים מרחבי פולין. בתים שונים, מנהגים ואקצנטים שונים, לכן הייתה הלשון עברית בעיקרה. היו אידאולוגיות שונות: "החלוץ", "גורדוניה", "פועלי ציון", "השומר הצעיר" וגם "פועלי ציון" שמאל.

חיי התרבות והאספות היו מעניינים. היינו דנים בכל הבעיות, במיוחד בנושא סרטיפיקטים לעלייה לארץ ישראל. מדי שנה בחרנו ועד.

אידאליזם נלהב ולחט נערים גברו על כל הקשיים. שירה והורה השכיחו את האוכל.

באביב 1930 הייתה אצלנו בקיבוץ פגישה של כל קיבוצי ווהלין ופולסיה, באו משלחות מכל הקיבוצים בפולין וגם מנהיגי ההסתדרות בארץ ישראל פרט לבן גוריון. באו צמח, לוויט, לוויטן, פינסקי ובראשם טבנקין, שישן עמי במיטה אחת.

נאלצנו לפנות מקום לאורחים, לחלוק עמם את המיטות. הפגישה נמשכה חמישה ימים. הרצאות, שיעורים, דיונים. אירוע מעניין מאוד. כולם נהנו. הייתה הצלחה גדולה.

שוב בעיירה

לאחר מכן נסעתי הביתה להמתין לסרטיפיקט שלי לארץ ישראל. נסעתי לקיבוץ נער ושבתאי גבר עם ניסיון רב ועצמאות, מוכן לפגוש את החיים פנים אל פנים, יהיה אשר יהיה. אך לחיים ברוז'שץ' כבר היו פנים אחרות לדיד.

מועדון "החלוץ" ברוז'שץ' היה בעת ההיא בביתו של גר, בִּנְרְכְתִי החנות. היו חברים רבים. אני הקמתי אז את "החלוץ הצעיר" וסייעתי בהקמת "פועלי ציון" ו"השומר הצעיר".

הנהגת "פועלי ציון" ברוז'שץ'. מימין: עומדים: הרשל קיבריק, שימשל וידרה, שמואל-יוסל אקבר, הרשל פריגל. יושבים: גורפיקל, ברל גלרשטיין, מניה בקר

חברים רבים היו כבר היו אז בהכשרה ורבים התכוננו לנסוע. סייעתי בהקמת קיבוץ הכשרה ברוז'שץ' מעל למעבר הרכבת, בבית היתומים הישן.

בית"ר עשו כמונו, התחרינו בהם על העבודה: חטיבת עצים וכדומה. הם אפילו הביאו מלוצק [בחורים] חסונים, אך הדבר הועיל להם כמו כוסות רוח למת.

הבניין החדש של "תרבות", שאבי ואחיי נחום ויוסל עזרו בבנייתו, שימש מקום הסתופפות לתנועות הציוניות, קיימו שם שיעורים והרצאות, ושיבושו הרצאות של מתנגדים.

הייתי פעיל בלב ונפש. עזרתי ככל שיכולתי. עזרתי לחברים לנסוע להכשרה, לחטוב עצים, להגן על הקיבוץ וכיוצא בזה.

בהיותי בהכשרה בדומברוביץ באו אלי לקיבוץ נציגים של "החלוץ" ברוז'שץ': שושנה חזן, נפתלי זינזוק, אהרן בינדר, הם חיים בישראל.

המצב בפולין החמיר. שונאי ישראל הרימו ראש לפי דגם הנאצים של היטלר. בערים הגדולות הם התייצבו על כיסאות ונאמו ברחובות על: "שלנו לאנשים משלנו", "יהודים לפלשתינה". נפתחו חנויות אנטישמיות כדי להתחרות ביהודים.

בשנת 1933, כשנבחר היטלר לקנצלר של הרייך, כבר הייתה סכנה ליהודי בעיירה להלך ברחוב לבדו בלילה לאחר חצות, כשהתאורה של דקלבים כבתה.

נאלצנו לנפץ ראשי גויים כדי להגן על יהודים. הייתה זו חובתנו, אני כמובן נטלתי בה חלק פעיל. הלך הרוח בקרב היהודים – דכדוך, העבים כבר היו מעל לראשינו. מי שיכול ברח לכל מקום בו הייתה דלת פתוחה: ארץ ישראל, קנדה, ברזיל, ארגנטינה, אמריקה.

אני בא לאמריקה

הייתי אחד מאלה שהגורל הביאם לאמריקה. בשנת 1933 ביקרה נערה אמריקאית מניו יורק, כיום אשתי האהובה דורה, אצל דודה ר' ישעיהו קורן. הכרנו, מצאנו חן זה בעיני זה ונישאנו.

חברים נפרדים מברל גרשטיין לפני נסיעתו לאמריקה. מימין לשמאל עומדים: משה גר, שלמה שפילג, פופה שמויש, ברל גרשטיין, יצחק זיסקינד. יושבים: יהודית קנדל, משה פלש, שושנה בירמן

באתי לאמריקה ב-11 בספטמבר 1934, בערב יום כיפור, בדיוק לפני
כפרות. ארץ זרה, שפה זרה. התחלתי לעבוד אצל אחיה של אשתי
בעסקי גרוטאות מתכת. כעבור חמש שנים פתחתי עסק משלי.

העבודה הייתה מפרכת. תודה לאל אין לי תלונות. אלוהים היה טוב
אליי, הייתה לי הצלחה. אני חי חיים מעניינים.

שני שליש מחיי חייתי באמריקה אך רגשותיי העמוקים לעבר שייכים
לעיירה ולמשפחה האבודה. רגשותיי העזים לעתיד שייכים לישראל.

נאום דב בן ר' דוד בן ר' צבי-בייניש גלרשטיין.

מתוך הפרק: רוז'שק' עיר שהייתה, ע' 96 – 101.

שרה פיזנחולץ-טורקלסאוב זיכרונות על עיירתנו

הספרות היהודית שרה שיר הלל ליופי היהודי, למסורת העשירה ולדמויות הנהדרות של העיירה הקטנה.

החיים בעיירה היו אפופים מעין חמימות משפחתית. כולם הכירו זה את זה לפני ולפנים, ממש ידעו מה מחבשל בסירו של הזולת.

פנו זה לזה בתוספת שם אביו או בכינוי סתמי, שאם לא כן לא ידעו למי הכוונה. הכינויים היו שונים, למשל: איצי של מאיר של מוטל [מלמד], זיזי עם התוף, ישקה פודאוואי [רוזנבוים], רחל רדנר [קגן], רחל השחורה, פטקה עם החצוצרה [פייסי טסלר], איציק עם הבובקס, אברהם קולצ'ק (הכובען) [פישפדר] – לץ העיירה, וכינויים רבים אחרים.

השוק היה בלב העיר, הוא חילק אותה לארבע וחיה מוקף רחובות צדדיים. מצדו האחד של השוק היה "ההר" (עם הבוק) שהולך לבית הקברות ולכפר טופילנה; בצדו השני היו רובע ז'ליבוז ותחנת הרכבת; מימין לשוק (למזרח) הובילה הדרך ל"אונטערן בריק" [מעבר לגשר, וְלִנְיָאָקָה] ומשמאל – ל"אונטערן סטאוואק" [מעבר לנחלאגם] ולחצר הפריץ (חצרו של זפולסקי).

אני זוכרת, כילדה, את רחוב בומבה, מקום בו עבדו חייטים וסנדלרים עד שעת לילה מאוחרת, מלווים עצמם בשיריהם המיוחדים. כנראה ביקשו משחילי החוט הזפות לבטא בניגונים את צער חייהם הקשים.

בשוק ישבו יהודים, כלל לא תלמידי חכמים, על מדרגות חנויותיהם ודנו באירועים של חיי היום-יום. יהודים אחרים, מזוהים קצת כחסידים, באו מהודרים לבית המדרש ודנו שם בעסקי חולין, ניסו תוך כך להשליך את דאגות המאבק היום-יומי על פרנסה.

חלק מן היהודים התפרנסו ממסחר, שענות, כובענות, פחחות, גזרות ועליים, ושורה של מלאכות נוספות.

אני זוכרת את הנוער הנהדר שחיפש סיפוק בפעילות למען רעיונות ציוניים לאומיים. צעירים אחרים הטילו עצמם לתוך המאבק על גאולת העולם והקימו ארגוני שמאל.

היו חוגי תרבות, חוגים דרמטיים וכיוצא בזה. המאבק היה מר, עם זאת שררה הרמוניה בחיים המשותפים של כל המעמדות למרות השקפות העולם השונות שלהם.

חשיבות רבה נודעה בעיירה לייסוד בית הספר העממי היידישיסטי לאחר מלחמת העולם הראשונה. בבית ספר זה נטלו חלק פעיל "פועלי ציון" שמאל ובונד.

מייסד בית הספר העממי היה נחמן סוסל. יחד עם אשתו רחל, המורה, חינוך באהבה ובהבנה את הנוער היהודי בעיירה.

החוג הדרמטי נטל אף הוא חלק בהתפתחות הרמה התרבותית של הנוער בעיירה. החוג ביצע בהצלחה רבה יצירות דרמה יהודית.

אחי, יוסף פיזנהולץ, היה פעיל הן בבית הספר העממי והן בחוג הדרמטי. הוא היה איש שקט וצנוע. כל חייו היה אידאליסט ואת זמנו הפנוי הקדיש לחיים החברתיים. במיוחד היה פעיל באיגוד בעלי המלאכה והבנק שלו. יוסף פיזנהולץ

היה איש עממי וידיד מסור לחבריו. הוא נספה באורח טרגי בימים הראשונים לכיבוש הגרמני.

מתוך הפרק: רז'ישץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע'
100 – 101.

מירלה שמס בעלי עגלות

מכל בעל העגלה יצא מן הבוץ

באחד הימים שקע שכני, מכל קמפר בעל העגלה, בבוץ, ושני הגלגלים הקדמיים נשברו.

הוא שלח מכתב קצר הביתה להביא לו גלגלים חדשים. כדי שידעו אילו גלגלים נחוצים, כתב: "שני חמסנו". הלכה אשתו אל הרב ר' משהלה סוויניחר [ספקטור] שיקרא לה את המכתב. פירש ר' משהלה: "אם זדנו הם האחוריים הרי חמסנו הם הקדמיים". וכך היה. הביאו שני גלגלים קדמיים ומכל יצא מן הבוץ (זדנו, חמסנו הן מילים מתפילת תחנון).

בעל העגלה מפולטבה וכף הבחישה

בעל העגלה מפולטבה [זינגר] התהלך במשך כל היום וחש לחץ ברגלו. התלונן בשוק כי משום מה גדלה לפתע כף רגלו. אמר לו שלמה בייטש: "חלוץ את המגף ונראה". חלץ את המגף ומצא בו את כף הבחישה של אשתו.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 102.

טייוול (טוביה) שוחט ר' שלמה קלימבורד

ר' שלמה ואיטה קלימבורד

ר' שלמה קלימבורד היה מוכר כיהודי נכבד ומהוגן. היה לו מפעל קטן לאופנים, חישוקי עץ לגלגלי עגלות.

הוא היה היחיד שסיפק אופנים לנפחים "על ההר", שחישלו את חישוקי הברזל והשלימו את מלאכת הכנת העגלות לאלפי איכרים. הוא שלח גם עגלות עמוסות אופנים לערים אחרות.

המפעל התבסס על עבודת יד. הוא היה מאחורי בית הספר "תרבות", על גדת הנחל. הסמטה אכן כונתה: סמטת קלימבורד.

בניו, פייסי ולובה, היו שחקנים מוכשרים ופופולרים בתאטרון היהודי. הם הקדישו את הכנסותיהם מן המשחק לעניים ולבתי הספר.

האם הייתה צדקת, פניה שמחים ובפיה מילה טובה לכל אחד.

ר' שלמה היה תמיד מלא הומור, איש עממי, אהב לשוחח עם כל אחד.

אני זוכר שהיה לו תעלול מקורי מיוחד. החזיק בכיסו כפתורים שונים ובראותו את הכפתורים במעילך, שלף מכיסו כפתור זהה, ובמעשה של אחיזת עיניים מרט במעיל והראה לך, כאילו חלש את הכפתור. ואתה מופתע מן הזריזות בה פעל ומאין באים שני כפתורים זהים.

זכור לי כיצד היה מוליך את אביו הזקן לבית המרחץ מדי יום שישי.
כששאלתי אותו: "שלמה, מה אתה מתנהל כך עם אביך?" השיב לי:

"אני עושה זאת כדי לשמש דוגמה לילדיי, על מנת שיקיימו אף הם
מצוות כיבוד אב ואם".

מן המשפחה הגדולה ניצל בנו משה שברח לרוסיה ומיד לאחר
המלחמה בא לישראל.

פייסי קלימבורד ומשמחתו

מתוך הפרק: רז'ישן' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 103 – 104.

ברוך רוזן ניו יורק שמואל דיאמנטשטיין

קטנים וגדולים, זקן ונער, ידעו מיהו שמואל דיאמנטשטיין. אך האמת היא כי רוב יהודי רוז'שץ', אף כי ידעו שלא נולד ברוז'שץ', לא ידעו מעולם מתי, מאין ולשם מה בא שמואל דיאמנטשטיין לרוז'שץ'.

כאחד מתלמידיו הוותיקים, המסוגל להשיב על שאלות אלה, אני חש חובה מוסרית לעשות זאת ולחשוף פרק לא נודע מחייו.

חסרי בית מפינסק

בבוקר עכור, במרץ 1916, עצרה הרכבת שלנו, המכונה השיירה ה-17, ובה 900 חסרי בית מפינסק, בעיירה בפולין הקונגרסאית, שם העיירה אוסטרולנקה על הנהר נְרוּו. חיילים גרמנים חוליו אותנו ברגל אל קסרקטינים רוסים ישנים, והושיבו אותנו שם.

כעבור ימים אחדים הודיעו לנו כי אם רצוננו במצות לפסח עלינו ללכת מרחק 3 ק"מ לאוסטרולנקה ולהירשם שם בוועד הסיוע היהודי.

בעת ההרשמה התיידד אבי עם מזכיר ועד הסיוע והוא בא מיד לבקרנו בקסרקטינים ולאחר מכן בדירתנו הפרטית בעיירה. שם הידיד החדש היה שמואל דיאמנטשטיין. מוצאו – לומז'ה, מרחק 35 ק"מ מאוסטרולנקה. בנו של ר' לייזר דיאמנטשטיין, גובה הגרלות.

באביב 1917 שכר הממשל הגרמני בפולין את אבי כמומחה יערות, ושלח אותו ללוקוב ליד שדלץ. הידידות עם שמואל דיאמנטשטיין נמשכה בהתכתבות.

אבי מסייע לו

בקיץ 1917 איבד דיאמנטשטיין את משרתו משום שוועד הסיוע פוזר. הוא כתב לאבי ושאל על אפשרות עבודה אצלו. אבי הורה לו לבוא אלינו אל לוקוב.

אבי החליט לשכור יהודים חסרי בית (שחקנים, שענים, פרוונים, מורים) כמשגיחים ועובדי יער.

דיאמנטשטיין היה למשיח, הוא התגורר אצלנו. בשעות הפנאי שלו לימד אותי ואת אחי מרדכי באופן פרטי. וכך היה לידיד ביתנו ולמורה שלי.

אנחנו באים לרוז'ישץ'

ב-1918 זכתה פולין בעצמאותה והגרמנים החלו לסגת מפולין לגרמניה. לפיכך החליט גם אבי לעזוב את פולין.

נסענו אל הגבול הגרמני-אוקראיני בהולוב, משם נסענו לרוז'ישץ' באוקראינה, שהייתה אז בשליטת ההטמן סקורופדסקי. התיישבנו ברוז'ישץ', עיר מוצאה של משפחת אמי.

שמואל דיאמנטשטיין שב בעת ההיא לביתו, לומז'ה. עם בואו לשם התחתן והחל לבנות בית לעצמו ולמשפחתו. אשתו ילדה בן, עמנואל.

טרגדיה משפחתית

בינתיים פרצה המלחמה בין פולין לאוקראינה. דיאמנטשטיין התייצב מיד, מרצונו, ללגיון הפולני ולחם תחת פיקודו של הגנרל פילסודסקי. בראשית 1921 נסתיימה המלחמה, דיאמנטשטיין שוחרר.

מה רבה הייתה הפתעתו כשמצא בביתו גבר אחר, שעמו התחתנה בינתיים אשתו. התברר כי הממשל הפולני הודיע לאשתו הודעה כוזבת כי בעלה שמואל נפל באחד הקרבות.

מבלי לחשוב הרבה, עזב דיאמנטשטיין, עוד במדי הלגיון, את לומז'ה ויצא לדרך, לחפש את ידיד האמת הוותיק שלו, יוסף רוזן (אבי). גרנו אז ברוז'ישץ', אך את עסקי סחר היערות שלו ניהל אבי בקובל.

הוא בא אלינו

בבוקר ינואר קר זיהה אבי את דיאמנטשטיין במדי הלגיון בבית הנתיבות של קובל. אבי הביאו מיד לביתנו ברוז'ישץ'. דיאמנטשטיין המשיך ללמד אותי ונשאר בביתנו למעלה משנה.

סגן ראש העיר

בראשית 1922 העתיקה משפחתנו את מגוריה אל קובל. דיאמנטשטיין נשאר ברוז'ישץ', בה שימש זמן-מה רב מטעם, סגן ראש העיר, מפקד "ברית החייל". הוא התחתן עם בת רוז'ישץ', רחל בלטרמן.

מה פעל דיאמנטשטיין ברוז'ישץ' יודע היטב כל בן רוז'ישץ' יהודי ולא-יהודי.

אציין עובדה נוספת, אופיינית מאוד לשמואל דיאמנטשטיין :

ב-1937 באתי, בשם המפקדה הראשית של "ברית החייל" בפולין, לביקור ברוז'ישץ'. דיאמנטשטיין היה אז מפקד "ברית החייל" ברוז'ישץ'. בעת הפרדה הוציא דיאמנטשטיין תצלום שלו במדי "ברית החייל" רשם עליו משהו, נתן לי ואמר: "קרא את הכתוב לאחר שתעזוב את רוז'ישץ'". בשבתי ברכבת קראתי: "לתלמידי האהוב ומפקדי בהווה, מן המורה בעבר והפקוד".

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

שמואל דיאמנטשטיין

שני מימין, לידו ב' רוזן, ר' זייקובסקי, י' דקלבוים. שורה שנייה: ל' קלימבורד, מ' רבין

מתוך הפרק: רוז'ישץ' עיר שהייתה, ע' 105 – 107.

טייוול שוחט איגוד בעלי מלאכה

האיגוד שלנו שכן בקרבת מקום לבית כבאי האש. לאיגוד השתייכו חברים מכל המפלגות הפוליטיות: ציונים, בונדסטים ואחרים. יושב הראש היה אברהם-יצחק שוסטר-קוס. בהנהלה היו גם: מני טוֹרֶק, ניסל ליברמן, יצחק טויבר, יצחק טולפ, שלמה ביקמן, אפרים קמינר, אברהם נופמנישצ'י [פרימק], אני ועוד אחרים. האיגוד פעל רבות למען חבריו. היה לאיגוד בית דין ובמקרה של סכסוך היה מפשר בין הצדדים.

זכור לי מקרה: ערב אחד לפני סוכות, ישבנו חברים אחדים ודנו במצב הקשה של בעלי המלאכה בעיר. חלטנו להקים קופת גמילות חסדים ליד האיגוד לסייע לנזקקים. והכסף מאין יבוא? חג שמחת תורה קרב, החלטנו כי כספי הנדדים יהיו לקופה. נוסף לכך חויבו החברים לתרום לאלתר איש כפי יכולתו. הודענו ליושב הראש, אברהם-יצחק קוס, על תכניתנו והוא הסכים. התחלנו במימוש התכנית. מיד אספנו 30 זלוטי, ומן הנדדים היו הכנסות של 20 זלוטי. היו לנו בקופה 50 זלוטי הון יסוד. התחלנו להעניק הלוואות של 10 זלוטי, בהחזר של זלוטי אחד לשבוע, ללא ריבית. במרוצת הזמן החלטנו להגדיל את ההכנסה במכירת "פרחים" [הצמדת סרט-פרח תכול-לבן לבגד והתרמה] לטובת הקופה באירועי שמחה שונים: תנאים, חתונות וכדומה. כך נתאפשרה הגדלת סכומי ההלוואה ל-30 זלוטי ובמקרה אחד אף ל-50.

גורלו של בעל המלאכה בעיירה, כמו בפולין כולה בעת ההיא, היה קשה מאוד. בחורף, בימי הקרה הגדולים, לא היה במה לקנות עצים להסקה. חייהם היו קשים והפרנסה בצמצום. במצב כזה הצילה הקופה לא אחת אנשים מרעב.

אזכיר, כמיטב זיכרוני, את שמות החברים היקרים שעמם שיתפתי פעולה באיגוד בעלי המלאכה: מנדל אזריל (סנדלר), שלמה ביקמן (כובען), יענקל טייטלבוים (פחח), דוד גלרשטיין (נגר), אלתר וגר (סנדלר), יענקל ווליק (פרוון), מני טורק (חייט), יצחק טולפ (חייט), יצחק טויבר (חייט), ניסל ליברמן (שען), אברהם נופמנישצ'י (תפר נעליים), אלתר סוסנה (נגר), אברהם-יצחק קוס (סנדלר), אפרים קמינר (חייט), דוד ריוון (נגר), אלתר שמש (שען), טייוול שוחט (נגר).

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 108 – 109.

נחמן סוסל בית הספר העממי היידישיסטי

בשובי הביתה מווילנה, שם סיימתי את לימודי במכון היהודי הממשלתי, ולאחר שעברתי את שנות המלחמה, חשתי כי משהו חייב להיעשות למען הדור הצעיר, נערים ונערות, וכי עלינו מוטלת האחריות לייסד בית ספר אשר בו יוכלו ילדים להעביר את השנים לא בלימודים בלבד, אלא ימצאו גם אווירה חמה.

ידיד בית הספר העממי. במרכז המייסד והמנהל נחמן סוסל. ראשון משמאל בשורה האמצעית: אברהם-יצחק שוסטר. שלישי מימין: אברהם קלצ'ק

אני, נחמן סוסל, הפכתי למנהל. בעת ההיא נוסד בוורשה צי"א [ארגון מרכזי של בתי ספר ביידיש], הם שלחו לנו מורים מתאימים. שכרנו גם מורים אחדים מעירנו, בהם גם אשתי רחל (לבית קגן) שבאה מעיר אחרת עם הכשרה והתמחות פדגוגית בעברית ויידיש.

ניגשנו למלאכה באהבה ובמסירות. ליד בית הספר נוסד גם מדור דרמתי, הועלו שם תכופות הצגות שונות לכיסוי הגירעון.

התנהלה עבודה ערה. המורים והמנהלים ניהלו במסירות את הפעילות בבית הספר ובכל הקשור בו. היחס והאמון של ההורים כלפי עשייתנו (אף שלא הייתה ברוח דתית) עודדו אותנו והעניקו לנו כוח.

נכון, כספית היינו בצרות צרורות, אך הנחת ששאבנו מן ההישגים
חיזקו אותנו. בית הספר רכש לעצמו שם באזור כולו.

כיתה בבית הספר העממי עם מורתה

עבדנו באורח אינטנסיבי. היה אז פרק של שגשוג לכולם. רחש של
לימודים, שירה, משחקים, ריקודים. הוסדרו גם שיעורי התעמלות.

אלה בקצרה קווים אחדים לשנים 1918-1925, עד שאשתי ואני עזבנו
את רוז'ישץ', נסענו לארצות הברית, והשארנו לאחרים להמשיך
במלאכה. מה היה הלאה אינני יודע.

מתוך הפרק: רוז'ישץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 110 – 111.

נחמן סוסל

נחמן סוסל נולד ב-21 בדצמבר 1895 ברוז'ישץ'. לאחר סיום בית הספר התיכון עזב נחמן בן ה-19 את עירו רוז'ישץ' ונסע לוויילנה, ירושלים דליטא, להמשיך בלימודים. כבן להורים עניים לא יכול לקבל עזרה מן הבית ונאלץ לתת שיעורים לפרנסתו. תכופות הסתפק בלחם ובתפוח עץ לארוחת ערב. בהיותו תלמיד חרוץ זכה להימנות עם 13 הבחורים היהודים שנתקבלו לסמינר למורים בוויילנה, שנודע כמוסד ממשלתי.

סוסל, מנעוריו חבר "פועלי ציון" שמאל, נידון על פעילותו הסוציאליסטית לחמישה חודשי מאסר. אופיינית העובדה כי לאחר שחרורו מן הכלא היה למורה של בן התובע, והכינו לכניסה לגימנסיה השמונה שנתית.

בשנת 1918, לאחר שירות צבאי קצר כקצין בצבא קרנסקי, שב הביתה, שם נבחר על ידי הקהילה כרב מטעם. בשנת 1919, כשנוסד ברוז'ישץ' בית ספר של צי"א, הפך סוסל למנהל בית הספר. בהשראתו התפתחה שם פעילות תרבותית ערה. בבית הספר פגש את אשתו לעתיד וחברתו לחיים, רחל קגן, שעבדה שם כמורה. לאחר שש שנות עבודה משותפת באו הזוג סוסל ובתם הקטנה לניו יורק.

בניו יורק, בהיותו מורה מנוסה ומחונן, נשכר סוסל מיד לבתי הספר של ארבעטער רינג [חוג הפועלים], שם חינך דורות של צעירים וצעירות. תלמידיו הרבים אסירי תודה עד היום על המורשת התרבותית שהנחיל להם סוסל. בתו יהודית נזכרת, כי מעולם ואל איש לא חשה כבוד ודרך ארץ כפי שחשה כלפי אביה בכיתה.

בניו יורק המשיכה משפחת סוסל בפעילותה בתחום חיי התרבות. לימים היה סוסל למתרגם מרוסית לאנגלית, גם במלאכה זו זכה להכרה והיה מוערך מאוד על הישגיו.

נפטר בניו יורק ב-14 במרץ 1970. כבוד לזכרו!

מתוך הפרק: רוז'ישץ' עיר שהייתה, [טור צד] 113 – 114.

משה גרברסקי הנוער העובד

חיי היהודים ברוז'ישץ' בראשית המאה ה-20, כמו בערים ועיירות אחרות בוואלין ובאזור, היו תחת השפעה מלאה של הדתיות. הם שלטו בבית, ברחוב, בבית המדרש, במסחר ובמלאכה.

רעיונות חדשים בדבר שינויים ביחסי עובדים ומעבידים, בדבר שיפור חיי בעלי המלאכה והעניים, בדבר חינוך מתקדם ומשופר לילדי עניים – חדרו אט-אט לעיירה באמצעות סטודנטים שלמדו בערים הגדולות. הם סחפו עמם מזמן לזמן את הנוער ואת האינטליגנציה אל זרמים ומאבקים פוליטיים שהשתלטו על רוסיה ועל פולין בשני העשורים הראשונים של המאה ה-20.

אך הרוחות שסערו, לא שינו בעיירה עצמה שינוי רב. בבתי הכנסת היו מריבות בין גבאים וסתם בעלי-בתיים על כבוד, רבנים, שוחטים וכיוצא באלה.

החינוך בחדר ובתלמוד התורה היה מסורתי ומיושן, הוענקה בהם השכלה כללית מועטה.

הורים ספורים זכו לשלוח את ילדיהם לשיבות. מעטים עוד יותר היו מסוגלים לשלוח את ילדים לגימנסיה מחוץ לעיר. הדבר היה כרוך בהוצאות שבודדים בלבד יכלו להרשות לעצמם.

הורים חסרי אמצעים נהגו לשלוח את ילדיהם הצעירים ללמוד מקצוע. באווירה הקרתנית של העת ההיא היה בעל מלאכה כמעט בושה למשפחה. הנער בן ה-12-13 הלך בצער אל חייט, סנדלר, נגר – ללמוד מקצוע.

רבים מאתנו זוכרים עדיין מה קשה היה לזכות ולהפוך לנער שליח.

הנער או הנערה עבדו אצל מעבידים שנים אחדות ללא שכר, למעט מזון ולינה. ההורים היו אומרים למעביד:

"מיום זה ואילך הילד אצלך, בידך. עליך לעשות ממנו בן אדם. אתה אביו, ואשתך היא אמו".

הנער או הנערה נאלצו לעשות מלאכות בית רבות: לנענע תינוק, לשטוף רצפה, לשרת את "ההורים" החדשים עד שעת לילה מאוחרת, ואז ליפול מעייפות ולחידם או למרר בבכי בחשאי בדמעות שליש.

כעבור שנים אחדות היה לבעל מקצוע – חייט, סנדלר, נגר. הנערות למדו תפירה.

הפועל עבד אז משעת בוקר מוקדמת עד שעת לילה מאוחרת בשכר נמוך וללא תנאים סוציאליים. עם הזמן החלו הפועלים, בעזרת האינטליגנציה, לקיים פעולות הסברה – לדרוש שיפור בשכר, יום עבודה בן 8 שעות ועוד.

בשנת 1925 בערך נטה בית הספר העממי היידישיסטי לאוריינטציה שמאלית יותר, אל הבונד. הציונים ייסדו את בית הספר "תרבות". ליד בית הספר העממי הוקמו חוגים חברתיים ותרבותיים: מועדון פרץ, הספרייה ביידיש בניחולו של אברהם פישפדר (קולצ'ק).

מורים אידאליסטים ומסורים ניחלו פעילות תרבותית ערה ועודדו את הילדים, רובם מבתים עניים, שהוריהם היו פועלים, בעלי מלאכה וחנוונים.

בהנהלת בית הספר היו פעילים עסקנים חברתיים כמו: נחמן סוסל, שמואל ורקוביצקי, יקותיאל קופלמן, משה-פרץ קפוסטה, שמואל גון, אלתר שמש, ישראל ובראם פישפדר, מנדל אזריל, גרשון ופרידה שפירא, יוסי וגיסל פיזנהולץ, מוטל ומאיר קנדל, אברהם בֶּזְפֶּלְצ'יק, שלמה מלמד, שמואליק כץ, ברוך קוס [קורן] ואחרים.

החוג הדרמתי המוכר היטב, בהנהלת אלתר שמש, הקדיש את ההכנסות מהצגות התאטרון לבית הספר משום ששכר הלימוד הנמוך ששילמו הילדים לא כיסה את ההוצאות.

בעת ההיא התארגן איגוד מקצועי שהקיף את העובדים בכל המקצועות בעיירה. אברהם אייזנברג היה מזכיר האיגוד.

נוסד גם איגוד בעלי מלאכה, שלחם מפעם לפעם אף בדרישות האיגוד המקצועי. מזכיר בעלי המלאכה היה אברהם-יצחק קוס (שוסטר), עסקן

מוכר. מְנִי טוֹרֶק, טִיּוּל שוּחַט, נִסֵּל לָבָד ואחרים השתייכו לאיגוד בעלי המלאכה.

נציגיהם במועצת העיר היו: יקותיאל קופלמן ושרוליק פישפדר.

הנוער בעיירה היה בעל השכלה פוליטית ומאורגן באחת מן הקבוצות הציוניות או במפלגות השמאל. התקיימו ויכוחים לוהטים ברחוב, באולם ולעתים בבית, בקרב המשפחה עצמה, שמספר המפלגות בה היה כמספר הילדים.

הנוער לא היה מרוצה מן המצב של הגבלות קשות מצד הממשל הפולני ולא ראה לעצמו עתיד בפולין. שערי ארץ ישראל היו נעולים בפני המוני צעירים. אפשרויות הגירה לארצות רחוקות כמו: ארצות הברית, קנדה, ברזיל, היו מועטות.

כשפרצה המלחמה נמלטה קבוצה לרוסיה ועברה עליה תקופה קשה של נדודים ברגל ובמאבק בין חיים למוות, עד בואם לארץ ישראל. בהם: משה קלימבורד, צבי אורן (אלתר סוסנה), אליהו בירמן, משה גייז, שמואל שטרקר, אברהם סגל, הרשל בקרינג, דוד וידרה, יצחק ויינר, משה הוכברג, שמעון טָכור, ישראל שפיץ (מסיקילה) ואני משה גרברסקי.

בברית המועצות נותרו: חיים זילברשטיין (מת כנראה בכלא), דוד סְרָצ'וֹק, מוטל בקרינג, אברהם קרומירס, גדליה שמס, יוסל גלייזל ואחרים.

נדודינו ברחבי רוסיה וקורותינו בצבא הפולני, הם פרק לעצמו.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, ע' 112 – 114.

הרשל (צבי) אודווק זרמי שמאל בעיירה

הרשל אודווק, חבר ארגון יוצאי רוז'שץ' חרוץ, נפטר בינואר 1975 [המערכת].

לאחר מלחמת העולם הראשונה לא היו ברוז'שץ' בתי חרושת ולא מיזמים כלכליים גדולים. המנסרה, טחנת הקמח של קובל ועוד טחנות אחדות היו כמעט היחידים שהעסיקו מספר זעום של עובדים, רובם לא-יהודים.

עיקר עיסוקה של האוכלוסייה היהודים היה מסחר: סוחרים שקנו תבואה, בהמות, ומוצרים חקלאיים אחרים; חנוונים ובעלי מלאכה, בכללם שכירים. התארגנויות עובדים כללו חייטים, נגרים ועבודות בנייה אחרות.

חרם כנגד יהודים

האדמיניסטרציה הפולנית האנטישמית דחקה משנה לשנה עוד יהודים מעמדותיהם הכלכליות. הסחר במוצרי מונופול הוצא מידי יהודים, גם אל חברת אוטובוסים ללוצק הוכנס פולני. לא אפשרו ליהודים להתקבל למשרות מנהליות מוניציפאליות, לעבודה חינוכית או רפואית (רופאים, אחיות). מדיניותם הייתה לפי הסיסמה: *Swój do swego* – "שלנו לאנשים משלנו".

האוכלוסייה היהודית התרוששה, במיוחד אחז הייאוש בצעירים מקרב בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים שכל הזלחות נטרקו בפניהם.

מי שיכול לברוח אל העולם הגדול: אמריקה, קנדה, ברזיל; ומי שהצליח להשיג סרטיפיקט לארץ ישראל – היה מאושר, וחבריו בעיירה קינאו בו, אך מעטים בלבד יכלו להגר.

המפלגה הקומוניסטית

חלק מן הבלתי מרוצים, צעירים נסערים, הושפעו בקלות מסיסמאות של ארגוני שמאל שהסתופפו בבית הספר העממי היידישיסטי, במיוחד המפלגה הקומוניסטית שהתארגנה בעיירה בשנים 1923-1924 תחת השם: המפלגה הקומוניסטית של מערב אוקראינה.

המפלגה הייתה כמובן בלתי לגלית בעליל. המנחיגים הראשונים היו: רחל ורבה, רחל בורושק, משה רויטר, אברהם אייזנברג, אשר בוקסר ואחרים, אידיאליסטים שרופים ומסורים שהצליחו לסחוף אחריהם חלק ניכר מן הנוער היהודי.

הפולקיסטים התבדלו מן המפלגה הקומוניסטית והתמסרו לבית הספר העממי בלבד, אשר חינך את הילדים ברוח האדם העובד הפרוגרסיבי. בין הפעילים נותרו: לווינגר, גֶזְפֶּלְצ'יק, דוקטור ויסוצקי, אברהם-איציק שוסטר ואחרים.

בשנים 1926-1927 התארגן ברחוב בומבה איגוד המחט שהשתייך למפלגה הקומוניסטית. המזכיר היה אברהם אייזנברג וחברים פעילים היו: גֶנִי ניפומיישצ'י [!], מנחם גורן, שרה ווליק ואחרים. היו לאיגוד הישגים רבים כמו: קיצור יום העבודה והגדלת השכר. אך במיוחד התמסרו להפצת האידאולוגיה הקומוניסטית, ניהלו ויכוחים לוחטים כנגד הדתיים והציונים.

לאחר מאסרים אחדים נסגר האיגוד בשנת 1930. לאחר מכן הוקמה איאפ (אלגעמיינע יידישע ארבעטער פארטיי – מפלגת עובדים יהודים כללית) שחוקיתה לא נמשכה זמן רב. המאסרים, בשנים 1926-1930, והרדיפות כנגד חשודים בקומוניזם ובני משפחותיהם, לא החלישו את השפעת הרעיון הקומוניסטי ברחוב היהודי. במיוחד סבלו משפחות ורבה, פרלמוטר, חייט ואחרות.

אקטיביסטים אחדים הצליחו להימלט לברית המועצות (גנבו את הגבול) משום שהמשטרה הפולנית ביקשה לאסור אותם. ממכתביהם בעת הראשונה ברור היה כי הם, חברי מפלגה מסורים, מיואשים מיחס הממשל הסובייטי.

הגלו אותם למחנות כפייה קשים והם מתו. עד היום אין איש יודע מה קרה לזיסקינד, גורן, לייזר חייט.

האכזבה המרה

המציאות המרה הוכיחה כי הסיסמאות: אחוות עמים, שוויון זכויות לכל העמים – אינן אלא מילים יפות ריקות מתוכן.

מיד עם בוא הסובייטים הורחקו השוטרים היהודים ואת מקומם תפסו שוטרים אוקראינים מן הכפרים ז'ליזוב, טופילנה. אוקראיני מן הכפר טיחוטין מונה יושב ראש מועצת העיר.

מוטל ורבה – מן האקטיביסטים היותר מסורים, משפחתו סבלה רבות מן המשטרה הפולנית – הורחק מתפקידו כיושב ראש קואופרטיב הנכים אשר הקים. במקומו הוצב אוקראיני, אנטישמי, שתין, שהתבטא בגלוי כנגד ההנהגה היהודית של הקואופרטיב.

ב-1940 החל גל האשמות כנגד חברי מפלגה קומוניסטים, כביכול על רקע כלכלי.

בה בעת נוחלו הליכים משפטיים כנגד שכירים יהודים רבים, ומשפחות אחדות הוגלו באשמה הידועה של היותם קפיטליסטים בעברם. חיים ומוטל גרינבוים, וולף טפר ואחרים – בעברם אידאליסטים מסורים למפלגה הקומוניסטית – התאכזבו מן הממשל הקומוניסטי ברוסיה.

מה שלא הצליחו לעשות המשטרה הפולנית, הרדיפות כנגד משפחותינו, השנים הארוכות בכלא, מחנה הכפייה קרטוז ברזה – עשתה המציאות בברית המועצות: שכנעה כי יש דרך אחת בלבד ליהודים – לבנות לעצמם את ביתם ההיסטורי במו ידיהם, כי "אם אין אני לי, מי לי?"

ואלה שנדדו ברחבי ברית המועצות אכן מצאו מיד לאחר המלחמה את הדרך לארץ ישראל.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, ע' 115 – 116.

מנדל שמש קנה אברהם קולצ'ק – הלץ

שמו האמתי היה אברהם פישפדר [פישפיידר], אך כינו אותו קולצ'ק בשל מראה הענק שלו והמקל שאחז בידו תמיד, כמו הגנרל הרוסי קולצ'ק.

הוא היה כובען והשתכר קדחת בצלחת, אך תמיד עליז; מלא הומור ואהוב על כל בעיירה.

הוא נהג להקניט את גבירי העיירה ולאיים עליהם:

"זכרו גבירים, יומכם בוא יבוא, שרק יבואו 'שלנו', בזה התכוון לרוסים ולקומוניסטים.

לבסוף התגשם חלומו. הרוסים באו לרוז'ישץ' ועוללו חורבן אמתי. נטלו מן הסוחרים את בתי העסק שלהם, ומאברהם לקחו את חנות הכובעים שלו.

הגבירים לשעבר, זכו מיד במשרות טובות, אך לו, היה רע ומר. הוא נאלץ להמשיך לעבוד קשה בקואופרטיב כובעים, והמשיך להשתכר קדחת בצלחת.

כשהחלו הגבירים להקניט אותו:

"נו, אברהמלה, היכן הם 'שלנו'?"

השיב להם: "חכו קצת, רוסים אלה באו בטנקים, 'שלנו' באים ברגל ממוסקבה".

מתוך הפרק: רוז'ישץ' עיר שהייתה, [טור צד] ע' 118.

מנדל שמש קנדה החוג הדרמתי

רוז'ישץ', עיירה קטנה בוואלין, אף לא מסומנת במפה, בין קובל ללוצק, קופצ'וקה בתווך, ממנה הוליכה דרך אל רוז'ישץ'.

הכביש היה מרוצף אבנים גדולות. כשנסעו בעגלה התהפכו בני המעיים. הדרך נמשכה עד "להר", סמוך לבוק [מצבת ין הקדוש]. הסמטאות הצדדיות היו מלאות מהמורות ובוצ.

מבחוץ נראתה רוז'ישץ' אפורה ובודדה, אך בפנים מלאת חיים ויופי. רחשה אדם ופעילות חברתית-תרבותית.

רוז'ישץ' הייתה מלאה בתי ספר ומוסדות: בית הספר העממי היידישיסטי, "תרבות", ישיבת "בית יעקב", גן ילדים, בתי ספר פולנים, מועדון, ספריות יידיש ועברית וארגונים רבים: פולקיסטים, ציונים, קומוניסטים, בונדיסטים, "המזרח" וכל האחרים שהיו מוכרים בפולין; איגוד בעלי מלאכה, איגוד סוחרים זעירים, איגוד הסוחרים ואחרים.

בין כל הארגונים והאיגודים תפס מקום של כבוד החוג הדרמטי שליד בית הספר העממי היידישיסטי. הוא הביא לעיירה חיי תרבות ושמחה. מארגן החוג היה דוד, אלתר שמש. ההצגה הראשונה הייתה "בֹּקֶה יְכָנָה" ["המכשפה" מאת גלדפדן] השחקנים: פייסי קלימבורד, יוסל לינדר, אלתר שמש, ראובן פלדמן, שמיליק גון, רוניה רוטנשטיין, קלרה קצובסקי, פרידה פוטשניק ואחרים.

לאחר ההצגה רצו כולם להיות שחקנים ולהשתייך לחוג. ההצגה השנייה: "היכן הם ילדיי?" השחקנים: אלתר שמש, יוסי פיזנהולץ, שצ'וגל, שמואליק כץ, ליברמן, אייזנברג משה, שץפנקר, אברהם פישפדר, פוטשניק, ברוך קוס, מאיר קנדל, מוטל ווליק, מאיר בוקסר, רוניה ורבר, קופיט, פרידה פוטשניק, מליה ווליק ואחרים.

אלתר שמש, פסח קלימבורד, יוסף לינדר, 1920

החוג הדרמטי שליד בית הספר העממי בהצגה "היכן הם ילדיי", 1924

הצגה זו זכתה אף היא להצלחה גדולה. החוג הפך להיות פעיל יותר. מדי שישה שבועות הצגה חדשה: "פינטעלע ייד", "אלוהים, אדם ושטן", "טוביה החולב".

אלתר שמש, הבמאי, משך לחוג כוחות חדשים והעיירה התעוררה לחיים. שחקנים יהודים גדולים מפולין באו אלינו לשחק עם החוג הדרמטי שלנו. ההכנסות היו קודש לתמיכה בבית הספר העממי.

בעת ההיא התנתק פייסי קלימבורד מן החוג היידישיסטי וייסד להקה נפרדת. מעת לעת הם שיחקו באולם מכבי האש. ההצגה הראשונה הייתה "שבעת התלויים". השחקנים היו: פייסי קלימבורד, לובה קלימבורד, משה קלימבורד, מוניה קלימבורד, אברהם פלצמן, קלרה קוצובסקי, רוניה רוטנשטיין, מנשה פן ואחרים. ההכנסות הוקדשו לבית היתומים.

לימים ייסד אחי, גדליה שמש, חוג נוער ליד בית הספר העממי, לשחק בהצגות תאטרון: בסיה (בתיה) בויס, הניה שמש, אלקה לנגר, בסיה (בתיה) דיכטור, צ'רנה קפוסטה, חנה קפוסטה, אלתר סוסנה, בונים פייווין, נח קוס, מנדל שמש, משה גרברסקי, אהרן ריוץ. ההצגה הראשונה: "יריד בשמים" [בידרמן]. התפאורה הייתה יפה מאוד וההצלחה רבה.

החוג הציג את: "הארבעים ואחד", "המשפט", "שני אחים", "הדיבוק", השתתפו: אלתר שמש, יוסי פיזנהולץ, שמיליק זבורשוסקי, נציץ', שפירא, חנה קפוסטה, גדליה שמש, אלתר סוסנה, מנדל שמש, נח קוס, בונים פיווין, ריבה קופיט, גיטל פיזנהולץ, בתיה בויס, אלקה לנגר, הניה שמש. עוד השתייכו לחוג: מנדל פישמן, שלמה מלמד, סוניה פישמן, בתיה דיכטר, מוטל קנדל, פרידקה סוסנה.

כך פעלו החוגים לפני שנים רבות בהנהגת אלתר שמש וגדליה שמש.

החוג הדומתי בהצגה "המשפט", 1934

לאחר מכן ייסדתי אני חוג נוער ליד איגוד בעלי המלאכה, שאליו השתייכו כל חבריי וחברותי מבית הספר.

חיברנו הצגת תאטרון ושיחקנו באולם של איגוד בעלי מלאכה.

הודות להצלחה הרבה החלטנו להציג בתאטרון גורנשטיין. תרגמתי מחזה מפולנית ליידיש, "אהבת צוענים" היה שמו, את התפקיד הראשי גילם זיסיה קלימבורד. ההצלחה הייתה רבה.

לפתע פרצה המלחמה, הרוסים נכנסו לרוז'ישץ'. הנוער חש אבוד. החלטתי לעשות מעשה כדי להמשיך לקיים את התרבות היהודית.

אני מגדל שמס, נח קוס, הרשל טוֹק, ארגנו מקהלה יהודית גדולה. המנצח היה ראובן פלדמן. השתייכו למקהלה הצעירים מכל הארגונים, 120 איש. היא הייתה למקהלה הטובה בוהלין, קיבלנו ציון לשבח מן המכון המוזיקלי של ווהלין בלוצק.

המקהלה נבחרה לנסוע לקייב ולהופיע שם, למרבה הצער פרצה המלחמה והדבר לא נתממש.

מרבית הנוער נספה והנותרים התפזרו ברחבי העולם.

אלה שנותרו בחיים ויקראו את ספרנו, יחיו יחד אחי מחדש, פרק מקורותיה של רוז'שץ' ויזכרו בימי נעוריהם, ימי הזהב.

לא לה שאינם עוד – תהא זו מצבה לשמם, בני נוער יהודי אידאליסטים שניסו להחדיר מעט יופי בחיי היום-יום. הם חלמו ונכספו לעולם יפה יותר, ולא זכו לשרוד ולראות את קצה של התקופה האפלה ביותר בקורותינו.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, ע' 119 – 121.

בוב [ברל] גלרשטיין ניו יורק **לזכר יקירי**

היום, 8 בינואר 1975, אנסה להעלות על הנייר את זיכרונותי והרהורי.

כיצד לתאר עבר כשנותר אדם אחד ויחיד ממשפחה ענפה? אילו הייתי אמן העט, הייתי כותב ספרים. אנסה, בשפת אמי, להוסיף לבנה משלי לבניין הקרוי: ספר רוז'שץ'.

העיירה בה ביליתי את ילדותי, למדתי, ייסדתי וסייעתי בייסוד ארגונים, עיירה אשר ממנה נסעתי לשיבה ברובנה ולימים לקיבוץ הכשרה בדומברובין ואחר כך לאמריקה. חלפו כבר ארבעים שנה.

לא קל הדבר לדלות ממעמקים זיכרונות כואבים מאוד ולבטא אותם בשפה שלמרבח הצער אני ממעט להשתמש בה. אך בטוחני כי חבריי המתמסדים לעריכת ספר רוז'שץ' ישליטו סדר בכתיבתי.

עבר עליי דומני יותר ממסלול חיים רגיל אחד, וחוויתי יותר מאשר אנשים אחרים בני גילי.

רצוני להנציח כאן במיוחד את אבא-אימא היקרים והאהובים, אחיותי ומשפחותיהן, אחיי ומשפחותיהם שאותן לא זכיתי להכיר. הם במחשבותיי תמיד בחיי היום-יום שלי.

ר' דוד גלרשטיין ומשפחתו

הייחוס שלנו

אבי היה ר' דוד בן צבי-בייניש מבריסק. מגילת היוחסין שלו נמשכה מאות שנים לאחור אל ה"תוספות יום טוב", הרב יום טוב ליפמן הלר, שהיה תקופה מסוימת רב בבריסק דליטא, ובשנים 1634-1643 היה רב של ולדימיר ווילנסק – לודמיר. הוא כתב פירוש למשנה: "תוספות יום טוב". היה תלמיד חכם גדול. השם גלרשטיין מקורו אולי בשם הלר (ברוסית: גלר).

יהודים למדנים מבית הכנסת של חסידי טריסק, כמו ר' פליק כץ וגם אבי, לא הניחו לי לשכוח זאת.

הייתה אצל סבי מגילת יוחסין על קלף שנכחדה בזמן מלחמת העולם הראשונה. ר' אליהו פפר, כשהיה בוחן אותי בשבת בצהריים, נהג להזהיר אותי שחובה עליי להשתדל מאוד, כי עליי לשמור על כבוד הייחוס שלי.

אמי הייתה רבקה בת ר' שלמה ואול מצ'טוריסק.

אחותי הבכורה, דבוסקה, הייתה נערה נבונה. תענוג היה להתייעץ עמה או לגלות לה סוד, אפילו לאחר חתונתה עם מוטל ריוץ מקיוורץ.

אחיי ומשפחותיהם:

אחי הבכור, נחום, היה בחור אשר הודות לו ולחבריו קוס שיפריס, וולודיה צוקרמן, שלומקה גרופרמן – לא היה גוי רשאי להציק ליהודי. פעמים רבות היו חייהם בסכנה. למדתי רבות מנחומקה שכיבדתי מאוד. הדבר הועיל לי במיוחד בבואי להכשרה בדומברוביץ, שם היה עלינו להיאבק כמעט מדי יום כדי להגן על קיומנו כיהודים וכחלוצים.

חמישה אחים – חמש מפלגות

פתגם היה ברוח'ישץ': "מקום בו יש שני יהודים – יש שלוש מפלגות". אצלנו בבית התגשם הדבר. נחום שלי היה חבר "ברית החייל", אני הייתי חבר "החלוץ" ולימים "פועלי ציון", אחי יוסל היה ביתרי, מנהל קיבוץ בית'ר ואישיות יוצאת מגדר הרגיל. אחי השלישי הרשל השתייך ל"חלוץ הצעיר" ולאחר מכן ל"חלוץ". היה לנו הרבה מן המשותף. אחי

הצעיר, לייבלה, השתייך ל"שומר הצעיר" והיה בבת עינה של המשפחה. בעינינו מעולם לא עשה דבר רע, ומה שעשה טוב היה.

משחר ילדותנו לימדו אותנו הורינו, בדוגמה אישית, להיות מסורים ונאמנים זה לזה. אף שהשתייכנו למפלגות שונות, ידע כל אחד ברוז'שק': פגעת בגלרשטיין אחד, פגעת בכולם.

היינו משפחה מלוכדת מאוד, שחיה יחד ודיממה יחד.

להם, להוריי הבלתי נשכחים, לאחיותי ולאחיי ומשפחותיהם, אני מקדיש שורות אלה בדמעות ובכאב אין קץ.

מתוך הפרק: רוז'שק' עיר שהייתה, ע' 122 – 123.

מירלה שמס שחוק ודמע בעיירה

עיירה קטנה, גדולה כגודל פיהוק. יהודים פשוטים, אנשי עמל, אנשים תמימים. כל אחד עם כינויו הקומי: לעתים לפי מקצועו, לעתים על שם עיר או כפר אשר מהם בא, לעתים סתם כך, מי יודע על מה ולמה. בתצלום: מירלה שמס

אברהם-איציק שוסטר [קוס] – סנדלר.

המפרק – טוחן, פירק באחד הימים תנור ולא היה מסוגל להרכיבו.

איציק סטרוסטה [גלר] – ראש העיר בתקופת הצאר.

יענקלה שוסטר – סנדלר.

בנצי (בן ציון) שָׁרֶר – סָפֵר.

אלי בָּקֶר – אופה.

לעתים להפך, כונה אדם שוסטר [סנדלר] והיה ספר. אחר נקרא סטולר [נגר] והיה במקצועו חייט.

הרצענית – בעלה היה רצען.

בנצי סלבוצ'יצ'ר – מן הכפר סְלִבּוּצ'יץ.

בנצי אוליקר – מן העיירה אוליקה.

החייט האומני [פורטנוי] – מן העיר אומן

מוטל פּוֹז'דָקֶר – מן הכפר פּוֹז'דָקֶק

משה הוורשאי – מן העיר ורשה.

פינקא קולקר (קצן) – מן העיירה קולקי.

זייזי עם התוף – ניגן בתוף עם הכליזמרים, המתופף.

המן – קצב, היה רע לילדיו, נהג לגרשם.

איציק עם הבובקס – היו לו שתי שומות על הצוואר, כמו גללים.

ריבה-לאה השדכנית – כשהציעה שידוך נהגה לומר: יכול אתה לקחת את מי שתרצה, את השאר אני אעשה.

אברהם הטופיטה [פרלמוטר] – לא היה מסוגל להגות: קופיקה.

זקונצ'יק – [זקון – חוק, גולדברג?] ידע את כל החוקים.

אוליה מייצר הסבון [גרשטנפלד] – ידע את סוד הכנת הסבון.

הרשל בעל שם [רובינשטיין] – בן 105 שנה. נהג להלך ולמכור שמרים. כבר לא היטיב לראות, וכשנתקל בעמוד היה מתנצל בפניו.

חנהצ'קה השחורה – אישה שחורה, מכרה גרעינים לפיצוח.

בריינדל העקומה – נכה, המסכנה, ענייה מרודה, נהגה לשאת אסל ושני דליי מים.

הקווס של חנה-ביילה – אלמנה, המסכנה, הכינה קווס חפוחי עץ, ומכרה ביום שני בשוק.

מתוך הפרק: רוז'שען' עיר שהייתה, ע' 127.

יוסף קליינבורד ניו יורק **ביער על עץ**

לשכוח אותך לא אוכל,
רוז'שץ', מקום הולדת נגזל.
שם הכול לי היה,
שם הכול לי אבד וכלה.

מתגעגע אל
יהודים טובים ושקטים,
תכופות התקוטטו
אך חיו חיים צנועים ושמחים.

מתגעגע לנחר צלול כבודלח,
כסדר ארוך צר התפתל ונמשך
תחת לגשרי העץ והברזל.
לשם רצו ילדים להביט בפלאי הטבע ולהלל.

שם צעדי הצעיר הגאה, נבלע,
מרחוק אך בקושי יישמע.
וביער על עץ זקן כבוי,
נשאר חלום ילדות שלי תלוי.

מתוך הפרק: רוז'שץ' עיר שהייתה, ע' 128.

צאלי ממדרייעקבי וקאנאדט.

צלי מלמד-יעקבי קנדה בזכות הרבי מקשיווקה

היינו ארבעה אחים ושתי אחיות בעיירה, נקראנו על שם אמנו: הילדים של מטיל.

אחי הבכור, שלמה של מטיל, חייב היה להתייצב לשירות צבאי בלשכת המועצה בלוצק. מועד ההתייצבות חל ב-16 ביוני 1912, שבת שבועות. הוא נסע במרכבה ביום שישי.

אחותי, ברכה קולינר, גרה בלוצק. היו לה מכרים טובים אשר הכירו את המפקד, כאשר נתנו לו 100 רובל היה עוזר לפעמים, ולפעמים לא.

אצלנו היה חג השבועות לתשעה באב.

אחר הצהריים לקחה אותי אמי והלכנו לבית התפילה של קשיווקה "על ההר". אמי פתחה את ארון הקודש, הסיטה את הפרוכת ופרצה בבכי מר ובזעקות: "ספרים קדושים עזרו לי, בני הולך לידי גויים!"

לפתע נכנס הרבי של חסידי קשיווקה וקרא אל אמי:

"מטיל, מה את בוכה, בשבת אסור לבכות".

אימא פכרה אצבעות: "צדיק קדוש, בני הולך לידי גויים, הושע נא!"

אמר לה הרבי: "מטיל, קחי את ילדך ולכי הביתה, תמצאי מברק כי בנך קיבל דחייה לשנה".

וכך היה. בבואנו הביתה נכנס אלינו נושא המכתבים והביא את הבשורה הטובה.

בתצלום: ר' לייזקה שפירא, הרבי האחרון של קשיווקה

מתוך הפרק: החיים הדתיים בעיר, [טור צד] ע' 137 - 138.

חיים פפר ארגונייה סודות מן החדר

לפני מלחמת העולם הראשונה הייתה האוכלוסייה ברוז'שץ' דתית מאוד והנוער היהודי קיבל את חינוכו בחדרים ובישיבה.

מלמדים

היו ברוז'שץ' חדרים מן המעלה הראשונה, בהם למדו קריאה וחומש. והיו מלמדים, יהודים מלבבים שעשו למעשה הכול כמעט לשמה, הם אולי לא אכלו לשבעה.

מבניהם רצוני להזכיר את חיים-לחזר, שמרל, שמעון ואלקנה. לכל אחד מהם היו מעלות משלו. למשל הרבי שלי חיים-לחזר היה יהודי בעל לב טוב, גבוה ובעל זקן נאה, לבן-כסוף. כשהשתמש לעתים בפרגול הייתה המכה כה קלה שלא חשנו בה, כי ניתנה בלויית חיוך.

לעומת זאת, הפרגול של שמעיה מלמד הורגש ביתר כאב, והמלמד ר' שמעון היה יהודי זועף, דיבר בצרידות אך הפרגול שלו כלל לא היה צרוד, מכה שלו הדהדה והכאיבה מאוד.

והיו המלמדים הניך ור' יונה. אצל הניך המלמד למדנו דף גמרא. יונה המלמד היה טוב מאוד, לא אל התלמידים בלבד אלא אף אל משפחתו. וכשמצא הרבי חטא בתלמיד התערבה אשתו והייתה למליצת יושר.

היו תלמוד תורה וישיבה. כנהוג, למדו בתלמוד תורה מרבית הילדים העניים ובישיבה למדו היותר עשירים.

היו גם מורים טובים לתנ"ך ולגמרא. תנ"ך למדתי אצל מורי האהוב אליהו-דוד שוסטר, הוא בא מעיירה קטנה, טרוֹקֶנְבֶּרֶד [סופיובקה], אך ידע הרבה.

רבי משה איזקס היה טיפוס שונה לחלוטין. צריך היה להיות מומחה למנהגיו ולבקאותו הרבה. אמרו עליו כי הוא מלמ"ד-ווי"ו צדיקים.

נהג להשכים קום, בשעה ארבע לפנות בוקר. משעה זו עד השעה שמונה למד והתפלל. אמרו כי הוא בקיא בקבלה.

בשעה שמונה, כשאנחנו היינו באים, שוב ישב ללמוד אתנו. היה תלמיד חכם גדול, ידע על פה את הש"ס כולו. תמיד הטיף לנו מוסר ואמר: "לימדו בהתמדה אז תדעו, רואים אתם, אני הקשבתי לרבי שלי ואני יודע משהו".

כך למד אתנו משמונה בבוקר עד שמונה בערב עם הפסקה לארוחת צהריים. מנחה התפללנו בחדר במניין. אל העמוד הורשה לגשת תלמיד שחיתוך דיבורו היה צלול.

בשמונה בערב היה הרבי שלנו הולך לבית הכנסת, שם למד, לעצמו וגם בפני זקנים אחדים, עד השעה שתיים בלילה. אם אדם לומד 20 שעות ביממה הרי חייב הוא להיות מלמ"ד-ווי"ו צדיקים.

תלמוד התורה והישיבה התקיימו על איסוף צדקה. את העיקר צברו בפורים. שנים רבות היה ר' חיים רוזנושצ'ק [דוור, פּלֶצְמֶן], גבאי תלמוד התורה. הוא זכה בכינוי משום שבעבר חילק מכתבים בקרב הציבור היהודי.

הוא היה כהן, ואף שאומרים כי כוהנים הם רגזנים – אולי נכון הדבר – בכל הנוגע לתלמוד התורה היה טוב ומסור.

ר' חיים רוזנושצ'ק עשה למען תלמוד התורה בפורים. עוד בתענית אסתר בלילה התחפש יחד עם חברים נוספים ומספר רב של בני נוער, ועבר בין הבתים לאסוף כסף ומתנות למען תלמוד התורה. הוא עמד על המשמר במשך היום כולו ואף בשושן פורים לא חדל.

כשבעלי-הבתים ישבו בבתיהם וכל האנשים שמחו עם משפחותיהם היה דווקא הוא הולך מחופש לאסוף כסף לתלמוד התורה.

בתי כנסת וחזנים

לכל בית כנסת היה שם מיוחד ואופי משלו. למשל, בית הכנסת הגדול, המרכזי, תמיד היה לו חזן שנתי משובח ומקהלה, משום שיהודים הם מבינים גדולים בחזנות.

היו שם שני בתי תפילה צדדיים, בית התפילה של החייטים ובית התפילה של הקצבים. חסידי טריסק התפללו בבית הכנסת של טריסק,

וחסידי אוליקה התפללו בבית הכנסת של אוליקה. הדבר לא הפריע לחסידי אוליקה לבוא אל הטיש של הרבי מטריסק בבואו, ולהפך.

בית המדרש היה בית כנסת ניטרלי. אני זוכר משם שני בעלי תפילה, ולכל אחד מהם מעלות משלו.

החזן ר' דוד, היה חזן במקצועו, זה היה עיסוקו היחיד. פירוש המילות שלו, היה כיאה לחזן. הוא התפלל ברגש ובמסירות את הנוסח והנגינה. כשסיים את תפילת שמונה עשרה בראש השנה או ביום כיפור או בתפילת כל נדרי, נעשה הדבר ברגש, עד שנאלץ להחליף את כותונתו ואת הקיטל ספוגי הזיעה. אמרו כי החזן זקוק לקיטלים כמספר הכותונות.

החזן השני היה ר' שמריה קצב [פליישר]. הוא היה חזן עם שירה רבה. הנאה רבה נהנה כאשר השוו אותו לחזנים גדולים כמו זיידל רובנר.

נוסף לשירה ידע גם את פירוש המילות. לא קיבל שכר, הוא התפלל לשם שמים.

לשמריה קצב היו שני בנים: חיים וברוך. ברוך היה בחור נאה ועדין, אך היה חולה במחלת ריאות. בעת ההיא היה זה גזר דין מוות. הוא מת בדמי ימיו.

לאחר מותו מלאה תפילתו של שמריה תוגה, הלב ממש נחמץ. והבעל מנגן, החזן הטוב, היה לחזן התוגה.

היה בעל תפילה נוסף, ולוול שוחט [ויינר], בעל לב חלש, לכן מיעט להתפלל ותפילתו הייתה חרישית. הוא היה גם שער, כאשר תיקן שעון לפלוני, הפך האיש לקוח קבוע אצלו, ושעונו היה מונח תמיד אצל ולוול שוחט (שער). כשם שבהמה לאחר שחיטה לא הייתה מסוגלת ללכת, כך השער לאחר תיקונו לא פעל.

בתצלום: דוד אולי

דוד אולי ומייקה

אזכיר גם את דוד אולי [גרשטנפלד], אני מכנה אותו דוד אף שלא היה קרוב משפחה שלי. הוא היה דוד העיר. הכול כינו אותו דוד אולי מתוך

כבוד. הוא היה יהודי טוב ויקר. גדול כיתום. היה לו מפעל לייצור סבון, היה מומחה.

אמרו עליו כי הוא שומר בסוד ואינו מגלה לאיש איך הוא עושה את סבון הפסים הלבן-כחול המשובח.

שם בנו היה מייקה, הוא היה משוגע. סיפרו כי עמד פעם ברחוב וחלפה רכבת. היא השמיעה צפירה חדה, הוא נבהל ויצא מדעתו. נסעו עמו לרופאים שונים, ללא הועיל.

מייקה היה משוגע העיר. רחמנות על האב, יהודי בעל זקן לבן נאה והדרת פנים.

מתוך הפרק: החיים הדתיים בעיר, ע' 144 – 146.

חיים פפר

העסקן החברתי החשוב ופעיל התרבות, חיים פפר, נולד ב-5 בפברואר 1900 ברוז'שץ' להורים מסורתיים, אליהו ותמה לבית גלר.

האב, ר' אליהו פפר, חבר "המזרחי", היה מנהל חשבונות. יחד עם שלושה שותפים ניהל חנות מכולת סטיונית שהייתה מוכרת בשם "המרתף".

בבית משפחת פפר היו שישה ילדים – ארבע בנות ושני בנים, חיים וזליג שנפטר בן 16. האם נפטרה בשנת 1927. האב וארבע הבנות נרצחו בידי מרצחים נאצים בשנת 1942 עם כל יהודי ווהלין בבית הישן. הם הלכו בדרך היסטוריים האחרונה לקידוש השם.

ח' פפר במד' הצבא הפולני. בית היתומים.

חיים פפר למד בחדר ובישיבה עד פרוץ מלחמת העולם [הראשונה]. כשהתבגר היה מן הפעילים המסורים של בית הספר "תרבות", ומילא תפקיד חשוב בהנהלת בית הספר. בבית הספר למדו בעת ההיא כ-700 תלמידים ותלמידות. הוא נבחר למועצת העיר, ושימש במשך שש שנים מנהל בית היתומים.

בשנת 1926 עלו חיים פפר ואשתו חייקה לארץ ישראל בעלייה הרביעית. פפר קיבל בלשכת פלשתינה בלוצק סרטיפיקט שסופק על ידי דב-בר מלכין, ממנהיגי "פועלי ציון", משום שהפגין ידע בחנ"ך ובתלמוד ושלט בשטף העברית.

לאחר שהות של שנה ומחצה בארץ ישראל קיבל ידיעה כי אמו תמה חולה אנושה וכי עליו לשוב הביתה מיד. הוא עזב הכול ושב עם אשתו לרוז'שץ'.

כמעט עשר שנים היה חיים פפר בפולין לאחר שובו מארץ ישראל. כשהחריף המשבר הכלכלי ועמו האנטישמיות, ולא היה אפשר עוד לנשום את האוויר המורעל על אדמת פולין, פתח במאמצים לנסוע

לדרום אמריקה משום שלארץ ישראל לא יכול לשוב עוד כי לא קיבל סרטיפיקט חדש. ב-25 באוגוסט 1936, באו חיים פפר ואשתו לארגנטינה.

בשנת 1937, נבחר לסגן נשיא יהודי פולין בארגנטינה. במשך 12 שנה מילא את תפקיד נשיא בית הספר ביאליק באווא'נרו ארגנטינה, שם היה תושב.

בו בזמן היה נשיא הקהילה המקומית "עזרה" והשתתף במוסדות חברתיים-תרבותיים שונים.

על הישגיו זכה ביושר להירשם בספר הזהב של אנשי שם יהודים בארגנטינה, כעוסק בצורכי ציבור באמונה.

קטע מתוך: "גאלדענער בוך פון יידישן ארגענטינע" [ספר הזהב של אנשי שם יהודים בארגנטינה].

בתצלום: ח' פפר מודה על קבלת הפנים בבית רח'שץ' בעת ביקורו בישראל

מתוך הפרק: החיים הדתיים בעיר, [טור צד] ע' 150 – 151.

חיים פפר ארגונייה דמויות בעירה

הרשל בעל שם [רובינשטיין]

כך כינו אותו, משום שכל ימיו לא הגה מפיו מילה רעה. על שפתיו היו תמיד ברכות לכל אדם. כשנולד ילד לפלוני, היה בא לביתו לברך ואמר: "כמספר הרעפים על הגג, כן יהיה מספר המלאכים שיעמדו אצלך על המשמר".

היה השמש בבית הכנסת של חסידי טריסק, וחסידי טריסק. מספרים כי בזקנותו, כשראייתו נחלשה ולא זיהה כמעט אנשים, מישש בידיו, אחז בכל אחד, לחץ את ידו ואיחל לו כל טוב.

בתצלום: הרשל בעל שם

באחד הימים, מישש עמוד חשמל ולא חדל לברכו.

יוסף דקלבוים

יוסף דקלבוים, בעל תחנת החשמל, איש נאה מאוד ואריסטוקרט. כל חייו שהה בעיקר בפטרבורג. בשל יופיו ומראהו האציל זכה להיות מקורב בחצר הצאר ניקולאי. מספרים כי הגבירות נטלו אותו תחת חסותן ובזכותן קיבל את הזיכיון על תחנת החשמל ברוז'ישץ'.

תחנת החשמל האירה את רחובות רוז'ישץ'; תכופות אירעה תקלה והאור החל להבהב או כבה. לצים היו מתבדחים: "שוב נכנס זבוב לאפו של דקלבוים". בבתים דלקו, עוד בשנים האחרונות, בעיקר עששיות נפט.

בניו של דקלבוים: גרישה, ישה, מישה, לא היו פעילים בחיים היהודים. הם היו כבאי אש, אהבו לדבר רוסי, שיהודים לא התייחסו אליהם בסובלנות. נהגו לכנותם: "הבטלנים של דקלבוים".

לשם דקלבוים הייתה חשיבות מיוחדת בעיירה.

מתוך הפרק: החיים הדתיים בעיר, ע' 152.

רחל גוטליב (פיישטר) ישראל שירת "התקווה" ליד הרכבת

תכופות עולים במחשבותי זיכרונות משנות
ילדות שהיו כה יפות ועשירות. עוד היינו
תמימים ולא הבנו את החיים. אך היה משהו
באוויר שלא כל אחד מקרב הנוער היהודי חש
בו.
בתצלום: רחל גוטליב

ארבע כיתות ראשונות למדתי בבית הספר העממי היידישיסטי. המורה,
יורמן, היה יידישיסט נלהב מן השמאל. כעבור זמן קצר נאסר, ואני
עברתי לבית הספר העממי הפולני, סמוך לגשרון. יחד עמי עברה גם
איטה יוז.

מנהל בית הספר היה אנטישמי ועל כל שטות הכה את הילדים
היהודים על ידיהם. בעת ההיא בא לעיר המורה בינדר, והחלו לדבר על
פתיחת בית ספר עברי "תרבות", שם ימינו את הנוער לקראת ארץ
ישראל. אני וסוניה זויברמן התחלנו ללמוד עברית אצל בינדר בבית
גולדפדר, ולאחר מכן נכנסתי לבית הספר "תרבות".

המאבק בין תומכי בית הספר העממי היידישיסטי ובין תומכי בית
הספר "תרבות" היה חריף. למרות זאת התפתח בית הספר "תרבות"
ומשך תלמידים רבים. לימים הפכו תלמידים אלה לחלוצים מסורים.
היכן הייתי אני היום אלמלא החינוך שקיבלתי בבית הספר שנודע
במוריו ובעסקניו?

כשנסע נפתלי זינזוק להכשרה, הלכנו, אנחנו חברי "החלוק", לרכבת
ללוחות. אסור היה לשיר שירים עבריים בפומבי. הסתתרתי בין
הקרונוות, וכאשר באה הרכבת, וברל גלרשטיין נכנס לקרון, התחלתי
לשיר, ובעקבותיי כל החברים הנאספים, את שירת "התקווה" בקול רם.

השוטרים התכעסו ושייגץ [נער גוי] אחד הלשין עליי. המשטרה באה
לבית הספר "תרבות", פנתה אל המנהל ודרשה להעניש אותי. לבסוף
החליק השוטר הולץ, שגר בסמטה שלנו וקיבל משהו מאבי, את העניין
והכול עבר בשלום.

מתוך הפרק: התנועה הציונית, ע' 186.

דולניק סולומון אליעזר בראקר

הכרתי את אליעזר בראקר במוסקבה בדירתו של עזר מרגוליס, בראקר היה מבקר קבוע בה. זה היה בשנת 1961. בעת ההיא נוצרה ההיכרות בין שני הידידים, בראקר ומרגוליס, בספרייה על שם לנין במוסקבה, שם אפשר היה לקרוא עיתונים וז'ורנלים יהודים מחו"ל, ובעיקר עיתונים מישראל בעברית (כמובן של מחנה השמאל).

שני האנשים היקרים והלבביים, רעיון משותף קישר ביניהם: שניהם היו ציונים ושניהם חוו את המחנות הסטליניסטיים. במיוחד התעניינו בפרסומים תקופתיים שיצאו לאור בישראל. למרות שלא כל אשר נדפס בעיתונים הישראליים שימח אותם, הם היו המקור היחיד ממנו ניתן ללמוד משהו על החיים בארץ.

בראקר סיפר לי כי חי זמן-מה בארץ ישראל. הוא שלט היטב בשפה העברית ואין פלא שהיה לו עניין לקרוא בשפה זו, אם מביאים בחשבון כי בברית המועצות אסורה השפה העברית, ואין אפשרות לקרוא יצירה, אפילו לא קומוניסטית, בעברית.

נרדף בידי השלטון

אליעזר בראקר נידון על פעילותו הציונית לשנות מאסר רבות לפי הסעיף הפוליטי ה-58. "אשמתו" כללה גם את העובדה כי חי זמן מסוים בחוץ לארץ. בחקירות הממושכות בלילות הכוהו חוקרי אן-קה-וה-דה מכות נמרצות. כתוצאה מן המכות ועינויים אחרים שהפעילו כלפיו, הוא נותר אדם שבור פיזית ואיבד את השמיעה באוזן ימין.

מטעמים מובנים נמנע מלספר על קורותיו בחקירות ועל חייו בבתי הכלא ובמחנות, אך די היה להביט באיש כדי להבחין כי עבר עליו הרבה בחייו.

בת אמנית

קודם מאסרו עבד בראקר כחוקר מדעי בספריית לנין במוסקבה. דירתו הייתה בפרוור בבושקינה במוסקבה. הוא חי עם אשתו ובתו, בוגרת הקונסרבטוריון במוסקבה בכיתת כינור. היא הייתה כנרת מחוננת ומוכשרת. למרות מאסרו של אביה נשלחה פעמים אחדות בתפקיד

אורח לקונצרטים בחו"ל. היא ניגנה בכינור יקר מאוד. בראקר בשעתו שילם עבורו סכום כסף גדול.

אירע פעם אסון גדול, בעת יציאה מן התאטרון לאחר קונצרט ביקשה ממנו בתו להוביל את הכינור הביתה. היא עצמה התעכבה עם מוזיקאים אחדים ליד התאטרון. שעה שנסע ברכבת התחתית שכח בראקר את הכינור ברכבת. כאשר קלט כי שכח את הכינור על ספסל בקרון, אחר את המועד, הרכבת כבר נסעה. לא הועילו התרוצצויותיו בכל תחנות המטרו במוסקבה, איש לא השיב את הכינור. למחרת בא אליי בראקר נסער מאוד, לא היה מסוגל להוציא הגה מפיו. לאחר שהרגעתי אותו סיפר לי כי גרם לבתו עגמת נפש רבה: איבד את הכלי היקר שלה, הכינור הנדיר. זה קרה בחורף 1963. הוא עשה מאמצים גדולים וקנה לבתו כינור יקר אחר.

ספרות מחתרית

לאחר מות ידידו מרגוליס, היה בראקר למבקר תכוף בביתי. הוא התעניין בחדשות ובמידע שנדפס ב־סֶמֶאיֶזֶט – הוצאות עצמיות. שעה שקרא את המידע מחו"ל העיר בראקר הערות משלו.

המאמרים שנכתבו בהוצאות העצמיות, שכתבו בהן אנשים בעלי השקפות דמוקרטיות, עברו מיד ליד. היו אלה מאמרים אסורים שביקרו את השלטון הסובייטי. נדרשה כמובן זהירות רבה בהפצת ספרות אסורה זו משום שעל כל צעד ושעל עקבו סוכני קה-גה-בה. אליעזר בראקר היה בא אליי במיוחד בערבים. כדי שאיש לא יבחין, נכנס בדלת האחורית, להימנע מהיתקלויות במסדרון.

בראקר עצמו רצה אף הוא לכתוב מאמר להוצאה העצמית שלנו. היו לו כל הסגולות והכישרון לכתוב מאמר טוב, אך חשש להסתכן פן יזהו סוכני קה-גה-בה בכתובתו את סגנונו המוכר היטב. פעמים רבות אמר לי כי אם ייפול שוב ביד קה-גה-בה כבר לא יצא מהם חי.

טיפוח המסורת היהודית

הקבוצה שלנו במוסקבה תמיד הזמינה את בראקר לערבי מסורת בביתי. נידונו בהם, על כוס תה, בעיות שונות, במיוחד בעיות פוליטיות שהיו קשורות בעם היהודי ובמדינת ישראל. בראקר הבין היטב את

החשיבות של טיפוח הרוח היהודית, המסורת היהודית והתרבות היהודית שהגיעה לשפל המדרגה ברוסיה. נחוץ היה להציל את הנוחר. הוא כאב מאוד את העובדה כי התרבות היהודית נעקרת בכוח משורש ברוסיה.

בראק עורר רושם של אדם בעל השכלה גבוהה, בקי בספרות היהודית והכללית. במיוחד התעניין בבעיות של מדינת ישראל כאי בודד בעולם הערבי. בעיות אלה ניתח בביקורתיות כאדם שהיטיב להכיר את תנאי היישוב היהודי בארץ ישראל, היות ובעצמו חי פרק זמן בארץ.

ויכוח עם שונאי ישראל

פעם אחת, למקרא כתב פלסטר פוליטי "מדינת ישראל ומצבה הפוליטי" שנכתב בעיתונות הרוסית בידי איונוב ושיינין, הוציא הדבר את בראק משלוותו. הוא כתב תשובה חריפה למחברים שהסתמכו על המסקנות והניתוח של אנגלס על השאלה הלאומית. אפשר היה כמובן לפרסם את התשובה שכתב בראק רק בהוצאה עצמית בלתי חוקית. הוא מסר לי את מאמרו להדפסה במכונת כתיבה. הייתה זו יצירה חשובה ושקולה על המצב החברתי-כלכלי של העם היהודי בגלות ועל המצב האמיתי של העם היהודי במדינתו הריבונית. מסרתי את כתב היד של בראק לכתבנית להדפסה, וציינתי בפניו את כתובתה למקרה שאינסר, כדי שידע היכן מצוי כתב היד.

זמן קצר לאחר מכן נאסרתי. הכתבנית כבר הספיקה להדפיס חמישה עותקים והייתה לבראק אפשרות להעביר עותק אחד לאזרח ישראלי מסוים ששהה אז במוסקבה, על מנת שיעביר אותו לישראל.

בבוקר 26 במאי 1966 צלצל אליי בראק לפתע והציע שניפגש בגן הבוטני במוסקבה, ברחוב מיישצ'נסקה. לא ידענו אז כי הטלפון שלי חובר למכשיר האזנה שהותקן בחשאי בביתי בידי סוכני קה-גה-בה.

השעה הייתה שבע בבוקר בערך, הזמנתו של בראק להיפגש בשעה כה מוקדמת עוררה בי כמובן חשד מסוים אך גם עניין. בבואי לתחנת המטרו הוא כבר המתין לי בחוסר סבלנות. עיניו הביעו חרדה ומועקה. הבנתי כי קרה משהו, העמדתי פנים שאינני מבחין בעצבנותו. השתחררנו מן הקהל הצפוף שזרם מן הרכבת לעבר היציאה. הלכנו לגן

הבוטני שבשעות הבוקר היה ריק מאדם. נעים היה לטייל בבוקר הקריר.

היריד הישראלי במוסקבה

בסקרנות רבה ובחוסר סבלנות המתנתי לסיפורו של בראקר. בעצבנות מסוימת סיפר את אשר אירע לו בעת ביקור בתערוכה החקלאית הישראלית במוסקבה. כפטריוט ישראלי נלהב, עניינו אותו ההישגים למן הזמן שעזב את ארץ ישראל. במיוחד מילאו אותו שמחה הישגי הקיבוצים והמושבים.

בראקר, שחי זמן-מה בארץ ישראל, היה פועל חקלאי וחי בקיבוץ, החל לתת הסברים שונים לקבוצת אנשים.

שעה שנתן את ההסברים לא נתן לעצמו דין וחשבון כי בין המבקרים מצוי גם סוכן קה-גה-בה. בלא להמתין זמן רב ציווה הסוכן על קבוצת המבקרים להתפזר והורה לבראקר ללכת בעקבותיו.

הסוכן הוביל את בראקר למטה קה-גה-בה שפתח מיד בחקירה נמרצת, מי הוא וכיצד הוא מיטיב להכיר את התנאים בישראל. האשימו אותו כי עסק בתעמולה אנטי-סובייטית בקרב מבקרי התערוכה, ובעיקר, ששיבח את אורח החיים הקפיטליסטי בישראל.

לאחר בדיקת מסמכיו ולאחר חקירה נוספת שנמשכה שעה, ציוו עליו לעזוב מיד את התערוכה ושרגלו לא תדרוך עוד במקום. בבואו הביתה לא סיפר לאשתו ולבתו דבר, שלא לצער אותן ולגרום להן עגמת נפש.

שעה שסיפר לי בראקר על חקירת קה-גה-בה, חלפו לידנו שני אנשים בלבוש אזרחי אלגנטי. הופעת השניים בשעות הבוקר המוקדמות בפינה נידחת של הגן מיד עוררה את חשדנו כי עוקבים אחרינו, והיינו משוכנעים כי שני הברנשים הם אנשי קה-גה-בה.

מאסרי

לאחר מאסרי, כששהיתי בכלא לפרטוב, הציג לי השופט-חוקר סמירנוב את השאלה הבאה:

”על מה שווחחת עם בראקר בגן הבוטני בבוקר ההוא?”

השבתי כי שיחתנו עסקה בספרים שקראנו, בסופרים, ובכלל מי מסוגל לזכור עכשיו על מה שוחח עם אדם?

”אם כך אזכיר לך – אמר החוקר – הוא סיפר לך על מעצרו בתערוכה החקלאית מישראל, תוכן השיחה הוקלט על ידינו”.

חשתי כמובן אבוד, ובראותי כי אין לי בררה ניסיתי להיזכר בפרטים אחדים משיחתנו ולמסור אותם לחוקר. מאוחר יותר השתכנעתי כי במהלך חקירתי הוצגו הוכחות מוחשיות בדבר היכרותי עם בראקר וגם בדבר תוכן שיחתנו בגן הבוטני. היו אלה קטעים מחקירתו של בראקר בנושא.

בפועל לא היה בפגישתי עם בראקר בגן הבוטני אינטרס מיוחד לחקירה, ועל סמך הפגישה לא ניתן היה להאשים, לא אותו ולא אותי, בחוסר נאמנות פוליטית אזורית וכמתנגדי ברית המועצות. החוקר יורקביץ' ביקש רק להוכיח כי אני ובראקר היינו תחת מעקב מתמיד של סוכני קה-גה-בה.

שווחחתי אז עם בראקר שיחה ממושכת בגן הבוטני, וכשנחמשך הזמן והמקום החל להתמלא אנשים נפרדנו. השעה הייתה אחת בצהריים, נסעתי לביתי והתחלתי לעסוק בעבודתי במעבדה הכימית שלי. לא חלפו עשר דקות והופיעו אצלי שני אנשים בלבוש אזרחי, הציגו עצמם כסוכני קה-גה-בה והציגו בפניי צו לעריכת חיפוש בדיירתי.

החיפוש החל בשעה 13:30 בצהריים ונסתיים בשעה 11 בלילה. בתום החיפוש נאסרתי, זה היה ב-26 במאי 1966. בו בערב ביצע קה-גה-בה מספר רב של מאסרים וחיפושים אצל פעילי סמאיזט. חיפוש יסודי נערך גם אצל אליעזר בראקר.

דף חדש נפתח אז בחיי.

מתוך הפרק: תחת השלטון הסובייטי, [טור צד] ע' 219 – 225.

צבי אורן (אלתר סוקנה) אצל הסובייטים בזמן המלחמה

כשפרצה מלחמת גרמניה-פולין, ספטמבר 1939, שרר הלך רוח של זכדוך בעיירה. ציפו שהנה יפציצו אותנו הגרמנים. זה היה לפני ראש השנה וכל מי שהייתה לו הזדמנות עזב את העיר.

בתצלום: צבי אורן

תושבים גרמנים מתפרעים

אחותי גרה בקולוניה גרמנית, רוקין, מרחק 7 ק"מ מרוז'ישץ'. משפחתה סבלה צרות רבות מן הגרמנים, במיוחד מבני הנוער, המבוגרים עדיין התביישו. קירות ביתם עוטרו בלילה בצלבי קרס; הזלתות בוצרו מבחוץ, ולמחרת בבוקר לא יכלו לצאת מן הבית. פחדם גבר, חרדה אחזה בהם שמא ישרפו אותם חיים בלילה בשנתם. הם עזבו את הכפר ובאו אלינו.

לגיסי היו סוס ועגלה. בערב ראש השנה הושבתי את אחיותי טיבל וזלטה וילדיהן, את אשתי וילדי והובלתי אותם לסיקילה. שם שיכנתי אותם אצל גיסתה של דודתי [אחותי] טיבל, אחות של אשר, שדירתה הייתה גדולה.

מטוסים מעל רוז'ישץ'

למחרת בבוקר, יום ראשון של ראש השנה, באתי העירה לשמוע מה חדש. באוויר נשמע רעש מטוסים, התכוננו להפצצה. לא הנחתי לדודי שמואל ללכת לבית הכנסת משום שחש חולשה. הלכתי לבית הכנסת להביא את הטלית שלו. בצאתי לרחוב עם הטלית והמחזור, שמעתי התפוצצויות ראשונות של פצצות שנפלו ליד תחנת הרכבת. המטוסים חגו ללא הרף מעל לעיר. צמוד לקירות הבתים עשיתי דרכי הביתה.

בעיר פרצה בהלה גדולה, במיוחד אצל תושבי ז'ליבו. מי שהיו לו סוס ועגלה עזב את העיר מיד, למרות ראש השנה. אחרים הלכו ברגל. מי שנשארו בעיר עלו "להר", שם היה בטוח יותר מאשר בז'ליבו.

שוב רתמתי סוס לעגלה, הושבתי את פרידקה שלי ואת ילדיה, ואת ילדי דודה [?] טייבל; המבוגרים הלכו ברגל, הלכנו שוב לסיקילה. דודי נשאר בבית. כעבור ימים אחדים שקטה הבהלה, דיברו על כך שהרוסים באים לאזור שלנו. אותה שעה ידענו כבר על ההסכם לחלוקת פולין בין הגרמנים לרוסים, לפי ההסכם יחזיקו הרוסים במזרח פולין עד לנהר בוג.

ימים אחדים לאחר ראש השנה חזרנו העירה. בעת ההפצצה שכוונה אל הגשר שלנו, פגעה פצצה באיגוד בעלי המלאכה וכל הבניין כמו שקע באדמה. הרצפה נשארה מעל, הגג נעלם לגמרי. הכול הלכו לחזות בפלא. יום כיפור קרב, הרוחות נרגעו בציפייה לבוא הרוסים.

ביום כיפור בלילה, לאחר "כל נדרי", פרצו לפתע יריות, איש לא ידע מה הסיבה. היו שמועות כי שרידי הצבא הפולני הם שירו על כוח החלוץ הרוסי הבא. בעת היריות נפלו שני קרבנות יהודים שהלכו מתפילת כל נדרי: שמואליק שוורצבלט ואשתו של יחיאל שוחט.

אצל הסובייטים

לאחר יום כיפור קיבלו הרוסים את השלטון. שבנו לעיסוקינו הקודמים, מי למלאכה מי למסחר. החנויות התרוקנו במהירות משום שהרוסים קנו הכול, בכל מחיר; האוכלוסייה היהודית הצטיידה אף היא במלאי משום שהייתה תחושה כי קרבים ימים קשים במסחר ובמלאכה. כעבור זמן קצר נשארו בעלי המלאכה ללא עבודה והמסחר נבלם בהדרגה. איכרי הסביבה סירבו לקבל כסף בתמורה למוצרים שהביאו העירה ודרשו נעליים, בגדים, נפט, מלח.

אנחנו, נגרי העיר, התארגנו במסגרת אָרְטֶל – אגודה שיתופית. על פי ההסכם הגרמני-רוסי נאלצו כל הגרמנים בתחום הרוסי לעזוב את מקומותיהם ולעבור לגרמניה, גם הגרמנים בעירנו ובסביבה עזבו את בתיהם. נמסרו לנו שני בתים של גרמנים "על ההר", של בֶּרְטֶל המסגר ושל שכנו ששמו נשכח ממני. קיבלנו גם את ביתו של עוזר גלייזל, שם היה מחסן הביצים של קלאר. שם האגודה השיתופית היה "חורשצ'וב".

בזמן הראשון הייתה עבודה למכביר משום שהיה עדיין מלאי חומרי גלם, אך המצב החמיר מיום ליום. עבודה פרטית לא הייתה, עבדנו רק למען הממשל, בעיקר רהיטים, כיסאות, שולחנות, שולחנות כתיבה,

ארונות. מנהל הארטל היה הרשל גלז, האחראי היה אליה ווליק, מחסנאי היה שניאור, אביו של שרוליה שניאור. ההכנסות הלכו וקטנו אך הסתדרנו משום שחינו זחירים מאוד בהערכת שווי כל עבודה, במטרה שיישאר בידנו רווח ראוי. לימים הנהיגו את שיטת המכסות. חולקנו לצוותים, אם השלים צוות את המכסה מיד העלו את גובה המכסה ב-10%, וכך פיגרו תמיד צוותים אחרים בעבודה. תמיד שלחו לנו פקידים ומשגיחים חדשים ומספר אוכלי החינם גדל, שעה שההכנסות פחתו – לפי השיטה הרוסית.

בונים ביצורים

בתחילת מאי 1940 גייסו לצבא חלק ניכר מן הנוער העובד, למשך שלושה חודשי עבודה. אני אומר "נוער עובד" כי לממשל לא היה אמון בצעירים ממוצא של סוחרים או מי שלפני המלחמה השתייכו לתנועות ציוניות. לי היה הכבוד להימנות על הנבחרים לגיוס. בין הנבחרים היו גם טייוול שוחט, הרשל גלז, בוקי בוקסר, יצחק ויינר ואחרים.

שלחו אותנו לאוקסילה שליד הבוג, על הגבול הגרמני. עד קובל הלכנו ברגל, משם נסענו ברכבת ללודמיר וממנה שוב הלכנו ברגל לאוסטילה. פגשנו במקום אלפי צעירים מרחבי ווהלין: קובל, לוצק, רובנה ומעייירות קטנות יותר. בילינו שם שלושה חודשים בעבודה קשה. בנינו ביצורי ברזל ובטון. חזרנו לרוז'ישץ' עייפים ורצוצים.

ברוז'ישץ' חזרנו אל הארטל והמשכנו בעבודה. בתחילת מאי 1941, מיד לאחר הפסח, שוב גייסו אותנו לשלושה חודשי עבודה. הפעם היה עלינו לבנות שדות תעופה למטוסים הסובייטים. חילקו אותנו לשלוש קבוצות. הקבוצה שלנו נשלחה לכפר אוז'ובו, כ-8 ק"מ מן העיר שלנו. משפחותינו יכלו לבקר אותנו שם. גיסי, אשר ארליך, ניצל את ההזדמנות וביקר אותי בחג השבועות והביא לי בלינצ'ס.

משחלפו שישה שבועות התחלנו לספור את הימים, התגעגענו לשוב אל יקירינו בעיר ובעיקר לאגור כוחות ולהתאושש.

ב-22 ביוני פרצה במפתיע המלחמה בין גרמניה לרוסיה. בשעה שש בבוקר ראינו את ראשוני המטוסים. המפקד שלנו אמר: "אלה אינם שלנו".

ראינו מטוסים רוסים יוצאים כנגדם, פרץ קרב אוויר. המטוסים הרוסים יירטו מטוס גרמני שנפל במרחק לא רב מאתנו. כעבור זמן קצר בא לובה קלימבורד רכוב על אופניים לראות אם אנחנו עדיין חיים משום שבעיר פשטה שמועה שהפציצו אותנו. בקבוצה שלי היו גם משה קלימבורד, אלי בירמן, משה גרברסקי, משה גייז, יצחק ויינר, מנדל סגל, שמואליק שטרקר, הרשל שניידר, ניסל לייקר, טויכר מפרספה ואחרים.

בשעת ארוחת הבוקר הודיע לנו הפוליטרוק כי הגרמנים הכריזו מלחמה וחצו את הגבול הרוסי. מיד הציאו ארגז רובים וחילקו בינינו. הראשונים לקבל רובים היו האוקראינים וליהודים כבר חסר. פירקנו את האוהלים והלכנו לשדה לעבודה.

זמן קצר לאחר מכן קרבו ובאו שישה מטוסים והחלו לירות עלינו. התפזרנו בגנים שסביב וכשחלה רגיעה חזרנו לעבודה. ושוב באו מטוסים וההפצצה נתחדשה. כאשר שוב חלה רגיעה נגלה לעינינו מחזה נורא: עשרות גופות שסועות של קולחוזניקים וביניהם גופת מפקד שניסה לירות אל המטוסים. הרובה שלו היה מעוקם לחלוטין מן הכדורים שפגעו בו. קברנו אותו במקום נפילתו. הלכנו לכפר סרניק, ליד לוצק, גם שם התחלנו לבנות שדה תעופה.

ביום רביעי, 25 ביוני 1941, שוב הפציצו אותנו וקיבלנו פקודה לנסוע לגבול הרוסי הישן. גשר קרסנה בלוצק כבר היה הרוס, נאלצו ללכת דרך רוזישץ', דרך יערות קלפוצ'ב. בלילה הוא חלפנו ברוזישץ' אך לא החירו לנו להחזיק אף לא לרגע. פגשנו את שלום[!] יוסף אקבר יושב על מדרגות החנות של משה-יחיאל אקבר. מסרנו פריסות שלום למשפחותינו. העיר הייתה ריקה ושוממה, לא נראה איש חולף ברחוב.

למחרת בבוקר קרבו לרובנה, שם נחנו מן הדרך הקשה. רכב הסיע אותנו הלאה. כשחלפנו ברובנה בערה העיר. באנו לעיירה קוריץ ושם חנינו ימים אחדים. מספרנו פחת מיום ליום משום שהאוקראינים

ברחו לבתיהם. חלפנו על פני נובוגרד וולינסק (זוויחיל), קייב וערים אחרות. במחוז פולטבה עצרנו והמשכנו בבניית שדות תעופה. אך כשעמדנו לסיים את העבודה שוב הפציצו אותנו. שוב חילקו אותנו לקבוצות. אל הקבוצה שלנו, שדבקה יחד במשך כל הזמן, סופחו צעירים אחדים מסטניסלב. מינו לנו מפקד, נשלחנו לעורף וסופחנו לבטליון עבודה.

בטליון העבודה

לאחר הליכה ממושכת ברגל לא מצאנו עוד את הבטליון שלנו במקומו. המשכנו ללכת. בפאתי חרקוב התלונן סגן המפקד שלנו, בחור מסטניסלב, על אברהם טפר כי סירב לציית לו. המפקד היה שיכור אותה שעה וציווה לאסור אותו. נעלו את טפר בתא והעמידו משמר לפני הדלת. בערב נכנס המפקד אל טפר, ירה בו ופצע אותו. פצוץ הלך טפר אל היושב ראש וסיפר לו את סיפור העלילה שהעלילו עליו. מיד קיבל עזרה רפואית. אן-קה-וה-דה אסר את המפקד מיד. מפקד האן-קה-וה-דה כינס אותנו ובראותנו אותנו קרא: "חבורה יהודית!"

התברר כי הוא עצמו היה יהודי. הובילו אותנו למטה, ואברהם טפר הועבר לבית חולים.

קיבלנו מפקד אחר, פוליטרוק שאהב מאוד נשים, ושתיין לא קטן נוסף לכך. המשכנו את הדרך עמו. הוא דווקא היה איש סימפטי, וניתן היה להסתדר אתו, אך אנשי סטניסלב החלו לרדת לחייו.

בעיר סרטוב מסר אותנו לבטליון עבודה לא רחוק מטטישצ'ב, מקום בו התארגן צבאו של שיקורסקי. אכסנו אותנו אצל איכרי הסביבה. כעבור ימים אחדים נלקחנו לעבודה. הקור היה עז ואוכל לא היה. חלק גדול מן הקבוצה הלכו לטטישצ'ב והצטרפו לצבאו של גנרל שיקורסקי. שניידר, לייקך ואני לא ידענו על העניין כלל משום שהתאכסנו בכפר. כשנודע לנו שכמעט כולם הצטרפו לצבא שיקורסקי, שלחנו את ניסל לייקך להיוודע אם יקבלו גם אותנו לצבא. הוא חזר עם הבשורה כי הורו לנו לבוא, אך שניידר אמר:

"מה הבחילות? תחילה אמכור את מעט הסמרטוטים שלנו, ואז ניסע".

במרכז אסיה

חלפו ימים אחדים, כשבאנו לבסוף אל טטישצ'בו הוועדה כבר לא הייתה שם. נשארנו בנקודת הכינוס ונסענו עם הצבא למרכז אסיה. בבואנו לג'לאל-אבד, הציבו אותנו בפני ועדה, דחו אותנו, כ-200 יהודים, רק את הפולנים קיבלו.

היהודים שנדחו נשלחו למכרה פחם בטשקמיר. רובם ברחו משם מיד. אני ולייך נשארנו שם זמן קצר. פגשתי שם את קלמן קרנר, שעבד ברכבת. פגשתי שם גם את שמואל-יוסל אקבר ואת בנו שלמה, הם היו במצב נורא. שמואל-יוסל מת תוך זמן קצר, על שלמה ריחם קירגיזי, הכניסו לביתו והאכיל אותו. אך הוא לא היה מסוגל לעכל את המזון ובמהרה מת.

לאחר תקופת עבודה קצרה במכרה הפחם החלטנו לברוח, ופתחנו בהכנות לכך. קלמן הצטרף לקבוצה שלנו. בוקר אחד חצינו את הגשר ויצאנו לדרך. הלכנו יומיים ברגל, חששנו לנסוע ברכבת אשר בה נערכו מצודים תכופים.

לאחר ימים אחדים באנו אל נְמֶנְגֶן, שם קיבלנו עבודה בעזרת הנציגות הפולנית. קלמן היה חסר מסמכים ולא קיבל עבודה, הוא הלך משם. לא ראיתי אותו עוד.

בלכתי בשוק פגשתי את גיטל שקורניק ואת מלכה קוניאך. אותה שעה כבר היה לי מראה אנושי יותר. הן התגוררו במרחק לא רב מנמנגן אשר בה התגוררתי. כעבור ימים אחדים בא אליי דוד וידרה; נודע לו עליי באמצעות גיטל ומלכה שאתן התגורר.

ב-1945, כשהחלו הרוסים להתקדם וכבשו את רוז'ישץ', התחלתי לכתוב מכתבים לרוז'ישץ'. קיבלתי תשובה אחת בלבד, מן הנפח הפולני קובלסקי – הוא היה שכן של אחותי, גר מעבר למעבר הרכבת – הוא כתב לי כי שני בני אחותי, יעקב וישראל ארליך, ודודניתי טייבל ושני ילדיה ניצלו. כעבור זמן קצר קיבלתי גלויה מיעקב כי פגש בלודז' את ישראל. בשנת 1946, עם אזרחים פולנים אחרים, בחרתי לעזוב את רוסיה.

בדרך לארץ ישראל

בבואי לפולין הביאו אותנו לז'רה, עיר ליד ורוצלב. שם היו כבר כמה ארגונים ציוניים: "השומר הצעיר", "דרור", בית"ר, "גורדוניה". הצטרפתי ל"גורדוניה" כדי לנסוע לארץ ישראל. כעבור זמן קצר עברנו לניימצה, לא רחוק מרייכנבך, שם הועסקנו במחנה ילדים. הביאו לשם יתומים יהודים שאותרו. שמרנו יומם ולילה עד אשר הוציאו את הילדים בדרך לארץ ישראל.

ואז שלחו אותנו, עשרה בחורים ושתי בחורות, לוורשה לנכש עשבים מן החורבות. בעבודה זו השתתפו כל הארגונים. בדרך לוורשה עברנו בלודז', שם היה המרכז שלנו. קיבלנו חליפות חדשות, כותונות, נעליים כדי שנעשה רושם טוב. בוועד המרכזי בוורשה זכינו לקבלת פנים נאה מאוד וסיפקו את צרכינו. קיבלנו צריף בג'רוכוב, שם הייתה לפני המלחמה חווה חלוצית ידועה. סייעו לנו להסתדר בעבודה ושכרנו היה טוב.

בוורשה שחררו את הקבוצה ואני נסעתי ללודז', נשארתי שם חודשים אחדים. כשבא תורי להמשיך בנסיעה סיפחו אותי לקבוצה מפולאוו, שמנתה 40 חברים ובהם גם הורים של חבר. פגשתי שם זוג מרז'שץ', מישה ולאה לנגר, אתם עשיתי את כל הדרך לחיפה.

בלילה חשוק הובילו אותנו אל הגבול והורו לנו ללכת הלאה. חששנו מן המשמר הפולני. ברגע שנתקלנו בחייל הצ'כי הראשון חשנו בטוחים יותר. זכורה לי השאלה הראשונה ששאל אותנו: "כמה אתם?"

החייל הוביל אותנו אל משמר הגבול. עברנו ביקורת שטחית, ואז בא רכב והוביל אותנו לנקודה הראשונה, היינו שם יום אחד. למחרת באו שני שוטרים והובילו אותנו אל ברטיסלב, שם קיבל את פנינו פלוני בשם פרידמן. לאחר לינת לילה שוב באו בבוקר שני שוטרים והובילו אותנו ברכב לגשר. בצדו השני של הגשר חיכה לנו רכב אחר שהעביר אותנו לווינה, לבית החולים רוטשילד.

בווינה היה לכל ארגון אתר משלו. שהינו שם זמן קצר, והתכוננו לחלק הקשה במסע, חציית האזור הרוסי שעמד בדרכנו לארץ ישראל. הובילו אותנו, קבוצה גדולה למדי, לגבול הרוסי. מבריה מיוחדת הוביל אותנו כל הלילה. למחרת בבוקר באנו לנקודת הפרדה. נשארנו שם חודשים

אחדים. פגשתי שם את משה חייט, הוא המתין לתורו לנסוע לאמריקה. לא רחוק מצומת הדרכים בינדר-מיכל פגשתי את יצחק קוניאך, מלכה ושיקה דיכטר, אנשל גון, אשתו ואחיו יעקב. לא רחוק מהם נמצאו משה דוד וידרה. נסעתי עם יצחק קוניאך לראותם.

כעבור חודשים אחדים נסענו הלאה והתעכבנו בנקודה האחרונה לפני הגבול האיטלקי, גֶנְדֶנוּוֹלד, גם שם התעכבנו זמן-מה עד שיכולנו להמשיך בדרכנו. ערב אחד הובילו אותנו אל הגבול האיטלקי והצביעו על כיוון ההליכה. הלכנו כל הלילה בהרי האלפים, שוקעים בשלג העמוק. עברה עלינו דרך קשה משום שהיו בקרבנו אנשים זקנים ונשים בהריון שזקקו לעזרתנו. בעזרת חבלים ומקלות עזרנו להם לעבור את המקומות החלקלקים בהרים. למחרת בבוקר באנו למְקָנו וכעבור יום היינו במילנו. שם פגשנו מאות אנשים שחיכו לאוניות שייקחו אותם לארץ ישראל.

לאחר שהות קצרה במילנו עברנו לבוגליאסקו, שם עברנו אימוני נשק. עלי להוסיף כי הבחורים שעבדו בארגון "הבריחה", היו מסורים מאוד ומילאו את שליחותם בשלמות ובלב שלם.

ביום שישי, 15 במאי 1948, כשהכריז בן גוריון על הקמת המדינה, עלינו לאוניה "קמפידוליו", שהגיעה לחיפה ביום שישי 22 במאי. הובילו אותנו לטכניון, שם לנו. ארגנו לנו עונג שבת, ושם פגשתי בן רוזישץ' ראשון בארץ, חיים, בנו של גבריאל שניידר. למחרת, שבת, הסיעו אותנו לתל אביב ומשם לבית ליד, שם גייסו אותנו לצבא.

עברתי את מלחמת השחרור כחייל בצה"ל, לאחר המלחמה שוחררתי מצבא ישראל.

קליטתי הייתה קלה מאוד. מיד שיניתי את שמי הגלותי, אלתר סוסנה, לצבי אורן והתחלתי בחיים חדשים, חלואי על כל העולים החדשים!

מתוך הפרק: תחת השלטון הסובייטי, ע' 237 – 243.

מירלה שמס (חייט) **ארץ אל תכסי דמם**

עיירתנו אשר בה נולדנו, גדלנו, חונכנו; בה נטווחה ילדותנו, על סבלנו ושמוחתינו; מקום בו הכול היה טבעי, כה אהוב וקרוב, כה טהור.

בעבר שהיה, ניצבו היהודים איתנים כסלע באמונתם, והגנו עליה בעיקשות ובמסירות נפש. עד רגעי חייהם האחרונים נצמדו לספר, מעיין הנצה, בביטחון ובתקווה.

הם, המותשים והמורעבים, ינקו את כוחותיהם הרוחניים מן החדר ומן הישיבה, מן התנ"ך ומן התלמוד, מן הנביאים ומן המנהיגים הרוחניים הגדולים של כל הדורות. מוטלים בבורות שחפרו בעצמם, צללה יחד עם הנשמה מילה של ישעיהו ושל פרץ.

הביטחון היה גדול, מן המרתפים שרו:

אני מאמין בשמש, גם כאשר אינה מאירה,
אני מאמין באהבה, גם כאשר אין רגשות,
אני מאמין באל, גם כאשר הוא שותק.

דממה ירדה על עולם זה, וזכר לא נותר להם. השטן עמד בדרכם בלהבות אש. הדממה והבדידות זועקים אלינו מביתנו הישן החרב.

דם ואש ותמרות עשן, איכה בערה העיר, בית אחר בית, רחוב אחר רחוב, בית הכנסת הגדול, בית המדרש, בתי התפילה של טריסק ושל אוליקה, ארון הקודש – והרוצחים צחקו.

היקרים לנו ביותר, מוקפים המוני רוצחים, מה בודדים היו ודאי ברגעי חייהם האחרונים.

על כן שונאים אנו את הימים האלה, כשעומדים לנגד עינינו בהבלטה המראות המחרידים. בלילות בחלומותינו אנו מתעוררים בזעקות, שטופי זיעה. בלענו נתקע בגרוננו כאשר אנו נזכרים באם הנותנת לילדה את פת הלחם האחרונה בעודה חולמת כי אולי יבוא יום וכיכר לחם שלמה תהיה מונחת על השולחן.

וכאשר אנו פושטים את בגדינו, אנו נזכרים בטלאי, ורואים דם יהודי
זורם ברחובות מסכיני גרמנים.

בימי הקיץ הארוכים אנו רואים איך מובילים את קדושינו לשחיטה:
ברגל, במשאיות, בעגלות, מובילים אותם לבורות על דרך קופצ'וקה.

כל האופקים מוצפים דמעות, וקריאותיהם האחרונות נבלעות באוויר.
אנחנו זוכרים!

רצה הגורל שאנחנו נהיה דור של דמעות, דם ואש. ידעו הדורות
הבאים כי גם אנחנו סללנו דרך לחופש שלנו ושלחם; יחד עם כל העם
ששרד מן הבערה הושטנו יד וסייענו בהקמת הבית הישן-חדש –
ישראל.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 249.

בתצלום: פולה דיכטר

פולה דיכטר (מלמד) השמדתה של קהילה

פולה, בתו של מוטיה מלמד, כונתה פפי. האב היה בנוי במקצועו. הם גרו מעבר לגשר [ולניאנקו]. ההורים (שם האם קיילה), חמש אחיות ואח נרצחו באכזריות עם כל יהודי העיירה. לבקשת ועד רו"ש' בישראל תיארה בכתב את התקופה המחרידה. היא גם הספיקה למסור עדות ביד ושם, שאנחנו מביאים בספר רו"ש'/. היא אחת מן הניצולים המעטים ששרדו את המוראות וסיפרו למען הדורות הבאים. בישראל החלה פולה בחיים חדשים והתאוששה מעט. מוחלשת מן החוויות הלא-אנושיות, נפטרה בחיפה, ג' תשרי תש"ל 1969. הותירה בעל, יצחק דיכטר, ושתי בנות [המערב].

הרוסים נכנסו אלינו מיד לאחר חציית הנהר זָבְרוֹץ'. היה כמובן "שמח". הפולנים ירו על הצבא הרוסי, אך אנחנו שמחנו לבואם של הרוסים.

יחסם אל היהודים היה טוב. הנוער היהודי התעורר לתחייה. היו מקרים של חיסול רכוש יהודי ושלוש משפחות יהודיות הוגלו אל תוככי רוסיה, אך שתי שנות השלטון הרוסי הביאו לנו הרבה טוב.

התחלתי ללמוד, הלכתי לבית ספר תיכון והפסקתי לעבוד. הייתי ממשיכה בלימודי אך למרבה הצער פרצה המלחמה ב-1941.

אבי עבד במקצועו. יהודים רבים עבדו במשרות ממשלתיות. החיים החברתיים של היהודים חוסלו כמובן. נאסרה כל פעילות ציונית. בית הספר "תרבות" נסגר. בית הספר היידישיסטי הפך לבית ספר אוקראיני.

את בתי המדרש ואת כלי הקודש היהודים לא הספיקו הרוסים לחסל. המסחר הפרטי דעך. אורגנו קואופרטיבים. עמדנו כמובן בתורים והתרגלנו לומר: "תן" במקום "מכור". כך התנהלו החיים באופן רגיל כמעט.

מלחמת גרמניה-רוסיה

ליל קיץ נאה, הלילה של 22 ביוני 1941, העיר שקועה בשינה טובה. לפתע מתעוררים בשל רעש הנשמע ממרחקים. הרעש קרב בהתמדה, אנשים קופצים מן המיטות ויוצאים החוצה. הרעש בא מלמעלה.

שומעים כבר בברור, אלה מטוסים, מפציצים כבדים. נשמע פיצוץ עז, תחנת הרכבת הופצה.

עתה יודעים כבר כי אלה מטוסים גרמנים. אנחנו מבינים כי פרצה מלחמה בין גרמניה לרוסיה, אך עדיין איננו בטוחים כי נכון הדבר. חולפים חיילים רוסים, אנחנו שואלים מה קרה, הם משיבים בקצרה: "מלחמה".

לכל ברור, שוב נחת עלינו, היהודים, ענן קודר.

אנחנו מופצצים

לא חולף זמן רב וענן מטוסים בא, גרמנים כמובן. הם מפציצים את העיר. הכול רצים כמשוגעים, לא יודעים היכן להסתתר. הם מנמיכים טוס ויורים דרך החלונות אל תוך הבתים. אינם חוששים מהתנגדות רוסית. הם יודעים כי החזית האוקראינית מכורה. סוכנות הריגול הגרמנית מיטיבה לעבוד. הצבא הרוסי נסוג. הם נופלים כזבובים בדרכים, בשדות, ביערות.

דרך רוז'ישץ' עוברים גדודי צבא רוסי, טנקים ונשק כבד. הם אינם יורים אף לא ירייה אחת. הם נסוגים. הם מניחים לגרמנים לצעוד קדימה באין מפריע. על הצבא הרוסי לחצות את גשר העץ המפריד בין גְלִינְאָקָה לרוז'ישץ'. הם עולים על הגשר, לפתע בא קצין רוסי בכיר ומצווה לפוצץ את הגשר. הגשר מפוצץ ומאות חיילים נופלים עם סוסיהם אל הקטיר וטובעים. מאוחר יותר נודע כי היה זה מרגל גרמני.

על כל צעד ושעל מוטלים חיילים רוסים שותתי דם, איש אינו נותן דעתו עליהם.

הגרמנים כובשים את רוז'ישץ'

הגרמנים כובשים את רוז'ישץ', עדיין לא נכנסו אל ולניאנקה. מן המטה הרוסי בא הפקודה: להתנגד. נפתח קרב קשה. הרוסים מצדו האחד של הנהר סטיר והגרמנים מצדו השני. יורים ללא הרף. העיר היא גוש אש גדול. אנשים בורחים לכפרים. אחוז קטן מן היהודים בורחים עם הרוסים לרוסיה, בעיקר צעירים.

אחותי הצעירה הייתה חברת קומסומול, יושב ראש הוועד המבצע האזורי, רצה לקחת אותה עמו משום שהייתה חברה של בתו. אימא שלי לא הרשתה לה לנסוע. כולם נשארו...

בלילה משגרים הגרמנים מטה רפלקטורים ומיד פותחים באש. הם יורים ומפציצים את כל האזור. הגיהנום נמשך שבוע תמים, לבסוף נאלצים הרוסים לסגת. הגרמנים צועדים אל תוך ולניאנקה.

רגיעה. מתחילים אט-אט להזדחל ממקומות המסתור ולשוב הביתה. בדרך אנחנו נתקלים בגרמנים הראשונים. הם עוצרים אותנו ומיד אומרים:

"יהודים! יהודים ארורים! בגלל היהודים המלחמה!"

אנחנו שותקים. הם מורים לנו, כל יהודי ולניאנקה, להתכנס בחצר של נוסיה קרוכמל. הפקודה היא לשבת במעגל. סביבנו מתהלך פטרול גרמני. פניהם מלאי חמה, עיניהם בורקות כמו אצל רוצחים. אימה נופלת על כולם מעצם ההבטה בהם.

אברהם מחלק החלב אינו יושב כמצופה, ניגש אליו גרמני וסוטר על פניו. דם מתחיל לזרום מפיו, הילדים פורצים בבכי מאימה. הגרמנים מורים להשקיט את הילדים, ולא – יירו בכולנו.

כך עברו יום ולילה. למחרת הורו לנו ללכת לבתינו. כל אחד הולך לכיוון אחר. ליהודים רבים כבר לא היה לאן ללכת, בתיהם נשרפו. הבית שלנו נותר שלם. קיבלנו אלינו משפחה נוספת, שביתה נשרף.

עכשיו אנחנו מתחילים לחשוב על המשפחה שבעברו האחר של הנהר סטיר. כל המשפחה שלנו שם, גם אחות אחת עם ילד קטן. איננו יודעים מה קרה להם. לבוא לרוז'ישץ' קשה משום שהגשר שרוף.

קרבנות יהודים ראשונים

ימים אחדים חולפים תוך מתח. בוקר אחד אנחנו רואים את האחות באה אלינו. היא מספרת כי שילמה לשכן אוקראיני כדי שישוט אותה לוולניאנקה. היא הביאה עמה חדשות רבות: נפלו כבר עשרה קרבנות יהודים. הסיבה: חייל גרמני נמצא מת ליד ביתו של מנדל גרברסקי.

הגרמנים נכנסו אל תוך הבית אך איש לא היה שם. הם ירדו למרתף ומצאו בו יהודים רבים שהסתתרו בזמן הקרב. הוציאו את כל היהודים, הורו להם להסתדר בשתי שורות והחלו לירות. הם ירו בשורה אחת והחלו לירות בשנייה. בא קצין והורה להפסיק את הרצח.

עשרה יהודים ראשונים נפלו. ביניהם היו שרוליק פישפדר, זיסיה קלימבורד (בנו של שלמה קלימבורד), בנו של מנדל גרברסקי (בעלה של דובה לווינגר) ועוד שבעה יהודים שאת שמותיהם אינני זוכרת. הגרמנים כבר מניחים לנו לחוש מי הם.

לא חולף זמן רב, בשורה נוספת מגיעה: הבחורים היהודים שהיו מגויסים לצבא הרוסי, איבדו את יחידתם ועשו דרכם חזרה. הם השליכו את הנשק בדרך, שבו בידים ריקות ועברו בכפר פוֹז'ק. יצא מטחנת הקמח גוי ואמר לגרמנים כי קומוניסטים הם ההולכים. כולם נורו במקום. הביאו את הקרבנות החדשים העירה. ביניהם מוניה בנו השני של שלמה קלימבורד, שיקה פליישר, אברהם בוימל, פייסי טפר ואחרים – כולם בחורים צעירים. העיר כולה מתאבלת על הנופלים.

חלה רגיעה. החזית מתרחקת, אך החיים גוועו. בבת אחת נעלמה השמחה. מזמן לזמן מגיעות ידיעות כי הגרמנים הרגו חיילים יהודים שהיו בדרכם לשוב הביתה. כך קרה גם לברל שרמן ולאיזיק לרר.

האוקראינים מתפרעים

האוקראינים מתעוררים לתחייה. הם מתחילים לבזוז נכסים ורכוש יהודי. הם באים בהמוניהם מן הכפרים לעיר, פורצים חנויות ובתים, מרוקנים מתוכם הכול, מכל הבא ליד.

הגרמנים מקימים משטרה אוקראינית, משתייכים אליה הבנדיטים – בני הבלייצל, הגדולים ביותר. המשטרה מנצחת על מעשי הביזה. במיוחד מצטיינים במעשיהם הרצחניים חמשת האחים זֶנְץ מן הכפר רודנייה.

הגרמנים מוציאים פקודה לאוכלוסייה היהודית להתכנס "על ההר", סמוך למצבת ין הקדוש (אנחנו היהודים כינינו אותה: הבוק). הם רוצים לבחור יודנט אשר ייצג את האינטרסים היהודים מול הממשל הגרמני. מתקבצים הגברים. הגרמנים מורים ליהודים להציג מועמדים.

נבחרים מאיר ספקטור, אברהם גלר (לימים היושב ראש), זיסיה קלימבורד, דוד קלימבורד וחמישי שאת שם משפחתו אינני זוכרת.

הטלאי הצהוב

הגרמנים הם רוצחים מוכשרים. הם יודעים כי בעזרת היודנט יקל עליהם לבצע את תכניותיהם הרצחניות. הם מתחילים להוציא פקודות שונות. הראשונה, על כל יהודי לענוד על זרועו סרט לבן עם מגן-דוד כחול. לא חולף זמן רב, חייבים להסיר את הסרט הלבן ולענוד על החזה ועל הגב מגן-דוד צהוב. כעבור שבועות אחדים חייבים להמיר את המגן-דוד בטלאי צהוב עגול.

כל יהודי חייב לשאת זאת על מנת שיזהו אותו מרחוק. אסור ליהודי ללכת על המדרכה. אסור ליהודי לנסוע ברכבת. במילה אחת: אסור ליהודי לחיות. אסור ליהודי המוכר דבר-מה לגוי לקחת כסף. מתחילים חיים של סחר חליפין. מוסרים את הרהיטים היפים, החליפות המשובחות – בתמורה ללחם, קילוגרמים אחדים של קמח, מעט תפוחי אדמה.

הרוצחים האוקראינים

האוקראינים מתחשבים עם היהודים. מתחשבים עם כל יהודי ש"חטא" בימים הטובים כנגד אוקראיני כלשהו, פולני או אפילו גרמני. כך קרה לרופא סמשייין. בא מגרמניה לוטקה, שעבד בחנות הנעליים "באטא". הוא הוציא את דוקטור סמשייין מביתו. הרופא הלך אחריו. הוא הכניס אותו למונית והובילו אל דרך קופצ'וקה. שם הורה לרופא לצאת מן המונית עירום, וירה בו. הוא כיסה את הגופה במעט קש, הביא את הבגדים לאשתו של סמשייין ואמר לה כי התחשבו עם הרופא על עוול שגרם לו כביכול בעבר. האישה יצאה מדעתה.

מקרים כאלה היו לרוב. כך קרה גם ל'יקותיאל' קופלמן הצלם.

בכפר ז'ליצוב ניצבה בקתת עפר מלאה נשק סובייטי. ערב אחד פוצץ מי מן האוקראינים את הבקתה, הכול עלה באש. הגרמנים החלו לחפש את האשמים. הצביעו על קופלמן. הביאו אותו למפקדה הגרמנית. דינו כבר נגזר. קשרו אותו לרגלי סוס, איש-אס-אס התיישב על הסוס ופתח

בדחירה. הסוס קפץ בפראות גורר אחריו את גופו של קופלמן האומלל, שנקרע לגזרים. כל הכביש של רוז'שץ' היה רווי בדמו.

מתחילות אקציות כנגד יהודים. הגרמנים חוטפים יהודים בתואנה כי הם נזקקים להם לעבודה. במיוחד נחטפים אנשים צעירים. אך האמת היא כי מובילים אותם לפאתי העיר ושם הם נורים. גברים רבים בורחים לכפרים ואחרים מתקינים מקומות מסתור למיניהם בבתיים. אין רואים גבר יהודי צעיר ברחוב, רק זקנים.

המשטרה האוקראינית המציאה שעשוע חדש. הם מתהלכים עם סכינים קחים וחותרים זקנים של יהודים קשישים. הכאב רב אך הם אינם צועקים שלא לגרום נחת לגויים. נושכים שפתיים ושותקים.

אקציות כנגד יהודים.

נערכו שלוש אקציות גדולות. הגרמנים ממשיכים לומר כי מובילים את היהודים לעבודה, אך אנחנו יודעים את האמת הנוראה. באים אוקראינים ומביאים בגדים, תצלומים, נעליים של היהודים החטופים, שהספיקו להשליך קודם שנוורו. האוקראינים מספרים כי ראו במו עיניהם את רצח היהודים. יהודים רבים אינם מאמינים.

בעת אחת האקציות נכנסו הגרמנים לביתה של קוקל וקסמן ודרשו ממנה להסגיר את בעלה. לשמע הטענה כי אינה יודעת היכן הוא, לקחו עמם את קוקל. ירו בה יחד עם הגברים. דם יהודי נשפך ברחובות.

לוקחים מן היהודים פרוות ובגדי צמר הנשלחים לחזית לחיילים הגרמנים הקופאים שם. היודנט קיבל פקודה לקחת מן היהודים את כל הפרוות, אפילו צווארונים פרווה. עובדי היודנט מתרוצצים בין הבתים ואוספים כל מה שעשוי פרווה: צווארונים, מעילים, אדרות. הכול מובא אל היודנט, משם על הגרמנים לקחת.

גורים נערו יהודיות לעבודה קשה. מי שיש בידו כסף יכול לפדות עצמו במשטרה האוקראינית. אותי גורים מדי יום לעבודה, כי המפקד שלנו כועס עלינו על כך שאנחנו מסתירים את אבא. הוא גורם לנו צרות צרורות.

אבא שוהה כל הזמן בכפרים, שם הוא עובד אצל הנוצרים. הם נותנים לו בתמורה מצרכים שהוא שולח הביתה. הדבר נודע למפקד. כשבא גוי והביא לנו מצרכים, לקח אותם המפקד. אליי הוא שולח מדי יום שוטר, חבר מבית הספר, לקחת אותי לעבודה.

אנחנו מכים שוטר אוקראיני

כבר הייתי מותשת מאוד מן העבודה, לא הייתי מסוגלת לגרור רגליים. כאשר בא השוטר באחד מימי שישי לקחת אותי לעבודה, עמדה אימא ליד התנור ורדתה לחם במרדה. השוטר שאל: "איפה פולה?"

אימא השיבה: "פולה – כלומר אני – לא תלך היום לעבודה". הוא הרים את הפרגול והנחיתו על ראשה. אימא לא התלבטה, חטפה את המרדה והחלה להכותו. אני הייתי בחדר השני, לשמע הרעש, מיהרתי אל אימא ועזרתי לה. השוטר החל לסגת כדי לברוח. הכנו אותו מכות נאמנות והנחנו לו. הוא מיהר אל המפקד.

ידענו כי הדבר לא יעבור בשלום. לא חולף זמן רב והמפקד בא, מתחיל להכות את אימא, ואז אווזו בשערותיה וחובט את ראשה בקיר. אני רואה כי יהרוג את אימא ומחפשת מוצא. נזכרתי כי יש בעיר קומיסר גרמני שיחסינו עם היהודים טובים. אמרתי למפקד כי אני רצה אל הקומיסר. כאשר שמע זאת הניח לאימא, אך החלטנו לא למחול על כך.

הלכנו אל הקומיסר. הוא קיבל אותנו בסבר פנים נאה. סיפרנו לו את כל הסיפור. הקומיסר שלח לקרוא למפקד וחבט בו חבטות אחדות בפרגול. הוא הזהיר אותו מהישנות המעשה. אך קומיסר זה לא נשאר אצלנו זמן רב.

חיינו בחרדה מתמדת. בראותנו רכב גרמני חולף, חשבנו כי מכינים אקציה חדשה. מיד התרוקנה רח'ישץ' מגברים יהודים. כל אחד זחל למאורה כלשהי להסתתר. במשך שבועות אחדים שרר שקט. נשמנו קצת לרווחה.

אבינו מציל את עצמו

בוקר יום שישי. שלוש משאיות גרמניות באות לוולניאנקה. אנחנו מבינים כי מכינים אקציה. אקציה זו תהיה כנגד תושבי ולניאנקה.

הגברים מתחילים לברוח העירה. אבי איננו, כרגיל הוא בכפר, אך אנחנו יודעים כי הוא צפוי לבוא הביתה לשבת. אנחנו שרויים בחרדה גדולה.

בשעה 12 הלכה אחותי הקטנה לכפר להגיד לאבא שלא יבוא הביתה אלא יישאר בעיר. היא מחכה עד שיסיים את העבודה והולכת עמו העירה. הם הולכים בדרך קופצ'וקה. באה נוצרייה. מיד זיהתה כי אבא יהודי, ניגשה אליו ואמרה לו לחזור לכפר מיד, כי ברחובות העיר נשפך דם יהודי. אבא לא מאמין לה. היא נופלת לרגליו, מתחננת ובוכה שיחזור לכפר. אבא עדיין לא מאמין לה וממשיך ללכת. לאחר הליכה של מטרים ספורים, בא רכב משוריין, אבא הספיק לקפוץ לבור ולהסתתר. משם ראה כי מובילים יהודים, ואז חזר לכפר.

במשך שבועות ארוכים לא ראינו אותו.

רבה הייתה הפתעתנו בראותנו כי המשאיות שבאו לולניאנקה, לא הן שחטפו יהודים, אך הן הקלו על הגסטפו לחטוף יהודים בעיר. כיוון שציפו לאקציה בוולניאנקה, ברחו כל היהודים מוולניאנקה העירה. וכך קל היה לגרמנים לבצע את מלאכתם הנפשעת.

הגענו למסקנה כי הגרמנים מנהלים את מלאכתם הנפשעת לפי תכנית שיטתית. שוב השתררה רגיעה במשך שבועות אחדים, אך ידענו כי לא תימשך זמן רב. בתקופה השקטה מפרסמים הגרמנים פקודות שונות. דורשים מן היהודים מכונות תפירה, זהב, כסף וחפצי ערך אחרים. מכים יהודים על כל צעד ושעל. נער אוקראיני קטן יכול להכות באין מפריע את גדול הגיבורים היהודים. ההתנגדות אסורה. יורקים ליהודים בפניהם. מוליכים יהודים לעבודה בכבישים. הדרכים היו חסומות בטנקים רוסים, רתמו יהודים לטנקים והיה עליהם לפנותם מן הדרך.

מעשי אכזריות

במו עיניי ראיתי כיצד רתמו שני יהודים למחרשה והם נאלצו לחרוש שדות של גויים. אני נזכרת באחד המקרים: יצאה פקודה כי נחוצים יהודים לעבודה בגרמניה. המשטרה האוקראינית יצאה לחטוף יהודים. הצעירים היהודים לא היו במקום. בבתיים נשארו מעט אנשים זקנים. בביתו של ולוול ברז התגורר יהודי ישיש, ודאי בשנות התשעים לחיו. אוקראיני הוציא את היהודי מן הבית והוביל אותו לנקודת האיסוף.

היהודי, בקושי מסוגל היה ללכת. הרוצח רצה שילך מהר, הוא הכה בו ברובה. עמדתי ליד החלון וראיתי. לפתע נפל היהודי ולא היה מסוגל עוד לקום. הרוצח הקים אותו וחורה לו להמשיך ללכת.

אצלנו בבידס הסתתרו זלמן אָסיקמכר ונער מלוצק בשם חיים גלמן. בבידס שרר חום רב. זלמן שלשל את רגליו דרך הפתח וישב כך. לפתע נפתחה זלת התא ונכנס אוקראיני. בראותו את היהודי גרר אותו למטה והוביל אותו תחת ברד מכות. הנער נשאר בעליית הגג.

ביום ההוא תפסו 300 יהודים זקנים, החזיקו אותם בגורן עד רדת הלילה. בערב בא קצין גרמני והודיע כי היהודים משוחררים. הוא אמר שקיבל פקודה מגבוה כי לפי שעה אין צורך ביהודים. גם זה היה תעלול גרמני, על מנת להוליך שולל, לאחר מכן, אנשים צעירים יותר.

עד הקמת הגטו עברנו שלוש אקציות, מיטב בניה של העיר נספו. הזמן חלף לאט, עד שבא חודש מרץ.

הגטו

החורף היה קר מאוד. הנוצרים חששו להביא דבר כלשהו אל העיר. עצי הסקה היו יקרים מאוד. בבתים רבים התנפחו אנשים מקור.

באחד מימי החורף בא אלינו פולני וביקש שאסע לכפר לסרוג סוודרים למשפחתו. הוא הבטיח לשלם לי היטב. דרשתי קמת. הוא הבטיח. נסעתי אתו. הייתה לי עבודה רבה וכתבתי לאחותי שתבוא לעזור לי. היא הייתה אמורה לבוא ביום חמישי. יום חמישי חלף והיא לא באה. הבנתי מיד כי קרה משהו.

ביום שישי אמרתי לבעל הבית כי רצוני לנסוע הביתה. הוא מנסה להניא אותי ואני בשלי, אני רוצה לנסוע הביתה. הוא נענה לי, מעמיס עגלה במצרכים ואנחנו יוצאים לדרך. אך יצאנו מחצרו בא פולני ואמר:

"מרקובסקי, לאן אתה מוביל את היהודייה? השאר אותה אצלך כי בעיר מגרשים את היהודים לגטו".

הנוצרי רוצה שאשאר אצלו אך אני מסרבת לשמוע ומורה לו להאיץ בסוסים. באנו לוולניאנקה. נאמר לי כי יהודי ולניאנקה עודם בשדות. אני ממחרת הביתה.

בבית יום כיפור. כולם בוכים. כל אחד עומד עם צרור, ממתינים לפקודה. אני מכינה לעצמי בזריזות צרור ומחכה עם כולם.

הפקודה הגרמנית הייתה שאין לקחת יותר מצרור אחד. כמובן, את מרבית החפצים חילקנו בין השכנים הנוצרים.

בוזים נכסים ורכוש יהודי

אנחנו עומדים ליד החלון ומחכים. רואים מחזה עצוב מאוד: אוקראינים ופולנים – זקן ונער – מי ברגל מי בעגלה, עמוסים נכסים ורכוש יהודי. הלב נקרע למראה המחזה. הם חולפים וקוראים אלינו:

“אתם רואים, זכינו לנקום ביהודים! היהודים מצצו את זמנו שנים רבות, עכשיו אנחנו לוקחים מהם הכול בחזרה”.

לא חולף זמן רב, מופיעה המשטרה האוקראינית. מתחילים לגרש אותנו מן הבתים. קשה לעזוב את הבית. משתנקים. מנשקים את הקירות, את הרצפה, מאלצים אותנו לעזוב את הבית.

אנחנו יוצאים. בדרך פוגשים את כל יהודי ולניאנקה. אנחנו חוצים את הנהר הקפוא. השפתיים ממלמלות תחינה לאל, שיתרחש נס, שייבקע הקרח ויבלע אותנו. הנס לא התרחש. אנחנו הולכים לאטנו לעבר “ההר”. שם הוחלט להקים את הגטו.

אנחנו מגיעים אל הגשרון, עומד שם משמר המורה לנו לפתוח את הצרורות. הם לוקחים כל מה שמוצא חן בעיניהם ומוסיפים חבטות פרגול אחדות.

הולכת אתנו אישה צעירה, גוררת עגלה ובה פעוט בן חודשים אחדים. הם מחפשים בעגלה ומוצאים שעון זהב קטן. הם מוציאים את השעון, ואת התינוק עם העגלה משליכים מן הגשרון למטה.

בתנאים אלה קשה כמובן לחיות בשלום. אנשים רבו, התקוטטו, לא היו מסוגלים לשאת זה את זה.

הגטו היה סגור ומסוגר, כלומר מוקף תיל דוקרני. כניסה אחת הייתה לגטו, דרך הגשרון, שם ניצב תמיד משמר.

משטרה יהודית

מיד לאחר הגירוש לגטו הקימו הגרמנים משטרה יהודית. הם ידעו כי בעזרת המשטרה היהודית יקל עליהם לבצע את פשעיהם.

למשטרה נתקבלו בחורים צעירים בלבד. לפי הזכור לי השתייכו למשטרה: זלמן שפירא, יענקל וקסמן, מישקה מרמור, יענקל זלץ, פליט מפולין בשם קייזמן, יוסף ארליכג'קט ועוד אחדים. למפקד המשטרה נבחר יהודי צ'כי בשם ברונו, שהיה מכר טוב שלנו. הוא נהג להכות יהודים לא פחות מן האוקראינים. נראה כאיש אס-אס גרמני.

הוקם מטבח כללי. קיבלנו 100 גרם לחם ליום ופעם ביום כף מרק שכלל מעט מים וקליפות תפוחי אדמה. מובן כי ממזון כזה אי אפשר היה להתקיים. הפתגם אומר: "מצוקה מנתצת ברזל". היהודים בגטו לא רצו למות ברעב. היו הותכים את התיל הדוקרני ויוצאים לכפרים אל מכרים נוצרים להמיר את מעט הבגדים שעוד נותרו בלחם או בתפוחי אדמה אחדים.

נקבר בעודו חי

מיד לאחר הכניסה לגטו הבנו כי אין מלח, ובלי מלח קשה לחיות. דוד, שלמה מלמד (של יידלכה), נזכר כי השאיר בבית שק מלח. ביתו היה במרחק 100 מטר מחוץ לגטו, בדיוק מול המחלבה. הוא שיזל את אשתו ואת שכונו משה שוורץ שיתגנבו ויביאו מעט מלח. הם התפתו והלכו. ברגע שחצו את הגשרון, בא למחלבה ברכב המפקד הגרמני. הוא הבחין ביציאתם מן הגטו. לשוב כבר לא הניח להם. הוא לקח אותם עמו ומסרם לידי המשטרה האוקראינית. אלה רק ציפו לדבר שכזה.

השליכו אותם לתא חשוך ועינו אותם. יהודים רבים עבדו אז במשטרה בעבודות שונות: במטבח, בניקוי שירותים. הם היו עדים חיים

לעינויים. בבואם לגטו סיפרו העובדים על העינויים שעברו שלמה, אשתו ומשה. אף באבן היו מתעוררים רחמים. שלושת האומללים התחננו שיירו בהם ויגאלו אותם מייסוריהם, אך לדידם של הרוצחים, מוות בירייה היה קל מדי. כעבור שלושה ימים הוציאו אותם וירו בהם.

כאשר הובילו אותם דרך הגטו על מזחלת, לא ניתן היה להכירם. אצל שלמה הוסרה הקרקפת, עיני אשתו היו עקורות, גם את משה לא ניתן להכיר. זיהו אותם רק לפי הבגדים. שלמה היה עדיין חי. הובילו אותם לבית הקברות. שלמה פתח את פיו וביקש מים, אוקראיני הגיש לו מעט מים והוא שתה.

שלושה בורות כבר היו מוכנים למענם. השליכו אותם לבורות וכיסו. שלמה נקבר בעודו חי.

רצח נשים יהודיות

לאחר מכן היו קרבנות רבים מסוג זה. תפסו 12 נשים מחוץ לגטו. גם בהן ירו. גררו מן הבית את מוטל ורבה ואת ניירמן ועינו אותם, הם התחננו שיירו בהם. בני הבלייעל האוקראינים עינו את קרבנותיהם עד כי לאחר מותם לא ניתן לזהותם.

מדי יום הולילו אנשים לעבודה. העבודות היו שונות: בשדות, בדרכים, בחפירת בורות ותעלות, בפירוק בתי יהודים. מאושרים היו היהודים שעבדו בכפרים, שם המירו אצל הנוצרים חפצים שונים במזון.

לעבודה הובילו שוטרים יהודים. כאשר הובילו לעבודה בכפר בו היו לאנשים מכרים טובים, נוצרים, ביקשו יהודים אחרים מן השוטר שיניח להם להצטרף. היו שוטרים שהרשו והיו שבשום אופן לא הרשו; הם שירתו בנאמנות את בני הבלייעל הגרמנים.

אנחנו קופאים מקור

כשנכנסנו לגטו היה חורף. הקור היה בלתי נסבל. עצי הסקה לחימום הבית לא היו. יהודים רבים הלכו לבית העלמין לכרות עצים. אני ואבי היינו משכימים קום ובדרכי עקיפין הלכנו לבית העלמין לחטוב מעט עצי הסקה. המלאכה לא הייתה קלה. העצים היו קפואים וקשים

לחטיבה. עם כל חריקה של עץ נדמה היה לי כי המתים גונחים. חטבתי ובכיתי, הן מפחד והן מכאב על המצב אליו הגענו!

לאחר ניסור של שניים שלושה עצים, השתרכנו דרך השדות לגטו. קרה גם שלאחר עבודה מאומצת הבחינו בנו ונאלצנו להניח הכול ולרוץ במהירות לגטו. אפילו שייגץ קטן עלול היה לקחת מאתנו את כל העץ. כעבור זמן קצר נותר גם בית העלמין ללא עץ אחד.

רצח אבי

באחד הימים, עם שחר, התגנב אבי מן הגטו בדרכו לכפר טופילנה, אולי ישיג שם מעט עבודה וישתכר משהו למחייה. בכפר הייתה לו עבודה רבה. בלכתו מאוקראיני אחד לשני לתקן משהו, בא טנק ובו גרמנים. הם זיהו אותו מיד. קשרו אותו אל הטנק וגררו לקופץ לירות בו.

הדבר נודע לזקן הכפר טופילנה. הוא מיהר אל הגרמנים וביקש לשחרר את ה"יודה". הפעם משום-מה פעל המצפון ושחררו את אבי.

לא זמן רב ארכה שמחתנו. שבועיים לפני פסח יצאה פקודה בדבר הצורך ב-150 יהודים לעבודה. החלו חטיפות. בהיותנו כלואים בגטו, לא היה לאן לברוח. כל אחד אלתר לעצמו מקום מחבוא בבית.

בני הבליועל האוקראינים הלכו עם כלבי גישוש והוציאו יהודים מחורים שונים. באקציה זו נתפס אבי. הוליכו את היהודים ללוצק לעבודה. אנשי אס-אס הובילו אותם. נשים רבות וילדים רצו בעקבות היהודים החטופים, גם אני הייתי ביניהם. בכינו, כי ידענו שלא נראה אותם עוד.

בעיני איש אס-אס גרמני שרכב על סוס לא מצא חן שאנחנו בוכים. הוא הפנה את סוסו לאחור והחל לדהור היישר אלינו. התחלנו לברוח. נכנסנו לתוך בית. הוא דהר לתוך הבית עם הסוס. צרחנו בקולות אימים. אישה אחת התעלפה. הוא צחק בפראות והסתלק. המשחק מצא חן בעיניו.

מפקד המשטרה היהודית, ברונר, נסע מזי יום ללוצק אל המפקד ודרש את שחרורו של אבי. הבטיחו לו. כך חלפו שבועות אחדים.

באחד מימי חמישי בא ברונר מלוצק ואמר כי למחרת יביא את אבי. ביום שישי אכן נסע להביאו. אך תחת זאת הביא את הבשורה הנוראה כי מבין 150 היהודים נבחרו בני 50 ומעלה ובני 16 ומטה וירו בהם. אבי אף הוא היה ביניהם.

דורשים זהב יהודי

רצחו את ברונר קודם לכולם. כך אירע הדבר: נתקבלה פקודה מן המפקדה הגרמנית כי על היהודים לתת כספי כופר, קילוגרם זהב. היודנט התנגד ואמר כי ליהודים בגטו אין עוד זהב. הגרמנים לקחו חמישה בני ערובה יהודים והודיעו כי יירו בהם אם לא ימסר זהב. בין החמישה היה מאיר ספקטור, המפקד ברונר, שוטר ושני יהודים נוספים. כלאו אותם בחדר.

המשטרה היהודית החלה להתרוצץ בין הבתים לאסוף זהב. התברר כי עוד היה ביד היהודים זהב רב. אספו למעלה מ-2 ק"ג זהב. הביאו את כל הזהב למפקד הגרמני. הוא לקח את הזהב ובכל זאת הורה להוביל את חמשת היהודים ולירות בהם משום שרימו אותו.

מקרים של אכזריות

מדי יום המציאו הגרמנים גזרות חדשות ומדי יום נפלו יהודים. מקרה עגום אירע באישה בשם פינקלשטיין, מורה בבית הספר "תרבות" ברובנה. בעת האקציה ברובנה ברחה האישה מן הגטו בלא לדעת לאן היא רצה. ראתה רכבת נוסעים, עלתה עליה ונסעה בלי לדעת את כיוון הנסיעה של הרכבת. כך באה לרוז'ישץ'. כשעלתה הרכבת על גשר הברזל, זיהו אותה הגרמנים והשליכו אותה מן הרכבת אל הנהר סטיר.

זה היה לפני פסח, הקרח החל להיסדק. האישה נפלה על שבר קרח צף ונישאה בזרם לעבר העיר. היא הגיעה עד ולניאנקה. כאן ראה אותה איציק זילברברג שעבד בעת ההיא מחוץ לגטו. הוא הבין כי זו אישה יהודייה. מיד הלך אל היהודים שעבדו ליד גשר העץ. באמצעים שונות גררו את הקרח אל הגדה והורידו ממנו את האישה שהייתה מתה למחצה. ידה האחת הייתה שבורה.

הביאו את האישה לגטו, שם קיבלה עזרה רפואית והתאוששה. אך מרוב אימה יצאה מדעתה. סגרו אותה בתא חשוך. היא לא דיברה רק

זעקה בקולות פרא; כל הגטו היה מזדעזע. כשבאו הגרמנים לגטו ושמעו את צרחות הפרא, הוציאו אותה וירו בה.

הרוצחים מברזולוף

לא די שהיו לנו רוצחים משלנו, מרוז'שץ', היו לנו גם רוצחים מן הסביבה. בְּרֶזוֹלֹוֹף הצטיין ברוצחים שלו. היה שם מפקד – היטלר שני. היו לו שני שבויים רוסים ופולני בשם יבורסקי, כינינו אותם: התליינים.

כשהיו "התליינים" עוברים בנסיעה בגטו, היה הגטו מת. בעת העבודה בדרך קופצ'וקה ראו אותם חולפים תכופות. מעולם לא חלפו כך סתם, חייבים היו להשתעשע ב"יהודים המכונמים" כפי שכינו אותנו.

פעם אחת, בעת העבודה בפירוק בתי יהודים בקופצ'וקה, חלף יבורסקי, הוא עצר את הכרכרה שלו וירד לראות איך עובדים היהודים. בראותנו אותו התחלנו לחפש מאורות לברוח אליהן, לדאבון הלב לא היה לאן לברוח.

הוא היה בן בלייעל גבוה וחסון בן 27-28. בעיניו יקדה שנאה. הוא ניגש אל קתדרה (כך כינו את גדליה-ברוך [גרודר] בעל העגלה), שהיה איש זקן ומותש. יבורסקי החטיף לו סטירה. היהודי נפל מיד. יבורסקי התחיל לרקוד על גופו. חשתי כי לבי מתפלץ.

התחלתי לרוץ, אדל גיבר רצה בעקבותיי, חצינו את הדרך ונכנסנו לחצר גר שם קומיסר גרמני שלא מאוד שנא יהודים. בראותו אותנו מיד הורה לטבחית, נערה יהודיה, לתת לנו אוכל. הוא הורה לנו להישאר אצלו עד אשר יסיימו היהודים את העבודה. מקרים כאלה היו לרוב.

פעם אחת, כשעבדו יהודים על הדרך בטופילנה, עברו שם שני "התליינים" הרוסים. אותה שעה עבדו שם אב ובנו. הדבר נודע לרוצחים והם החליטו להשתעשע. תפסו את הבן והורו לאב לאחוז בו. הם הכו את הבן עד אשר נפל מתעלף. לאחר שהשיבו את רוחו, חזרו על המשחק אך במהופך: היה על הבן לאחוז באב שהוכה עד עילפון.

הם יכלו לעשות ככל העולה על רוחם, איש לא ניסה להתנגד. הגטו היה כבית כלא שנידונים למוות ממתינים בו לקצם.

הצפיפות הייתה ללא נשוא, זוחמה ורעב. מת אדם בגטו, קינאו בו כולם. כך נמשך הדבר עד אוגוסט 1942.

החיסול קרב

כבר שמענו כי בעיירות הסמוכות חיסלו את היהודים. ידענו כי המועד קרב. ישבנו בגטו וחיכינו. איש לא ניסה לברוח ליערות.

אני יצאתי מן הגטו במקרה, שבוע ומחצה לפני החיסול. אישה פולנייה מווריאנובקה הוציאה אותי מן הגטו כדי שאסרוג למענה סוודרים. לא מרצוני הלכתי, הרעב בבית דרבן אותי. ידעתי כי בעת שהותי בחוץ אוכל לשלוח למשפחה מצרכים. למרבה הצער לא נמשך הדבר זמן רב.

כעבור שבוע וחצי, בליל שבת, הביאו לי את הבשורה האיומה כי הגטו מוקף אנשי אס-אס ושוטרים אוקראינים. היהודים רוכזו ליד היודנט, שם ישבו לילה תמים. למחרת, בשבת, החל החיסול שנמשך יומיים.

השמדת יקירי

בעת ההיא ישבתי בין השיחים, בעברו השני של הנהר קטיר. שמעתי את רעש המשאיות, את צעקות הילדים ואת היריות. ידעתי כי שם, בעברו השני של הסטיר, נופלים הקרובים והיקרים לי ביותר. לא הזלתי דמעה. מרוב כאב התאבן לבי.

בזה נסתיים פרק רוז'שץ' ואצלי החל פרק הנדודים.

נדודי

בשעה שחוסל הגטו, באוגוסט 1942, הייתי אצל נוצרייה, יקובובסקה, שהוציאה אותי מן הגטו כדי שאעבוד אצלה בסריגה.

שלושה שבועות לאחר חיסול הגטו הורתה לי לעזוב את ביתה משום שחששה לחייה. הלכתי משם והתחלתי לנדוד. אין יער, שיח, ערמת שחת בסביבה שלנו, שלא שהיתי בהם, לגמרי לבד. נדדתי מכפר לכפר, מיער ליער, בלי אוכל. התנפחתי מרעב.

בנדודי לא נתקלתי בשום יהודי, לא בודד ולא בקבוצה. במשך שנה וחצי לא ראיתי יהודי לנגד עיניי. פולנים אמרו לי כי יש פרטיזנים יהודים עם נשק הבאים לכפרים, אך אני לא ראיתי אותם. רציתי ללכת אל הפרטיזנים אך לא יכולתי למצוא אותם. ללכת לבדי בעבי היערות פחדתי.

יחס תושבי הסביבה אלי לא היה אחיד. כשגירשה אותי גברת יקובובסקה והתחלתי לנדוד, רעבתי. לכן הייתי נכנסת לגינה, עוקרת גזר, סלק, ובהם הזנתי את עצמי. הלכתי רק בלילה, אל הבית פחדתי להיכנס. ביום שכבתי ביער או בין השיחים. עכברים היו חבריי.

אני מחזרת על הפתחים למען פרוסת לחם

ראיתי שאינני מסוגלת לסבול עוד ואני נפוחה מרעב, התחלתי אפוא לחזור על הפתחים ולבקש פת לחם. היו נותנים לי פרוסת לחם ומיד הורו לי ללכת כי חששו.

באחד הימים נכנסתי לבית שבעליו לא היו מוכרים לי. הם היו אוקראינים. מיד הסירו מרגלי את המגפיים ורצו להרוג אותי. פתחתי את הדלת וברחתי.

לא רחוק משם היה מפעל לייצור שמן, עבדו שם פולנים. התגנבתי והסתתרתי בין המכונות. שם לא הציקו לי.

כשהשתרר קור עז, דצמבר 1942, שהיתי זמן-מה ביער. לפתע הבחנתי בעשן מיתמר מארובת בית ישן. נכנסתי אל הבית וביקשתי שיניחו לי להתחמם.

בעלת הבית, גברת ז'ימובסקה, בישלה למעני מיד דיסה חמה. זו הייתה משפחה פולנית: בעל, אישה, שתי בנות, נכד וסבתא. כולם גרו בחדר אחד. העוני והזהמה היו נוראים. האישה קיבלה אותי והחלה לשאול מי אני, איך נשארתי בחיים. היא אמרה לי להישאר אצלה. יש לה צמר והיא רוצה שאסרוג סוודר לבתה. נשארתי אצלה.

נשארתי שם שלושה חודשים. שם הכפר היה סידורובקה, כפר פולני. באחד הימים גילו אותי השכנים ונאלצתי ללכת משם.

מקומות מסתור חדשים

בצדה השני של מסילת הרכבת היו גזעי עצים כרוחים וביניהם בתים אחדים. בעל הבית שלי, ז'ימובסקי, הלך לשם וביקש פולנייה אחת, גברת ליאחובה, לקבל אותי לביתה. היא הסכימה שאבוא אליה.

בלילה הביא אותי ז'ימובסקי לשם. נשארתי שם באורח זמני. כאשר בא בעלה של האישה, נתן לי פרוסת לחם וציווה עליי לעזוב את הבית.

בבוקר באה גברת ליאחובה אל ז'ימובסקי ואמרה כי תעשה בשבילי מקום מחבוא בעליית הגג, בלא ידיעת בעלה. בעצם היו שניהם אנטישמים, היא באה מפוזנן והוא מקלץ. היא הייתה זקוקה לי לעבודה. ואולי היה זה גורלי להישאר בחיים. היא הכינה עבורי מחבוא בביודם. נשארתי שם חמישה חודשים. ישבתי וכפפות על ידי וסרגתי. פעם מצא אותי בעלה בביודם. אמרתי לו כי בעת התנפלות של בנדרובצים באזור ברחתי ובאתי להסתתר. הוא הסכים שאשאר במשך הלילה ודרש שאעזוב למחרת בבוקר. הבטחתי. בעלת הבית הכינה לי מקום אחר, בו נשארתי גם הלאה.

בעל הבית החדש שלי עבד ברכבת. שמונה ימים עבד במשמרת יום ושמונה במשמרת לילה. כשעבד ביום הסתתרתי בביתו תחת למיטה, מאחורי הארון ובמקומות דומים.

לא אחת בא האיש במפתיע. כשראיתי אותו בעד החלון כבר לא היה סיפק בידי לרוץ מן הבית. הייתי נכנסת למרתף בו החזיקו חזירים. נשארתי בין החזירים עד שיכולתי לחזור ולעלות לביודם.

בבית היו שני ילדים גדולים ואחד קטן. הם ריחמו עליי ומעולם לא הציקו לי. נתנו לי אוכל ואפשרות להתרחץ. כל זמן שהותי אצלם הם שמרו עליי. אך נאלצתי להמשיך לנדוד.

פנים אל פנים עם הגרמנים

באחד הימים באו פרטיזנים רוסים והניחו מוקשים באזור. הבית לא היה מרוחק מפסי הרכבת שתחתיהם הונחו המוקשים. הגרמנים גירשו את התושבים מן הבתים וערכו מצוד באזור. לאחר מכן שרפו את הבתים והתושבים נאלצו לברוח.

כשנכנסו הגרמנים אל הבית עם הפקודה לשרוף אותו, סיפרה גברת ליאחובה כי בעלה עובד רכבת (היא היטיבה לדבר גרמנית) וכי היא לבדה עם ילדים קטנים. היא ביקשה שירחמו עליה ולא ישרפו את הבית. בשעת מעשה ניצבתי פנים אל פנים עם הגרמנים שעמדו ונשק בידיהם. התנהגותי האמיצה לא עוררה חשד, בעיקר משום שחיפשו גברים. דיווחו להם כי באזור מסתתרים שלושה פרטיזנים. ראיתי אותם פעם אחת. לא הצליחו למצוא אותם.

בעלי הבית עזבו את הבית ואני נשאיתי במתבן משום שלא יכולתי להצטרף אליהם. בשעת לילה מאוחרת הלכתי משם משום שכרגיל הייתה באה ועדה לחטט בכל פינה. הלכתי אל הפולנייה הראשונה, שאצלה הייתי בצאתי מן הגטו.

השנה הייתה 1943. הבנדרובצים השתוללו באזורים ההם, והפולנים הסתתרו מפניהם כמו היהודים. בבואי אמרה לי גברת יקובובסקה:

"את רואה, עכשיו אנחנו, הפולנים, סובלים כמו היהודים, גם אנחנו נאלצים להסתתר".

לא השבתי, אך בלבי הרהרתי: הגיע הזמן, טוב שכן קורה לך.

היא דווקא קיבלה אותי בסבר פנים נאה. נשאיתי אצלה תקופה ממושכת. אינני זוכרת כמה חודשים נשאיתי שם. כך חלף הזמן עד 1944, בעודי מיטלטלת ונוודדת ממקום למקום.

כאשר שהיתי אצל גברת ליאחובה, בעלה לכאורה לא ידע, אך היה לי הרושם שידע והעמיד פנים כלא יודע. ישנתי בבית כשעבד משמרת לילה, לא ייתכן שלא הבחין בי.

שכניה של גברת יקובובסקה, שאצלה הסתתרתי עכשיו, מיד חשו בי ונאלצתי ללכת לשדה ושם הסתתרתי. גברת יקובובסקה הביאה לי אוכל לשדה. אך המצב היה מסוכן והפחד גדול.

לא אחת שמעתי כי האוכלוסייה המקומית חופסת יהודים משוטטים בגפם ומסגירה אותם לידי המשטרה. מדי פעם סיפרו בעלי הבית שלי כי נתפסו יהודים רבים ונמסרו לידי המשטרה האוקראינית שהובילה אותם להריגה בירייה. אפילו קיבלתי "פריסת שלום" על דודנית שלי

שהסתתרה ביער. היא נפלה בידי הבנדרובצים שדנו אותה למוות. עד אשר הוציאו אותה להורג עינו אותה קשות.

השחרור

בפברואר 1944 בא השחרור. לאחר השחרור הסתתרתי עוד שבועיים כי בנה של בעלת הבית סיפר שהחיילים הרוסים אמרו לו:

”אם תיתקל ביהודי, הרוג אותו”.

אולי היו אלה בנדרובצים, אך אני פחדתי. בעלת הבית, נתקלה אף היא ברוסים שאמרו לה אותן מילים. היא באה מיד לספר לי. נשארתי אפוא במחבוא עד בוא צבא רוסי נוסף. הם ראו אותי שם ושאלו מי אני. היא השיבה כי אני אחות בעלה.

אני חקרתי אותם על המצב ברוסיה. הם אמרו כי הכול כפי שהיה. לי נאמר כי סטלין איננו כבר וכי כל היהודים הוגלו לסיביר, וכי יהודים אינם עובדים במשרות אחראיות. כששאלתי את החיילים אם נכון הדבר, הם צחקו ואמרו כי שקר הדבר, והכול שם כפי שהיה.

”הנה לפניך – אמר אחד מהם – חייל יהודי”.

בתגובה לכך סיפרתי כי אני יהודייה וכי הסתתרתי בתקופת הכיבוש הגרמני.

דיברתי עם החייל היהודי, אך הרוסים התעניינו בי יותר מאשר החייל היהודי.

ב-22 בפברואר, בחג הצבא האדום, שתו הרוסים לשכרה. הגרמנים ניצלו זאת ופתחו באש עזה. הרוסים החלו לברוח. אחד החיילים הרוסים הזהיר אותי: ”אם תפלי עכשיו בידי הגרמנים, יהרגו אותך”.

אני בורחת לרוסיה

אף אני עצמי חשתי מזה מאוד. ברחתי עם הרוסים. הם נסוגו מן האזור ההוא. עשינו דרכנו בחפזה עד קיוורץ, שם פגשתי את הניצולים היהודים הראשונים מן העיירה שלנו, בהם חברתי שרה הופמן (בתו של חיים הופמן) לימים רובינשטיין, שהייתה שם עם אביה. הם הסתתרו

במשך כל הזמן וחוו את אשר חוויתי אני. מעט אנשים מעיירתנו ניצלו. רובם נמצאים בישראל.

כיוון שרצינו להתרחק ככל האפשר מן הגרמנים המשכנו את דרכנו ברכבת המשא שהוציאה אותנו מרוז'ישץ'. שלושתנו, ואישה בשם טיבל בקר, באנו לקייב.

באנו לבית הנתיבות של קייב בלילה. מזון לא היה לנו. הלכנו למפקדה וביקשנו מקום לינה. שלחו אותנו אל משפחה יהודית שחזרה מן הפינוי לתוככי רוסיה. אינני זוכרת את שמם. הם לא הניחו לנו לעבור את ספס ואמרו כי זה עתה חזרו וגם להם אין היכן לישון. לא הועילו תחנונינו שאנחנו מוכנים לישון על הרצפה, ובלבד שיהיה לנו היכן להניח את הראש. נאלצנו לשוב אל המפקדה, ושם ישנו על הרצפה.

למחרת הלכו אביה של חברתי והאישה לקנות משהו ונעלמו כאילו בלעה אותם האדמה. נשארו שתי בחורות צעירות בעיר זרה, ללא מכרים, ללא אמצעי מחייה. הלכנו לחפש עבודה. אמרו לנו כי במועצת העיר מחפשים עובדים.

הלכנו לשם, שלחו אותנו לעבוד במפעל צבאי. זה היה מפעל לבניית אוניות. נתקבלנו לעבודה כפועלות פשוטות.

שם חקרו אותנו מי אנחנו ומה מוצאנו. לא הייתה בנו תבונה לתת שמות מזויפים, סיפרנו בדיוק מה שמותינו ומאין אנחנו. זו הייתה טעות גדולה, כי לאחר מכן לא רצו לשחרר אותנו ונאלצנו לברוח משם.

בשעת קבלתנו לעבודה, נכחה במקום אישה רוסית, אף היא מגויסת לעבודה במפעל. היא צותתה לאשר סיפרתי על קורותיי ועל אופן הצלתי. האישה, אשתו של מיוור, שאלה אותי אם יש לי מה לאכול והיכן לישון. מששמעה כי אני לבד ואין לי אמצעי מחייה, הזמינה אותי ואת חברתי אליה ונתנה לנו לאכול. שמה היה ז'ניה סנייגירובה. היא הכריחה אותנו להישאר אצלה. הודות לדודה ז'ניה, כפי שכינינו אותה, החזקנו מעמד במשך חצי שנה בקייב.

קיבלנו דוור במגורים משותפים, אך המזון היה מועט, ואלמלא עזרתה של דודה ז'ניה היינו גוועות ברעב.

רק בת ישראל אחת עבדה אתי במפעל. לפני המלחמה היה בעלה מהנדס במפעל זה. הוא מת בסיביר והיא נותרה לבד. היא חזרה לקיבוץ. ילדים לא היו לה. את שמה איני זוכרת. חיינו בידידות. גרנו יחד בדירה המשותפת.

כעבור שלושה חודשים נודע לחברתי כי אביה נמצא בקורוסטן. היא נסעה, בלא רשות, אל אביה. תפסו אותה, היא נשפטה לחמש שנות עבודת כפייה בדונבס.

אני לעומת זאת הגשתי בקשות רבות להרשות לי לנסוע הביתה לראות אם מישו ממשפחתי שרד. ביצעתי עבודה רבה מאחרים ובכל זאת טענו כי יהודים אינם רוצים לעבוד.

אנטישמיות ברוסיה

האנטישמיות בקיבוץ הייתה נפוצה מאוד, אפילו בקרב אנשי צבא. קצין רוסי פצוע ניגש אל אישה יהודייה בבזר לקנות חלב וסירב לשלם לה. היא החלה לצעוק והוא ניפץ את בקבוק החלב על ראשה. הקצין היה גיבור ברית המועצות. קיבוץ כולה סערה. הייתכן, אישה יהודייה סירבה לתת מעט חלב לגיבור פצוע ששפך את דמו למען המולדת.

תכופות קרה כי בבזר היהודי התנפלו על יהודים.

חייתי במגורים המשותפים עם נוצריות בלבד. הן ידעו כי אני יהודייה. לא הכחשתי את מוצאי. חייתי אתן בשלום, דודה ז'ניה עשתה למעני הרבה, בכל זאת נמאס לי הכול, רציתי הביתה.

מנהל העבודה במפעל שלנו היה אנטישמי גדול. את בקשותי אפילו לא העביר למנהל, אלא קרע אותן מיד. ארבע בקשות הגשתי שירשו לי לנסוע הביתה לחפש את קרובי, והוא השמיד את כולן. לא ידעתי על כך עד שבא במקומו מנהל עבודה יהודי, אינני יכולה לצערי להיזכר בשמו, הוא שב מן הפינוי. מיד פניתי אליו אישית עם הבקשה: אני ממערב אוקראינה ומבקשת לנסוע לחופשה הביתה, לראות אם מישו ממשפחתי ניצל. הוא העביר את בקשתי למנהל. לאחר מכן זימן אותי ואמר:

"הקשיבי, אני מאפשר לך לנסוע הביתה, אך אני דורש ממך לחזור, ולא, יהיו לי צרות צרורות".

אולי עשיתי שטות, אולי גרמתי לאיש צרות, אך נסעתי ולא שבתי עוד. חיפשו אותי בקיבו ובנינו אך לא הייתי שם.

שוב ברוז'ישץ'

ברוז'ישץ' פגשתי מכרים יהודים אחדים. ממשפחתנו לא מצאתי איש. ביתנו היה הרוס. את הלילה הראשון ברוז'ישץ' עשיתי בבית הנתיבות כי לא היה לי לאן להיכנס. לאחר מכן הלכתי אל גברת יקובובסקה ושהיתי אצלה חודשים אחדים.

לאחר מכן התחלתי לעבוד במקצוע שלי – סריגה. שכרתי חדר עם בחורה יהודייה, אסתר טסלר, שנותרה לבדה. היא הסתתרה אצל גויים וכך ניצלה; כיום שמה פופ.

סרגתי למען הפולנים בעיירה. חששתי לקבל משרה וישבתי כל הזמן בבית, שלא להיאסר בידי המשטרה שחיפשה אחריי. חייתי גם בשם בדוי.

לימים יצאנו לפולין משם לגרמניה ולאחר מכן לארץ ישראל.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 250 – 268.

שמואל גורלינק **בגטו רוז'ישץ'**

ב-24 ביוני 1941, שלושה ימים לאחר פרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה, נכנס הצבא הגרמני לעיירה שלנו. אותה שעה עוד היה הצבא הרוסי בעברו השני של הנהר סטיר וירה על החיילים הגרמנים שהיו ברוז'ישץ'. רבים מהם נפלו מידי זה. הגרמנים טענו כי יהודים הם היורים מן הבתים. הם נכנסו לביתו של שלמה קלימבורד, הוציאו משם כמה יהודים וירו בהם. לאחר מכן ניגשו לביתנו וציוו עלינו לצאת מן המרתף ולהסתדר בשורה. לפתע נפתחה אש מעברו השני של הסטיר והגרמנים ברחו. כך ניצלנו ממוות בטוח.

לאחר מכן יצאה פקודה שעל כל היהודים להתכנס בשוק. שמו עלינו טלאי צהוב ואיימו כי מי שייתפס ללא הטלאי ייענש עונש חמור. לאחר מכן החלו האוקראינים "שלנו" להתנקם באוכלוסייה היהודית.

הקרבת הראשון

הקרבת היהודי הראשון בעירנו היה [יקותיאל] קופלמן. הגרמנים קשרו אותו לסוס שדהר ברחבי העיר עד לבית הקברות. הקרבן האומלל נקרע לגזרים, בעודו חי, בעת דהרתו הפראית של הסוס ברחוב המרוצץ.

החלו חיי אימה מפני האקציות התכופות שעשו הגרמנים. חטפו לעבודה. מאוחר יותר התאספו היהודים בבתי הכנסת ומהם בחרו הגרמנים אנשים לעבודה.

באחד הימים דרשו הגרמנים 300 יהודים לעבודה. המספר הנחוץ נלקח מקרב הנוכחים בבתי הכנסת. הובילו את 300 היהודים לפאתי העיר ושם ירו בהם. הגרמנים הודיעו כי הם נלקחו לעבודה. הרצח המזעזע נחשף במקרה. סגנר פפר, שחתנו אפרים דוברוביטקר היה בין 300 המובלים, יצא בלילה לשדה ומצא שם את כל ה-300 מוטלים ירויים. בעיר פרצה זעקה גדולה. היהודים נמנעו מהליכה לבתי הכנסת והסתתרו במקומות שונים.

הקמת הגטו

אני ומשפחתי עבדנו אצל הגרמנים בעבודות שונות. בבוא עת הקציר הודענו כי יש לנו שדות. שחררו אותנו מן העבודה ואני ואחיי הלכנו

לעבודת השדה שלנו. הגרמנים גזלו את כל שדות היהודים והיינו עובדים של הגרמנים בשדותינו הגזולים.

בינתיים הוקמו בעיר יודנרט ומשטרה יהודית. מיד לאחר מכן יצאה פקודה כי על היהודים להתרכז ברובע יהודי נפרד – בגטו שנקבע להיות "על ההר". יום המעבר אל הגטו היה יום חורף קשה בחודש שבט. הוליכו אותנו לגטו כבהמות המובלות לשחיטה. הדרך לגטו עברה על פני גשרון שעליו ניצבו גרמנים ואוקראינים והנציחו את המאורע הברברי במצלמות. הכו אותנו ללא רחם, השלג האדים מדם יהודי. ביום ההוא מתו יהודים רבים מאימה.

ביום ההוא הובאו לגטו יהודים מן האזור כולו: סיקילה, קופצ'ווקה, פוז'דק, ברזולופ. בגטו לא היה מקום לכל היהודים שקובצו, נתפסו כל המקומות הפנויים בעליות הגג ובמרתפים בשטח הגטו.

אקציות בגטו

גם בגטו נערכו אקציות ונחטפו יהודים לעבודה שמשמעותה האמתית הייתה – מוות. הגטו שלנו יועד להיות גטו עונשין, משום שהאוקראינים המקומיים טענו כי כל היהודים הם קומוניסטים. הגטו גודר בתיל דוקרני ונשמר בקפידה בידי המשטרה. כל אחד נזקק לכרטיס עבודה. יהודי ללא כרטיס עבודה נידון למעשה למיתה.

היינו מנותקים מן העולם. אפילו לעלות על קברי יקירינו, לבכות על מר גורלנו, לא הותר לנו. האוקראינים הסבירו לגרמנים כי אנחנו הולכים לבית הקברות לבקש על מפלחם.

היו בגטו בית חולים ומטבח לילדים אשר בו קיבלו 100 גרם לחם ביום.

אקציות הגזל

באחד הימים פקדו הגרמנים על היהודים למסור את כל הזהב, הפליז והתכשיטים שברשותם. השוטרים היהודים עברו בדרות היהודים וקראו: "יהודים, צדקה תציל ממות!" הביאו את כל הרכוש היהודי אל היודנרט. יושב הראש, אברהם גלר, והחברים זיסיה קלימבורד וישעיהו גלר, הלכו עם הזהב, הפליז והתכשיטים אל הגרמנים, הם לא שבו עוד.

ההשמדה

בגטו פרצה בהלה גדולה. בימים ההם לא באחי לגטו. כאשר באו הגרמנים והאוקראינים לקחת את היהודים שעבדו בחווה – ברחתי. נכנסתי אל איכר ולנתי שם בלא ידיעתו. בבואי לגטו למחרת שמעתי זעקות אימים. התברר כי הגרמנים שרפו את בית החולים על החולים.

פגשתי שלושה יהודים שניצלו, הם סיפרו כי בשבת בלילה נורו כל היהודים על יד [חצר הגרמני] קונטש על דרך קופצ'ווקה.

לשמע בשורות איוב אלה ברחנו ליער, שם החלו אצלנו "חיים" חדשים, צרות חדשות וסכנות. תכופות נערכו תקיפות פתע של הגרמנים והאוקראינים אשר בהן נפלו יהודים רבים מן המסתתרים ביער.

המצב היה טרגי הרבה יותר בבוא החורף, רבים מאתנו קפאו בקור העז. התפצלנו לקבוצות קטנות. התחלנו לנדוד ולחפש את הפרטיזנים אך היה קשה למצוא אותם.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, [טור צד] ע' 257 – 259.

גיטלה טנבוים-וילנסקי **אמי ואחי משהלה**

בביתנו הקטן "על החר" גרו, בעת שהוקם שם הגטו, כ-40 איש. ראשונים באו קרובים ומכרים שגורשו לגטו מחלקי עיר אחרים. הצפיפות הייתה גדולה. ויתרנו על החדרים לבאים זה מקרוב.

היהודים מן הכפר פְּנִסְפֶּה הובאו אף הם לגטו. סנדר פרספר [מפרספה] בא אלינו ובתמורה לכיכר לחם לשבוע פינתה לו אימא את החדר ואנחנו ישנו על הקרקע בכניסה. לחם לשבוע! מי יוכל לתאר לעצמו את משמעות הדבר בתנאי הגטו. אך לא זמן רב שילם סנדר "שכר דירה", וכי היכן יכול היה לקבל לחם, שעה שלא היה לו בשביל עצמו.

אמי המסכנה חיפשה בכל מאמציה דרכים לעבור את הזמן הרע ולהציל את ילדיה. היא האמינה שאם לא נמות ברעב נשרוד את הזמנים הקשים – כי מה יעשו לה, אלמנה ענייה ומסכנה מטופלת בילדים קטנים?

זכור לי כי כאשר נסוגו הסובייטים, נכנס לביתנו לויטננט רוסי ואמר:

"אימאלה, בואו אתנו, אצל הגרמנים יהיה לכם רע".

אימא אמרה: "מה כבר יעשו לי, אלמנה ענייה. אני לא מציקה לאיש ועובדת קשה להזין את ילדי".

לא תיארה לעצמה, המסכנה – ומי מסוגל היה לתאר לעצמו – את הסבל והייסורים שיהיה עליה לשאת עד לכתה עם כל יהודי רוז'ישץ' בדרכה האחרונה, נושאת בזרועותיה את בן זקוניה החולה, משהלה. אחי משהלה היה אז בן 11.

יום אחד, התגנב לגנו של יוסקה ולד, שהציץ ממנו פטל מעבר לגדר. זה היה על גבול הגטו. שוטר אוקראיני רדף אחרי, משהלה נפל ופצע את הברך. בגטו לא היו תרופות ולא סיוע רפואי, הכינו קומפרסים מנפט. אך משהלה חלה מאוד, קיבל חום וגסס.

בבואי מן הכפר דורוסיץ, שם עבדתי בכבול, הבאתי פיסת לחם, הוא כבר לא היה מסוגל לאכול.

אימא הייתה מיואשת מן המצב ומן הידיעות כי הסוף קרב. היא התרתה בי:

"גיטלה, הצילו את עצמכם את ודוד, יישאר לפחות אחד משניכם. אם תראי שיקשה על דוד להציל עצמו בגללך, עזבי אותו".

חזרתי לעבודה בדורוסין, לא ראיתי עוד את אמי ואת אחי.

לאחר המלחמה באתי לרוז'ישץ'. במקום בו עמד ביתנו צמח דגן. רק שלושה עצי דובדבן, שאני ומשהלה שתלנו, נותרו. השכן וסקה פוגל (גוי) סיפר לי כי אימא הלכה בדרכה האחרונה נושאת את משהלה בזרועותיה.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, [טור צד] ע' 271 – 272.

שמואל (סמואל) ורקוביצקי

בשלווה ובנועם חי לו בעיירה הקטנה רוז'ישץ' בוואלין מנהל הבנק היהודי הקואופרטיבי, שמואל ורקוביצקי.

אשתו המשכילה, השקטה והנעימה, איטה גרברסקי מרוז'ישץ', בוגרת גימנסיה וקורס אחיות ברובנה, ולפני נישואיה ספרנית בספרייה העממית היהודית ברוז'ישץ'. גם לאחר החתונה לא רצתה להיות עקרת בית ונסעה לוורשה לקורס מיילדות, ולה כבר שתי ילדות מתוקות, לובה ופרידה.

בהיותה מיילדת, למדה הנהלת חשבונות ובהתמדה סייעה בהכנסותיה בפרנסת הבית.

בלוצק גרה משפחתו הגדולה של שמואל: אב, אם, אחים, אחיות וקרובים רבים. ברוז'ישץ' גרה משפחתה של איטקה, משפחת גרברסקי.

מיד לאחר החתונה, בשנת 1924, מילא שמואל את משרת מנהל בנק המניות היהודי ברוז'ישץ'. שמואל השקיע בעבודה בבנק הקואופרטיבי מאמץ רב, אהבה ותקווה. הוא נהג לומר: "יש לי שלושה ילדים: לובה, פרידה והבנק". הבנק התפתח בצורה יפה. בשנת 1929 מנה 800 חברים, שהפיקו ממנו תועלת רבה. הבנק רכש בניין נאה משלו. סכומי הפדיונות הגיעו למיליוני זלוטי והוא היה פקטור חשוב בחיים הכלכליים בעיירה היהודית.

שמואל היה עסוק תמיד, בוקר, צהריים וערב בישיבות חברתיות שונות. נוסף לעבודה הכלכלית, ניהל במסגרת העיירה פעילות חברתית-תרבותית גדולה.

הוא היה חבר מועצת העיר במשך שתי קדנציות, יושב ראש צי"א (הארגון המרכזי של בתי ספר יידישיסטים) ופעיל בכל המוסדות החברתיים-תרבותיים ברוז'ישץ'.

ב-1934 נאלץ הבנק להגביל מאוד את פעילותו בשל המשבר הכלכלי הכללי במדינה. כל החובות שולמו, וההון העצמי של הבנק היה קטן מכדי ניהול פעילות גדולה.

בגלל המאמץ הרב בשמירה על מאזן הבנק, קבלה חזרה של ההלוואות וכיסוי הגירעונות, חלה שמואל במחלה קשה. רופאים אמרו כי בשל חולשת הלב אין תקווה לחייו.

איטקה לא ויתרה. היא השאירה את הבנות אצל הורי בעלה בלוצק, והובילה את בעלה ללמברג לסנטוריום גדול של קופת החולים. כעבור חודשים אחדים החלים, עבר ללוצק ולא שב לרוז'ישץ'.

בלוצק היה מנהל הבנק הקואופרטיבי וגם השתכר אצל מנהלי חשבונות פרטיים. איטקה עסקה במיילדות וגם עבדה בהנהלת חשבונות. הילדות גדלו. הם הקימו משפחה חמה ומאושרת.

כך היה עד 1939.

ידידי בית הספר העממי. שורה ראשונה במרכז: שמואל ואיטה ורקוביצקי [בלבוש בהיר]

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, [טור צד] ע' 275 – 276.

שמואל ורקוביץקי חיי בין רוצחים

ד"ר ורקוביץקי

[זיכרונות מייסדים]

התצלום מתוך ספר לוצק

הם אינם נותנים לי מנוח הזיכרונות, הם אינם עוזבים אותי. לעתים הם מייסרים אותי קשות ומאלצים אותי לשכוח לרגע את חוויותי הנוראות בשנים האחרונות.

כשם שבערבי הקיץ החמים בביצות פולסיה, עינו אותנו ענני יתושים, כך מענים אותי עתה נחילי מחשבות וזיכרונות על השנים האחרונות.

שעות הלילה בשמירה בקיבוץ "העובד" באוסטיה, נמשכות לאטן. תחת לחלונות סוער וגועש הים האין סופי. אך גדול מזה רעשם והמולתם של ההרהורים והזיכרונות. הם באים בלא שליטה, בהמוניהם, בדממת הלילה. הם רודפים זה אחר זה, מתפרצים להיוולד מחדש. כבדים, מרים, מחרידים. מתוקים וחביבים. שקטים כזריחות השמש האוקראינית. רועשים ורועמים כרעם הסדיר הבלתי פוסק של הקטיושות הסובייטיות. אינם מניחים לשכוח קרובים ומכרים, ומילוני יהודים אלמונים שנספו. מתפרצים לקבל ביטוי התוגה והייסורים, קורות החיים שאינם ניתנים לתיאור של אימהות וילדים בזרועותיהן בשעות האחרונות של הגטו שנידון לכליה; של פעוטות יהודים גלמודים בכרי הדשא הלחים וביערות; של יהודי שנמר דינו באכזריות למוות ומחכה לסוף הבלתי נמנע.

מסרבים להישכח. הם פורצים כזרם עז של אד לבן של קטר. אני חייב לשחרר את המחשבות והזיכרונות, להעלותם על הנייר, אולי יוקל לי. איטליה, 1946

[טור צד] ע' 274.

בשנת 1939 כיסו עבים שחורים את האופק הפוליטי של אירופה. החיה הגרמנית-הפשיסטית קמה על רגליה בכל גודלה העצום וחשפה בפני העולם את טופרי הפלדה שלה. בעיניים מוצפות דם ובנהמת פרא חיפשה את הקרבנות-העמים הראשונים ביבשת אירופה.

ב-1 בספטמבר 1939 התנפלה על פולין. המכה הגרמנית הייתה כה עזה בעצמתה עד כי ביום הקרב השני היה הצבא הפולני מרוסק.

כל הערים הופצצו מן האוויר, גם לוצק לא חמקה מן הגורל הכללי. למן היום הראשון למלחמה הפציצו גלים בלתי פוסקים של מטוסים גרמנים את העיר. האוכלוסייה נמלטה ליערות, לכרי הדשא, למקלטים.

גם משפחתי רבצה במקלט באחד הבניינים הגדולים בוילקה. הצופרים, שבישרו את בוא המפציצים העוינים, צפרו ללא הרף בטירוף, מזהירים מפני הסכנה הקרבה. כך נמשך הדבר ימים. היו נפגעים רבים והרוגים. שדה התעופה ושורה של בניינים נחרסו.

הצבא הגרמני כבר היה בוואלין, בפאתי לודמיר. המצב היה רע ומר, ללא מוצא. סכנת כיליון ניצבה לנגד העיניים, הייתה תלויה מעל לראש.

לוצק הייתה מוצפת המוני אדם ללא שיעור, אנשים שנמלטו מן הגרמנים. מאות אלפי [?] הולכי רגל השתרכו על פני הכבישים הצפופים. כלי רכב אצו בשלוש שורות מקבילות. היו בלוצק הבנק הממלכתי, קונסוליות זרות. בבנק הממלכתי עבדו במשך כל הלילה מאות עובדים, מוקפים שוטרים וצבא, בהעמסת משאיות בשקי זהב האוצר הממלכתי הפולני ממרתפי הבנק.

בבוקר נפוץ בעיר במהירות הבזק תוכן נאומו של מולוטוב ברדיו על האחים האוקראינים במערב אוקראינה. חדרה ללב תקווה מלווה חשש, אולי נחמוק מן הרוצח הגרמני. השמועות התחזקו והפכו בטוחות יותר.

ההפצצות פסקו. ב-17 בספטמבר נראה בלוצק, בוילקה, על דרך רובנה, הטנק הסובייטי הראשון. הרחובות מלאו אדם, ההתרגשות הייתה עצומה.

אף שהרחובות היו עדיין מלאים בלובשי מדים כחולים של המשטרה הפולנית, געש הציבור בשמחה על בוא הטנקים. נישקו וחיבקו את הטנקיסטים הסובייטים העייפים, הנדהמים למחצה ומחייכים חיוך רחב, והשליכו עליהם פרחים.

שוטרים ניסו להפריע להמולת האחוות, אך נדחקו הצדה מיד.

הציבור היה שיכור מאושר. הפולנים האמינו אף הם כי הצבא הסובייטי בא לסייע לפולין ללחום בגרמנים. התקווה התנפצה עד מהרה; נודע

על ההסכם הגרמני-סובייטי. הטנקים באו בזה אחר זה, בהמוניהם. באו מטוסים סובייטיים וצבא.

סיוט הכיליון והמלחמה התרחק. האוכלוסייה שבה למקומותיה. פצעי העיר נרפאו חיש.

תחת השלטון הסובייטי

העיר לוצק שבה לתחייה. המפקדה הסובייטית קיבלה לידיה את השלטון, תוך שיתוף פעולה עם מוסדות ההנהגה העצמית המקומית.

נקבע כי ערך הרובל הרוסי ישתווה לזה של הזלוטי הפולני. בשוק ובחנויות החל מסחר ער. הקשר עם ערי פולין המרכזיות נותק. אספקה של סחורות חדשות לא הייתה, עם זאת היו החנויות מלאות בשפע הפולני הרב שלפני המלחמה.

לחיילים הסובייטים היה כסף רוסי רב. הם קנו הכול, כל מה שראו העיניים. לפני החנויות ניצבו תורים ארוכים של קונים. אנשי צבא נכנסו ללא תור. לנוכח השמועות כי צפוי מחסור בסחורות הכינה לעצמה האוכלוסייה מלאי לעתיד.

כשעמדה איטה יום אחד בתור סמוך לחנות, חלפה קבוצת פרשים סובייטים, הם עצרו ושוחחו עם האנשים. אחד מהם שאל אם תמיד היו לפני החנויות תורים. איטקה השיבה כי מעולם לא, רק עכשיו. החייל הסובייטי התכעס.

"מילא – אמר – אם את אומרת כי בחנויות אריגים לא היו אצלכם תורים, לכך אפשר עוד להאמין, אך שלא היו תורים לסוכר, זהו בפירוש שקר!"

האוכלוסייה העובדת החלה להתארגן באיגודים מקצועיים שהקימו לשכות תיווך לתעסוקה. נרשמו כמה אלפי עובדים במקצועות שונים, עובדים שהיו מובטלים. נציגים סובייטים צחקו לדאגות המובטלים:

"אצלנו אין דאגות כאלה – נהגו לומר – עבודה אף פעם לא חסרה, וממילא אין לשכות למובטלים".

תוך זמן קצר הועסקו כל המובטלים בים המוסדות והארגונים הסובייטיים השונים. החלו לבוא נציגים מרוסיה שארגנו מוסדות בעלי שמות מוזרים: הצטיידות בתבואה, בית חרושת לתעשיית בשר, הצטיידות בצאן ובקר, הצטיידות בשחת, עיבוד עורות, הסחר הממשלתי העירוני, שיווק טקסטיל, מיזמים עירוניים מאוחדים, מחלקת כספים אזורית ועוד אחרים.

אט-אט התהוותה מכאוס הארגונים השונים התבנית המחושבת של מכונת השלטון הסובייטית.

הרחובות, שינו אף הם את מראם. נזקי הפצצות סולקו תוך שבועות אחדים. הרחובות קושטו בפורטרטים ענקיים של המנהיגים, בסיסמאות למיניהן ובפלקטים. בכיכרות הציבו פסלים ופרוטומות של לנין וסטלין.

נפתחו בתי הספר ומוסדות חינוך חדשים רבים. החלו לפעול בית קולנוע, תאטרון סובייטי. הציבור בלע את העיתונים הרוסיים. הלכו בהמוניהם לסרטים רוסיים.

החלו להגיע סחורות בכמויות, סחורות שהסובייטים הטילו ביד רחבה על מערב ואוקראינה.

הכפר הוצף בפריטים חשובים, כמעט בחינם: מלח, גפרורים, נפט.

גם אני הסתדרתי במהירות. הייתי מנהל חשבונות ראשי בלשכת הסחר הממשלתי העירוני, שאורגן בידי צ'וקנואוסוב.

כעבור שלושה חודשים כבר חדרה התחרות עמוק לחיי העיר ומנתה 50 חנויות ו-1,500 שכירים. צ'וקנואוסוב קיבל משרה בכירה יותר, ניהול הסחר בפלך ווהלין כולו. הוא לקח גם אותי עמו לעבודה זו. תחילה סירבתי לקבל עליו את התפקיד המוצע, מנהל מחלקת התכנון והכספים בלשכת המסחר בוהלין, בנימוק כי לתפקיד רציני זה של תכנון הסחר במחוז נחוץ כלכלן בהשכלתו.

ללא הועיל. צ'וקנואוסוב הגבוה ורחב הגרם, צנחן בעברו, חיך חיוך רחב, טפח על גבי ואמר: "אין דבר, סמואיל אברמוביץ', אתה אדם משכיל, אתה תצליח".

וכך התנהלה בשטף עבודה חדשה שהייתי מאוד עסוק בה. השכר היה נמוך, אך קיבלנו מצרכים שונים במחירים ממשלתיים ואפשר היה להתקיים.

איטקה החלה לעבוד כמנהלת חשבונות, ולאחר מכן כמנהלת חשבונות בכירה בלשכת הסחר הממשלתי העירוני. היא הצטיינה ברצינותה ובאחריותה בעבודה. העריכו אותה ושכרה לא היה נמוך בהרבה משלי.

הילדות למדו בגימנסיה, פרידה בכיתה השביעית ולובה בשמינית. היו להן קשיים גדולים ברכישת השפה הרוסית, במיוחד לפרידל. היא ישבה בבית ובכתה בכי מר כי לעולם לא תשתלט על השפה הרוסית. ליטפתי את ראשה והרגעתי אותה כי כעבור חודשים אחדים תדע לקרוא ולכתוב רוסית. וכך היה, כעבור חצי שנה כבר הצטיינה בגימנסיה כהישגית בלימודים.

העתקנו את מגורינו לדירה נאה יותר במרכז העיר. בעת ההיא באה מתוככי רוסיה אחותי קלרה, שהייתה מנותקת מן המשפחה במשך 20 שנה. היא בילתה בלוצק חודש ימים בין קרובים ושבה אל ארמאוור בקובן. היא רצתה לקחת עמה את אבינו הזקן אך הוא סירב להינתק מן הסביבה שלו ומן המשפחה הרחבה, והשיב:

"לא, עדיף שאני כבר אשאר כאן, והגרמנים, בתי, הרי גם הם אנשים!"

קלרה נסעה בגפה. היא לא תיארה לעצמה כי היא נפרדת לנצח מאבא וממרבית בני המשפחה.

לפתע מפציצים אותנו

ב-22 ביוני 1941 התעוררתי מוקדם, כבר האיר היום. איטקה הייתה עסוקה בחדר אחר ולפתע אמרה:

"הבט סמואל, אני רואה מטוסים בשמים, בגובה רב מאוד, מעולם לא ראיתי מטוסים חגים כה גבוה".

כעבור רגע שמענו בזו אחר זו התפוצצויות מפחידות, הבניין כולו זע ורעד. הבנתי מיד. מטוסים גרמנים. זה התחיל. מיהרתי להתלבש. מיד היו כולם על הרגליים.

השכן, הסובייטי, ניסה להרגיע את הציבור כי אלה אימונים, הוא ידע עליהם עוד אתמול. איש לא האמין.

יותר מכולם גילו עצבנות משפחות הפקידים הסובייטים שגרו עמנו בבניין. בזיכרוננו עוד היו טריות תקיפות האוויר של הגרמנים ב-1939, אז, בכל זאת התרגלנו אליהן קצת. הם, עברו עתה בפעם הראשונה מקרוב את אש המלחמה.

ריכזו את הנשים והילדים במסדרון צדדי אפל, ללא חלונות, כדי להגן מרסיסים. הפנים היו חיוורים, השפתיים קפוצות, הקול רועד. התפוצצויות אימים באו בזו אחר זו. הכול רעד והתנודד סביב. גושים נפלו מן התקרה. פצצות גרמניות נפלו על שדה התעופה שעלה באש מיד.

הלכנו למקלט. הצפיפות בו הייתה גדולה מאוד. הסתדרנו במקום קטן בפינה. ההתפוצצויות גברו. נדמה היה כי כל פצצה מכוונת הישר כלפינו. שכבנו לחוצים לקרקע, מזועזעים ומדוכדכים.

הרציחות הראשונות

לפתע השתרר שקט. תקיפות האוויר פסקו – הגרמנים נכנסו לעיר. מיד יצאה פקודה: יהודים המוכשרים לעבודה יתקבצו במבצר. התקבצו כ-2,000 יהודים שנשלחו מיד "לעבודה". התברר כי כולם נורו כעבור יום-יומיים. הגרמנים הפיצו ידיעות כי מתקבלים מכתבים מן הנעדרים כדי להרגיע את הרוחות ולאפשר אקציות דומות בעתיד. אני ניצלתי וקיבלתי תעסוקה שאפשרה לי להישאר בבית.

הגטו בלוצק

מיד לאחר טרגדיה זו הוקם הגטו שהיה קיים שנה תמימה. ב-13 [! 20] באוגוסט 1942 חוסל הגטו. הגרמנים פשטו על בתי היהודים בגטו וקיבצו את כל היהודים במקום אחד, מעבר לגשר בזיליאנה. על הגדה השנייה של הנהר קטיר הוקם גטו חדש. בשעת האקציה הזו רוקנו הגויים את דירות היהודים, לאחר שדיריהן גורשו מהן.

ידעתי על התכנית להעתיק את הגטו ימים אחדים קודם לכן. בעוד מועד שכרתי חדר בשטח החדש והעברתי לשם את משפחתי והרבה חפצים נחוצים.

הגרמנים רוצחים שבויי מלחמה

בשטח הגובל בגטו החדש הייתה אחוזה גדולה שהייתה שייכת לגנרל רוסי. הגרמנים הפכו אותה לגן ירק כדי לספק ירקות לכוחותיהם. אני עבדתי כמנהל חשבונות ביודנרט שהוקם מחדש, וגרתי במרחק לא רב מן האחוזה.

ממקום מגוריי ראיתי מחזות מזעזעים. תכופות הובאו משאיות ובהן גופות של שבויי מלחמה רוסים שמתו ברעב בעיר. מרוב רעב פרצה מגפת טיפוס ואלפי שבויים רוסים נפלו כזבובים. הגופות הושלכו לבורות גדולים מוכנים. לפני כיסוי הבורות פוזרו על הגופות כלור וחומרים כימיים אחרים כדי למנוע התפשטות המגפה.

לא אחת ראיתי שאילצו שבויים רוסים לחפור בעצמם את קבריהם ולאחר מכן ירו בהם. אחד האומללים זעק:

“אל תהרגו אותי, אני אוקראיני, ידיד הגרמנים!”

הצעקות לא הועילו, רצחו אותו עם האחרים.

מובילים אותי כדי לירות בי

לוצק הייתה מלאה צבא גרמני. באחד הימים פתחו חבלנים רוסים באש שנהרג ממנה גרמני. הגרמנים לקחו עשרה בני ערובה, מחשובי האזרחים בעיר: שלושה עורכי דין, מורה יהודי, רופא, מהנדס, עורך עיתון אוקראיני ופולנים אחדים. הגרמנים באו לביתי לקחת גם אותי בן ערובה. טענתי כי אני חולה ואינני מסוגל ללכת. הביאו מזחלת, הובילו אותי לבית הכלא וצירפו אותי אל הקבוצה. תלשו את כפתורי מכנסינו כדי שלא נוכל לברוח. בעת העברתנו לחא הכלא הובלנו דרך שתי שורות אנשי גסטפו שהכו אותנו ברצחנות במקלות.

נאמר לנו כי אם תוך עשרה ימים לא יתייצב האיש שירה בגרמני, יירו בנו. הימים חלפו ונשותינו התרוצצו במוסדות השונים במטרה להציל אותנו.

באחד הימים בא אלינו קצין גרמני לראות את חנאי חיינו. היה בי העוז לדבר אתו ולהסביר לו כי איננו אשמים בפשע שהיה. ביקשתי ממנו שירשו לנו לסייל בגינת הכלא שעה ביום.

הוא השיב: "לכם טוב יותר מאשר לאחינו בחזית, תהיו מרוצים שאתם כאן?"

הוא הורה להוציא אותנו לגינה לשעה ביום.

ביום העשירי, השכם בבוקר, הורו לנו לצאת: "חפצים את רשאים להשאיר".

הובילו אותנו למרתפי בית הדין המחוזי. ידענו כי מובילים אותנו כדי לירות בנו. אחד מאתנו, צ'כי, פרייזלר, טען כי הוא מתקשה ללכת. איש גסטפו שלף אקדח וירה בראשו.

הכניסו אותנו לחדר. ישבו שם גנרל זקן וכמה קצינים. הציגו בפנינו את כתב האשמה:

"אלמונים ירו על הצבא הגרמני בעיר. דרשנו להסגיר את היורים. הדרישה לא מולאה לכן אתם נידונים למוות".

לאחר אתנחתא קלה הוסיף:

"אני יודע כי אינכם אשמים ואני חונן אתכם, לכן, אתם משוחררים!"

לא האמנו למשמע אוזנינו. לאחר ההתרגשות הגדולה, ביקשתי מלווה עד לכניסה לגטו, משום שיהודי שנחפס מחוץ לגטו נורה מיד. הוא אמר:

"אינך זקוק למלווה, אתה רשאי ללכת!"

יצאנו משם כמי שנולדו מחדש.

אנחנו בורחים מן הגטו

מיד לאחר מכן פשטו שמועות על חיסול קרוב של הגטו. בכניסה לגטו צצו משמרות צבא.

יום אחד בא אלינו פולני – אשתי איטקה, שהייתה מיילדת, יילדה את אשתו פעמים אחדות – וגילה את אוזנו:

“אתם חייבים לעזוב את העיר, בעוד שבוע יהרגו את כל יהודי הגטו!”

החלטנו לעזוב את לוצק. רבים מחפצינו העברנו אל הפולני בתקווה לקבלם כשנזדקק להם. שלחנו את שתי הבנות, לובה ופרידה, אל מכרים גויים, חברים מן הגימנסיה; כל אחת הלכה למקום אחר. שלישי, יצאתי אני מן הבית. לקחתי עמי חפיסת קלפים שציירתי בגטו. אשתי נתנה לי תיבות אחדות של קוביות “כחול כביסה” וצבעים שילדים השתמשו בהם בבית הספר. היא ליוותה אותי עד לבית החרושת ללבנים, לפני הפרדה תלשה ממני את שני הטלאים הצהובים שכל יהודי חייב היה לשאת על חזהו ועל גבו. נפרדנו. היא עמדה בוכייה שעה שהתרחקתי. נזכרתי במילות שיר רוסי: “אנחנו נפרדים על הסף, אולי לעד...”

נע ונד

הלכתי כברת דרך מבלי לפגוש איש. באחד המקומות השליכו עליי שקצים קטנים אבנים וקראו: “זידי!” הנסתי אותם ושכבתי על תלולית לנוח. לפתע נראו שלוש משאיות מלאות יהודים. בחזית נסע רכב עם מכונת ירייה. הבנתי כי מובילים את היהודים למוות.

מיהרתי ללכת משם והמחזה הנורא של הובלת יהודים למוות רודף אותי. באתי לכפר שאוכלוסייתו צ'כית. אמרתי שאני צייר ואני בדרכי לקובל. ביקשתי שיניחו לי ללון אצלם. הם דרשו ממני אישור של הסולטאן [זקן הכפר] כי אני רשאי ללון בכפר. הצטדקתי כי בשל השעה המאוחרת והלילה החשוך אינני בטוח שאמצא את הבית.

הראיתי להם את “כחול הכביסה” שנתנה לי אשתי לדרך. זו הייתה מציאה גדולה עבורם. הם הרשו לי ללון לילה אחד בלבד. התחייבתי לעזוב את הכפר עם שחר.

ב-21 באוגוסט [1], לאחר שמונה ימי נדודים ושינה תחת כיפת השמים, באתי לכפר טריליסיצה, מרחק 3 ק”מ מן הכפר פֶּרְקֶפּה.

אני מצייר איקונות

נכנסתי אל איכר פולני, שוטר בעברו, שהייתה לו אישה אוקראינית והוא נטמע בכפר האוקראיני.

היה ערב, חיפשתי מקום לינה ופגשתי את האיכר הנזכר. חל איסור חמור להזמין אדם ללינה בלי אישור מן הסולטיס. קיבלתי כמובן מן האישה את התשובה הסטריאוטיפית: להביא פחק מן הסולטיס. לא היו בידי מסמכים ואסור היה לי להופיע אצל הסולטיס. מה עושים? השעה מאוחרת והחשכה יורדת.

שמעתי את האיכר מדבר אל האישה פולנית. עלה על דעתי לומר בפולנית: "ימים טובים באו עלינו, אדם אינו מכיר את הקרוב לו".

האיכר נרעד. נגעתי ברגש הלאומי שלו. ביקשו ממני לשבת ונתנו לי ארוחת ערב. התפתחה שיחה. סיפרתי כי אני מלוצק, פצצה חדרה לביתי והרסה הכול. אני בדרכי לקובל לכנסייה, לצייר איקונות. אני זקוק רק ללינת לילה. הדרך אל הסולטיס רחוקה, קילומטרים אחדים, היכן אחפש אותו עתה?

נשארתי ללון אצל האיכר.

אצל בעל הבית זיקקו בדיוק בערב ההוא י"ש ביחי. זקן הכפר היה שתיין גדול, הוא חש אינטואיטיבית אצל מי מזקקים י"ש ובא בשעת ערב מאוחרת אל האיכר לטעום מן התוצרת החדשה. ערכנו היכרות. האיכר הציג אותי כצייר. הייתה עמי תיבת צבעי מים וחפיסת קלפים שציירתי בגטו בערבי החורף הארוכים. חפיסת הקלפים נשאה חן עד מאוד בעיני הסולטיס השיכור. הוא החל לשכנע אותי להישאר בכפר שמזון לא חסר בו, שעה שתושבי העיר באים לחפש אוכל. הוא הוסיף כי אין בכפר איקונות כי הבולשביקים השמידו את כולן. הוא יזמן אספה ויורה על חובת איקונה בכל בית. כך אהיה מובטח בעבודה לזמן ממושך.

ביקשתי שלא יפרסם צו לפי שעה. אך כיוון שאני רואה כי הוא אדם אציל, אצייר למענו את האיקונה הראשונה.

למחרת הלכתי אל הסולטיס מעט יותר בטוח בעצמי משום שכבר היה נתון להשפעתי.

אך נתהוותה בעיה חדשה: כיצד מציירים איקונה שמעולם לא ראיתי בחיי. אינני יודע אפילו איך להתחיל. למרות שמילדות אהבתי לצייר, מעולם לא ציירתי איקונות שהן תחום מיוחד באומנות הציור.

ביקשתי מן הסולטיס למצוא בכפר איקונה שעל פיה אוכל צייר. אמרתי כי חל איסור לצייר איקונות מן הדמיון. הוא הביא לי איקונה עתיקה מן הכנסייה של פוצ'וב, והתיישבתי ליד שולחן בחצר לצייר את התמונה הקדושה.

שמי: מיכאל וסילוסקי

הסולטיס הציג אותי בפני הסולטיס של הכפר השכן, בוגושובקה, גם הוא היה שתיין גדול. הלכתי אליו לצייר איקונה.

באחד הימים, בשבתי אצלו, בא פקיד שעסק בהנפקת מסמכים אישיים לאיכרים בכפרים. פניתי אל הסולטיס:

"בגלל שרפה יצאתי מן הבית כמות שאני, נשארתי בלי מסמכים אישיים. אולי תוכל להשתדל אצל הפקיד לנפק לי מסמך?"

הוא פקד לתת לי תעודה על שם מיכאל וסילוסקי, ציינתי גיל מבוגר מכפי גילי כדי שלא ייקחו אותי לעבודה.

בחצרו של זקן הכפר הזה היה קואופרטיב כפרי. אנשים רבים באו והתעכבו לראות אותי מצייר. ציורי מצא חן בעיניהם. עוד ביום הראשון קיבלתי שלוש הזמנות (כאשר שבו הרוסים ללוצק עוד היו לי כמאה הזמנות לציורי איקונות).

גרתי אצל האיכר הפולני והשתדלתי לשלם לו בעד המזון ומקום הלינה. נשאתי מים, חטבתי עצים, פרשתי שחת תחת מרבצי הפרות והעגלים וסייעתי בעבודות השדה.

ביליתי אצל האיכר ימים אחדים.

בכפר החלו להתהלך שמועות קודרות כי הורגים את כל היהודים בגטאות. אצל האיכר התעורר חשד שאני אולי לא פולני אלא יהודי. שעה שעמדתי בשדה וקטפתי פרג, שמעתי מעבר לגדר הגבוהה שיחת שקצים:

"אני אומר לך זה יהודי!"

התחלתי להרהר בעזיבת המקום. אך לאן הולכים כשסביב ים של שְנָאָה? גרמנים ושוטרים אוקראינים מחטטים באזור אחר שרידי היהודים הנמלטים. הפולני בא אליי ואמר:

"אתה חייב לספק לי הוכחה שאינך יהודי; ולא, אני חושש להחזיק אותך אצלי".

נעשה לי רע. השבתי לו כי הצעתו בלבד היא עלבון לדידי. אך אל הכומר בתלונה כי אני פולני, וכי בעת צרה עליו לספק לי עבודה.

הכומר הרחום

במרחק קילומטר אחד מטריליסצה ניצבה כנסייה קטנה, התגורר בה כומר זקן. הבחנתי בכך והחלטתי להסתכן ולפנות אליו.

שאלתי את הנזירה הקתולית של הכנסייה על הכומר. היא הובילה אותי לחדרו. ראיתי אדם גבוה אפור, בן 65-70. בחדר היו כמה אנשים נוספים. אמרתי לו כי רצוני לדבר עמו בארבע עיניים.

הוא הכניס אותי לקפלה קטנה כרע ברך לפני האיקונה והתפלל, ואז פנה אליי ושאל לרצוני.

אמרתי לו: "באוונגליון כתוב: בואו אליי כל הנזקקים והנושאים עול, אני אעזור לכם [מתי יא 28, פרפרזה]. אני עתה במצוקה גדולה".

סיפרתי לו כי אני יהודי, עזבתי את ביתי, אינני יודע דבר על קרוביי ואינני יודע לאן ללכת.

הוא חיבק אותי, נשק לראשי ופרץ בבכי יחד אתי. חשתי כי כאבי הוא כאבו. הוא הציע לי כסף, סירבתי לקחת. הוא הציע לי עבודה: להעתיק את יצירתו על גידול דבורים. הוא עודד אותי והבטיח להיוודע בלוצק על משפחתי. הוא הורה לי לשוב אל האיכר – הוא יבוא לשם מיד.

ואכן כעבור חצי שעה בא אל האיכר ואמר לו:

"המשך לאכסן את האיש בביתך, אל תשאל אותו שאלות. היום הוא בצרה, מחר אתה עלול להיות באותו מצב. גם אני אתמוך באיש".

לאחר שהלך הכומר, שוב אמר האיכר כי אם לא אציג הוכחה שאינני יהודי, לא יחזיק אותי אצלו. הוא חשש לעצמו. אך לעולם לא אשכח את רגעי הדמעות המשותפות בבית הכומר ואת רכותו האצילה ביחסו אליי ואל אסוני.

הלכתי אל איכר אחר שהזמין אצלי איקונה, מרחק חצי ק"מ, באותו הכפר.

היה יום שמש חמים. ישבתי בחצר האיכרים הקטנה וציירתי. מרחוק ראיתי גרמנים ושוטרים אוקראינים מחפשים יהודים נמלטים, על פני כרי הדשא, בין השיחים ובגינות.

מרחוק עצרה עגלה עמוסה שחת. מיקולאי הזקן קרא מן העגלה אל בתו שאצלה ציירתי עתה. הכרתי את הזקן אצל האיכר הקודם. יצאתי לקראתו, קרוב אל הדרך ושאלתי לרצונו.

"אה, זה אתה, הצייר – אמר – ואני חשבתי אולי מסתובב שם אצל הבת יהודי, חייה הרי בסכנה, גרמנים ושוטרים נוברים סביב, מחפשים יהודים".

הרגעתי אותו בחיוך ושבתי לעבודה. כך החלו נדודי הצייר שלי שנמשכו כשנתיים, מלאי סכנות וחוויות קשות.

כעבור חודש נעשה קריר יותר. לא היו לי בגדים חמים, גם העבודה פחתה. חסרו לי צבעים ונייר. הלכתי אל הכומר.

הזקן היה חולה ושכב במיטה. הוא לבש את גלימת הכמרים, ירד מן המיטה, התנשק אתי כעם אח והכריח אותי לעשן איתו סיגריה, אף שאינני מעשן. הוא לא ידע היכן להושיב אותי ומה לעשות למעני. על משפחתי לא הצליח להיוודע, אך העובדה כי אני חי היא נס גדול.

הרצח הנורא

בכפר פרספה נשאר אצל פולני ילד יהודי קטן בן ארבע. ילד יפה, ראש נהדר מלא תלתלים שחורים. קבוצת פולנים פנתה אל הזונדופיר הגרמני בבקשה להשאיר ברשותם את הילד. הוא הורה להביא את הילד אליו, העיף בו מבט ואמר:

"יהיה מזה סבון משובח!" – והורה להרוג את הילד.

הכומר נתן לי מכנסים שלו, לבנים, נייר, עפרונות, עוגיות, כל אשר יכול. הוא גם הסיר מן הקיר צלב קטן, אולי יועיל לי. אני מחזיק בו עד היום כמזכרת יקרה.

יקר מכל כמובן היה לבו האנושי החם, שהיה מלא אהבה לסובלים. לפני פרוסתו התנשק עמי בחמימות ואמר:

"היה חזק אחא, אל תיכנע. אם צר יהיה לך בכפר אחד, לך לכפר שני. יהיה רע בשני לך לשלישי. אם יהיה שם רע, לך ליער, אך אל תיכנע, הישועה בוא תבוא".

כעבור שנה פגשתי אדם שנסע אל הכומר. שלחתי עמו פריסת שלום וקילו צמר נקי לסריגת סוודר לחורף. חביב היה עליי לשלוח משהו מרווחי הצנועים. לעולם לא אשכח את דמותו המאירה של הכומר הזקן, שהיה לי יותר מאח בעת החשוכה של אבדן צלם אנוש באדם.

סכנות לאין ספור

מן המשפחה הפולנית, שהכומר המליץ לי עליה, הלכתי אל משפחה אוקראינית ששילמה לי 10 ק"ג חיטה בתמורה לציור איקונה. נשמרתי במיוחד מן השוטרים האוקראינים שבאו לכפר מדי שבת והלכו ביום ראשון לכנסייה. הם נהגו לחקור אותי ורצו לדעת מי אני. השבתי כי אבי פולני ואמי אוקראינית. בעת ההיא הרגו האוקראינים כל פולני שנתקלו בו. בי לא נגעו לרעה משום שדיברתי אוקראינית טובה וטענתי כי אמי הייתה אוקראינית. פעם אחת באתי אל מכר אוקראיני, מיקולאי, היה לו כלב פרוע, שאומן להריח כל יהודי מסתתר. שום יהודי לא היה מסוגל לחמוק מחוש הריח המיוחד שלו. במשך כל הזמן השלכתי לו פיסות לחם על מנת שיהיה עסוק בזלילה ולא יתאנה לי.

היה לי תיק שהחזקתי בו את הצבעים ואת האיקונות, הוכחה להיותי צייר. פעם, בלכתי בדרך, חלפה עגלה עם שוטרים אוקראינים. שמעתי שוטר אומר לרכב:

"מי הוא הולך הרגל? אולי הוא יהודי, נוכל לקבוע זאת מיד".

הגוי שהכיר אותי כצייר איקונות השיב:

"מה אתך, הוא הרי צייר האיקונות שלנו" – העגלה המשיכה בדרכה.

היו עוד מקרים קשים רבים, בהם איים עליי הגורל הנורא של יהודי בעת ההיא. פעם ציירתי תמונה לאיכר בעל לב אציל, שהתייחס אליי באנושיות רבה. הייתה אצלו אם זקנה בת 90. לא היו לה כבר שיניים והיא ניזונה מחלב ומתפוחי אדמה.

בחדר הסמוך ישבו אורחים ודיברו על יהודים. שמעתי אחד מהם אומר: "אומרים על הצייר כי הוא יהודי".

אמר אחר, מנהל הקואופרטיב בכפר: "לא, הוא לא יהודי, ובכלל, אנחנו יכולים להיווכח בכך מיד".

בעל הבית הגיב מיד: "בביתי אני האדון, ואין לאיש מילת החלטה כאן!"

האורח שאמר כי ייתכן שאני יהודי, אמר:

"תמיד הייתי בחור שקט, לא הייתי מסוגל לגעת בזבוב על הקיר. אך כששמעתי כי לאחר כניסת הרוסים ללוצק, נכנסו היהודים לכלא וירו בכל האוקראינים שישבו שם; וגם לפני שעזבו את לוצק רצחו היהודים את כל האוקראינים שהרוסים החזיקו בכלא – התמלאתי שנאה ליהודים. אילו היה נשק בידי הייתי מסוגל להרוג אלף יהודים ללא רחמים".

זאת שמעתי בשבתי בחדר השני, מצייר איקונה.

החשד שאני יהודי נפוץ כנראה בקרב האוכלוסייה. פעם באו אליי כמה שקצים באמצע הלילה וביקשו לבדוק אם אני יהודי. הייתי במצב נורא, חשתי שאני אבוד. למרבה המזל התערבו גויות אחדות שהיו בבית. הן דרשו מן השקצים להניח לי. כך ניצלתי מסכנה נוראה.

באחד הימים נכנסו לבית חמישה גרמנים חמושים, לקנות חלב. הייתי עסוק בצירוף איקונה. הם הביטו בעבודתי וחיוו דעתם על הערך האמנותי של התמונה. הבנתי כל מילה שאמרו בשפתם הגרמנית, אך התעלמתי. כעבור חצי שעה הלכו. כלל לא עלה על דעתם כי אני יהודי.

אני פוגש את ד"ר פריד

בשל התנאים הלא-סניטריים בהם שהיתי קיבלתי פריחה בעור. האיכר יעץ לי לפנות לרופא.

שעה שהמתנתי בתור לפני דלת הרופא, בא פולני מרוז'שץ' שהכיר אותי היטב. כיסיתי את פניי בכובע והסבתי אותם שלא יראה אותי. כאשר הלך נשמתי לרווחה ונכנסתי אל הרופא. הוא קיבל אותי בלבביות, נתן לי אוכל ומרשם. הוא יעץ לי לבוא אליו כל אימת שאזדקק לעזרתו. אותה שעה לא ידעתי עדיין כי הוא יהודי.

לאחר ביקור זה מאוד נקשרתי אליו. כשלא היה לי מקום ללון הלכתי אל ד"ר פריד. הוא שמר מפני את הסוד על דבר היהודים שהוא מסתיר. אך המסתתרים ראו אותי, במיוחד שלמה בייטש. כשטיילתי

בחצרו, ראיתי בין תפוחי האדמה חריץ, הבנתי כי זו דלת המובילה לבוידם שבו מצויים יהודים מסתתרים. לאחר השחרור הם סיפרו לי כי הסתתרו שם שלמה בייטש ושלוש נערות מלוצק, בהן רוז'קה גלמן, לאביה הייתה טחנת קמח בלוצק.

גורלה של משפחה יהודית

יום אחד, בתחילת 1944, אמר לי בעל הבית כי המצב מסוכן מאוד. באו פרטיזנים אוקראינים והם מחפשים יהודים מסתתרים. הוא יעץ לי להיכנס למיטה והוא יישאר ער וישמור עליי במשך הלילה.

בבוקר שכנה הסתתרה משפחה יהודית. הרוצחים האוקראינים נכנסו והשליכו את כל המשפחה, הורים, בן, בת ותינוק בן 3 חודשים – אל הבאר. מחזה מחריד זה ראה בעל הבית שלי בשבתו ליד החלון שעה ששמר עליי.

למחרת בבוקר ליווה אותי והלכתי לבקתה אחרת.

בעל הבית שלי משלם בחייו

יום אחד פשטה בכפר שמועה כי פולנים התנפלו על הכפר והם רוצחים אוקראינים. נוצר כאוס נורא והאוקראינים החלו לברוח מן הכפר. גם אני ברחתי כי פחדתי מן הפולנים כשם שפחדתי מן האוקראינים. האוקראינים כבר הכירו אותי וחשתי עצמי בטוח ביניהם. כשנרגעה המהומה וחזרנו אל הכפר, מיד הלכתי אל בעל הבית שלי בעבר, שהסתכן למעני והציל אותי ממוות בטוח. נגלה לעיניי מחזה מחריד:

בעל הבית האציל שלי היה מוטל מת ודמו צבע את התנ"ך שהיה מונח פתוח לפניו. האם בת ה-90 נרצחה אף היא בקליע שנורה היישר אל פיה. התברר כי עשה זאת פולני שחשד בו כי הרג את אחיו.

הלכתי משם בלב מר על הרצח הנורא שבוצע על סמך עלילת שווא.

הרוסים באים

בשנת 1944 חזרו הרוסים לכפר אשר בו נמצאתי. בימים הראשונים חששתי, כאוקראיני, לצאת לרחוב. בכפר שכן ירו הרוסים בשבוי רוסי שברח מן הגרמנים וחי בכפר בתור סנדלר.

כעבור ימים אחדים, כשהתברר כי הרוסים מתייחסים יחס נאות אל האוכלוסייה המקומית, הלכתי ללוצק. בדרך פגשתי טנקיסטים רוסיים.

הם לקחו אותי על גבי טנק לרוז'שץ'. שם מצאתי כמה יהודים ולנתי אצלם.

שוב ביחד

למחרת הלכתי ללוצק. נכנסתי לבית אחותי, שם גרנו לפני המלחמה. נודע לי כי אחתי חיה ועובדת במשרה שלפני המלחמה. הלכתי לשם ואשתי איטקה באה לקראתי. גם בתנו פרידה כבר הייתה שם. זו הייתה פגישתנו הראשונה לאחר 18 חודשים. בתנו הבכורה לובה, נספתה, ואיננו יודעים כיצד קרה הדבר.

לארץ ישראל

כאשר החלה הרפטריאציה נסענו ללודז'. כעבור זמן קצר נסענו לצ'כיה ומשם להונגריה, שם נשארנו זמן-מה.

משם נסענו לווינה. יצא שם עיתון יהודי והייתי עורך שותף. העיתון הופיע בידיש באותיות לטיניות.

מווינה עברנו לאיטליה, שם שהינו למעלה משנה. לארץ ישראל באנו ב-8 במרץ 1948.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 274 – 286.

שמואל ורקוביציקי געגועים לפנים של יהודי

חלפו כבר שמונה חודשים מאז התחלתי בנדודי על פני כפרים אוקראינים. בינתיים התמחיתי בציור תמונות והייתי לאורח מבוקש בבתי הגויים. בואו של הצייר עורר בקרב האיכרים שמחה ואווירת חג. אלא שאז החלו לענות אותי געגועים עזים אל בני משפחתי שנאלצתי להפיק באורח כה פתאומי; גדולים היו גם הגעגועים אל יהודים.

אם בשבועות הראשונים עוד ראיתי לעתים יהודי מרחוק, או שמעתי על יהודים, ככל שחלף הזמן פחתו מקרים אלה. כבר חלפו חודשים אחדים שלא ראיתי ולא שמעתי על יהודים. נמחה לחלוטין כל סימן ליהודים, כאילו מעולם לא היו יהודים על פני האדמה שאך לפני חודשים אחדים בעבעו עליה בתנופה חיים רבגוניים, עשירים ועסיסיים של קהילות יהודיות גדולות.

ראיתי מסביב את חיי האיכריים, חיים גסים נבערים, ואת המנהגים הפראיים למחצה של עולם זר, קשה, קר ואכזר.

החלו לצמוח בקרבי געגועים עזים ללא שיעור, געגועים לפנים יהודיים, למילה ביידש.

נזדמן לי לעבוד אז בחיטור [מעין חווה] סמוך לכפר דורוסין אצל איכר דל אמצעים, מטוויי. אשתו אולגה התאוותה לתמונה של שני ילדיה ושל הוריה. אף שתנאי המזון והעבודה במקומות כאלה היו גרועים יותר, אהבתי לעבוד דווקא אצל אלה שאומנותי גרמה להם עונג רב.

עבדתי שם ימים אחדים, לפתע התחלתי להבחין סביבי בתופעות מפליאות לא ברורות. מדי בוקר הייתה אולגה קולפת ומבשלת סיר גדול של תפוחי אדמה. היינו חמישה אנשים, והבחנתי כי היא מבשלת הרבה יותר, אולי לעשרה אנשים. שאלתי אותה פעם על כך, תשובתה הייתה סתומה: היא הושיבה תרנגולות לדגור ומבשלת תפוחי אדמה גם למען האפרוחים.

מדי בוקר ציירתי חצי שעה או שעה והגדלתי את ההפסקות. אמרתי כי עלי לתת מנוחה לעיניי, מלאכת הציור גורמת להן מאמץ גדול. במזג אוויר נוח הייתי יוצא לחצר או לגינה וצועד הלך ושוב, שקוע בהרהורי. בעודי מטייל בחצרו של מטוויי שמעתי לא פעם רסינת

יונים. הבטתי סביבי, תר אחר היונים, ולא ראיתי שום יונה, אך שוב שמעתי רטינה חנוקה. נכנסתי לדיר שהיו בו כמה עשרות כבשים, הבטתי היטב סביב ולא הבחנתי בדבר. אך הרטינה פסקה.

בפעם אחרת, כשטיילתי בחצר, שוב שמעתי את היונים. הפעם יכולתי להבחין בשני צלילים, כקולות חנוקים של נשים וגברים. עלה על דעתי כי מסתתרים במקום אנשים, מן הסתם יהודים. המשכתי לחפש ולא מצאתי. הייתי מבולבל מאוד ונרגש. הייתה לי תחושה כי מצוי כאן יהודי, את, והשתוקקתי לראותו, לשוחח עמו.

למחרת בבוקר, כאשר סימתי את התמונה של הגויה, התמונה כה מצאה חן בעיניה שחטפה אותה והלכה להראותה. כעבור חמש דקות חזרה, הביאה את התמונה ואמרה כי התמונה מצאה חן מאוד.

החוטור היה מרוחק מאות מטרים מן החוטור הסמוך ביותר, לא אפשרי היה שתלך ותשוב תוך זמן כה קצר, ועוד יהיה זמן להראות ולשוחח. הבנתי כי הראתה אותה למישהו בקרבת מקום והדבר אישר את חשדותי.

רציתי לשאול את הגויה על חשדותי. הייתה בכך סכנה, כי אז תדע שאני יהודי. אך לא הייתי מסוגל לשאת עוד את הבדידות. למחרת, כשסיימתי את מלאכתי ועמדתי ללכת לכפר אחר, ניגשתי אל אולגה ואמרתי:

"שמעי אולגה, מצויים אצלך אנשים זרים. דבר גדול את עושה שאת עוזרת להם בעת צרה. אני צייר עני, לא מעניין אותי מי האנשים, אני רק רוצה לעזור להם במשהו. אני מבקש ממך שתרשי לי, לפני לכתך, להחליף עם האנשים מילים אחדות. הי בטוחה, מפניי אין את צריכה לחשוש".

תחילה הכחישה וטענה כי אין אצלה איש. לאחר מכן שאלה אם גם אני מן האנשים האלה, כלומר יהודי.

לא השבתי לה תשובה מפורשת משום שעדיין חששתי מפניה. אמרתי שוב כי רצוני לעזור להם. היא אמרה לי לחכות ונכנסה אל הדיר. כעבור דקות אחדות קראה לי, ובעצמה נשארה על המשמר בחצר.

נכנסתי אל הדיר בלב הולם. בפינה החשוכה הבחנתי בשתי דמויות, נער ונערה. היו אלה שני ילדים של יהודי מרוז'שץ', שמואליק שמויש, הוא גר "על ההר" וסחר בבהמות. היה בנו של הקצב גרשון שמויש, בעל אטליז סמוך לביתנו בפירת הרחוב, בבודקה של משה בלר.

בתצלום: פופה שמויש

הבחורה הייתה בת עשרים וכמה, פופה שמה, והנער כבן 16. הם פרצו בבכי ואמרו כי זיהו אותי ועקבו אחריי מן הבוידם שעה שטיילתי בחצר. בקרבת מקום מצויים אביהם ואמם ועוד אחות ושני אחים קטנים. הם נפגשים מד פעם אצל הגוי. בפסח התכנסה כל המשפחה בבוידם אצל מטוויי. הם אמרו כי יהיה זה אושר גדול ועונג לאביהם לפגוש אותי.

נתתי לנער זוג לבנים שלי (ישן ומטולא אך נקי) והבטחתי לבוא אליהם ביום ראשון ואולי לפגוש את אביהם, שמואליק. הלכתי משם מאושש, כבר הייתה לי מטרה, נוסף לאפרוריות היום-יום והצורך לשרוד את היום.

עם מטוויי ואולגה נעשיתי מקורב יותר, היה לנו הרי סוד משותף.

ביום ראשון הבא באתי ומיד הלכתי אל הדיר. שם אמרו לי כי שמואליק כבר בא והוא בביתו של מטוויי. יצאתי מן הדיר, הבטתי סביבי אם אין זרים מרחוק, והלכתי לבקתתו של מטוויי.

אך פתחתי את הדלת נפל שמואליק על צווארי והחל לנשק אותי ולבכות. שנינו היינו נרגשים מאוד. ניסיתי להרגיעו. אולגה יצאה לחצר לעמוד על המשמר מפני אורח לא קרוא.

שמואליק שפך בפניי את מר לבו. הוא יודע כי שפר מזלו שכל משפחתו אתו: אשתו, שתי בנות ושלושה בנים. בן אחד נשאר ברוסיה. הם שוהים במקומות אחדים, לא רחוקים זה מזה. הוא סיפר לי כי לא פעם ניצלו בנס ממוות בטוח, וברגעים הקשים ביותר באה עזרה לא צפויה.

היה מקרה שלכפר בו הסתתרו באו שוטרים לחפש יהודים. הפולני שאצלו הסתתרו גרש אותם באמצע הלילה החורפי. הם היו עייפים, בבלויים, מורעבים, שניים מהם יחפים לגמרי. כך שוטטו בשעת לילה

מאוחרת בקור העז, ללא מטרה, בכיוון לא ידוע, ובלבד שיתרחקו מן השוטרים, מן המוות.

הם הקישו בדלתו של גוי מכר, אלכסנדר, ספק היה אם יכניס אותם, משום שכל גוי שהסתיר יהודים סיכן את חיי המשפחה כולה. כאשר ראה אותם הגוי, הוא נבהל והצטלב. אלכסנדר הכניס אותם לביתו, הושיב אותם על קמין, נתן להם אוכל והחיר להם ללון. למחרת הכין להם מקום באורווה בתוך הקש, הוא הסתיר אותם חודשיים.

הוא סיפר לי אפיזודות רבות נוספות מנדודיהם והוסיף כי עייפו מחיים אלה, הכוחות אזלים והישועה עודה רחוקה ואין רואים אותה.

יעצתי לו לא לשהות כולם יחד, כדי להקטין את הסכנה, ולא לנקר עיניים בנוכחותם. הבטחתי לעזור ככל שאוכל.

נהגתי לבוא אל בני משפחת שמויש כמעט מדי יום ראשון ולבלות בחברתם שעות אחדות בבידום. הכנתי צעצועים מעץ ומגייר ושיחקתי עם הבנים. סיפרתי להם מעשיות מתוך "אלף לילה ולילה" והם הקשיבו במתח רב. דיווחתי להם על הקרבות בחזיתות ועל החזשות ששמעתי בנדודיי. הנערים שיחקו בקלפים המצוירים שעשיתי בלילות החורף הארוכים בגטו לוצק.

באחד הימים חלתה גברת שמויש, היא הצטננה והחלה להשתעל. זו הייתה סכנה גדולה, קולות השיעול עלולים היו לחשוף את מחבואם ולגרום להריגת כולם.

הלכתי אל מכר צ'כי, רופא בכפר דורוסין (יהודי גם כן, אך איש לא ידע), לקחתי אצלו אמצעים להרגעת השיעול והבאתי לאישה, היא החלימה.

המצב הלך והחמיר. בכפרים צצו בנדודבצים שחיפשו יהודים שורדים כדי לחסלם. כמעט בלתי אפשרי היה להסתתר מפניהם בכפר.

באחד מימי ראשון כשהייתי אצלם בבידום, וראיתי את חרדתם הרבה מפני הסכנה, הערתי: למה בעצם אנחנו מחיירים כל כך מן המוות. רובנו הרי כבר חצו את הסף, למה אם כן הפחד הגדול. הרי יש לנו שם רוב קרובינו, ידידנו ומכרינו.

הבת הצעירה רחל השיבה לי: "אוח, אבל אני עודני צעירה כל כך, יש לי רצון לחיות".

השמושיים היו אומרים לי פעמים רבות: "עוד תראה ורקוביצקי, אלוהים ישמח את לבך, עוד תמצא את אשתך ואת בנותיך".

משפחת שמויש היו דתיים מאוד. היה להם סידור והתפללו כל יום. תכופות היה בכפר בשר בקר ובשר עוף, למרות הרעב הם לא אכלו בשר במשך כל הזמן, כי לא היה כשר ולא משחיטה יהודית.

באחד מימי ראשון הייתי אצל מטווי עם רחל ועם אחיה, האחרים היו במקומות אחרים.

השכם בבוקר כשיצאתי לחצר אמר לי מטווי כי ראה תנועה חשודה בחווה הסמוכה.

הודעתי לרחל ולאחיה, נטלתי את צרורי והלכתי לכפר אחר.

לא ראיתי עוד את בני משפחת שמויש. בכפר אחר שמעתי את הבשורה המחרידה כי הבנדרובצים רצחו את שמואליק ואת כל משפחתו. בנו בן ה-16 חמק ונדד יומיים, בזמן זה האפיר שיערו קודם עת כשער יונה. לאחר מכן רצחו גם אותו.

בדידותי העמיקה והתעצמה.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, [טור צד] ע' 277 – 282.

רבקה סטולר מבט לאחור

נסו לעצום עיניים לדקות אחדות ולחזור אל העבר, יחלפו לנגדכם תמונה אחר תמונה ימי הילדות המאושרים, המאושרים למחצה. מרחפים סביב מראות, חלומות מהולים ביפי הטבע האוקראיני ואירועים מן החיים החברתיים-תרבותיים של היהודים.

תאטרון

הנה הצגה של החוג הדרמטי היהודי בתאטרון של גורנשטיין, מציגים "טוביה החולב" בבימויו של אלתר שמס. חבורת נערים עומדת כבר ביציע, מי מהם עם כרטיס ומי שהצליחו להתגנב בלי כרטיס. בולעים בפיות פעורים כל מילה של טוביה (שמס). האהבה בין חוה ובין פטקה חודרת עמוק לנשמות הצעירות, ונדמה כי כל זה מתרחש כאן בעיירה. ההצגה נסתיימה הילדים צונחים ממרומים, ונכנסים למיטה.

שחר אביבי

השמש אך זרחה. עוד הטל מונח סביב. הילדים יוצאים לאטם מן הבתים. יש הרצים אל הנהר סטיר לשחייה קצרה, יש מקפצים בדשא הירוק ברגליים יחפות. והנה נראים כבר ילדים עם ילקוטים על הגב, רצים מי ל"תרבות", מי לבית הספר העממי, מי לשיבה.

שעת אחר הצהריים. גשם קל מטפטף וקשת צבעונית מופיעה, תלויה מעל לעיירה. ויכוחים מתלקחים בקרב הנוער: חלוצים, "השומר הצעיר", בית"ר. יש חולם על מדינה יהודית, ויש – על עולם טוב יותר.

ל"ג בעומר

טיול ליער קופצ'וקה. מזליקים מדורה, קולים תפוחי אדמה, טועמים מליח עם תפודים קלויים, לחם שחור וביצים צבועות, אוה, איזה מאכל! המורה יענקל קפלן מוויילנה קורא סיפור מאת י' ל' פרץ.

שבת אחר הצהריים

גדולים וקטנים נוהרים לרחוב 3 במאי (קֶרְשֶׁצ'יטֶק, מכנים לצים את הרחוב הראשי), מהודרים בבגדי שבת. מטיילים הלך ושוב. שבת

לפנות ערב. מבית הכנסת של טריסק, זוהרים חיים חסידיים. ניגונים מתמזגים בכיסופים למשהו טוב יותר. בלב בית הכנסת ניצב הרשל בעל שם הזקן, מתנועע אנה ואנה, שוקע באקסטזה רוחנית עמוקה. זהו יהודי קטן קומה, בעל זקן לבן-צהוב ושחי עיני תכלת מצועפות. מדי יום חמישי הוא מקיש בדלתות, כמעין אליהו הנביא, ומביא שמרים, יש המשלמים ויש הלוקחים בהקפה נצחית.

יריד בעיירה

השוק, שתקופה מסוימת נשא את השם כיכר פרץ, גדוש איכרים מן הכפרים השכנים. עגלותיהם עמוסות תבואה, פרי (דובדבנים, ענבות, אוכמניות), תרנגולות, אווזים, חמאה וכיוצא באלה. תוך שעות אחדות הכול מכור והאיכרים נוהרים אל חנויות היהודים לקנות את הנחוץ להם: סבון, מליחים, י"ש, נפט, נעליים, בגדים. מעמיסים הכול על העגלה ושבים מן היריד. נדמה כי הדו-קיום בשלום בין יהודים לגויים הוא טבעי, חזק ונצחי.

דמו של שלמהלה

לפתע הפכה כיכר שוק זו לשדה קטל. הגרמנים והאוקראינים, במדי היטלר, התנפלו ברצחנות על היהודים.

שלמהלה סטולר נפל באחד מימי ראשון בכיכר השוק. חיפש רופא לאמו החולה, והרוצחים הפרועים ירו בו. דמו של ילד יהודי חף מפשע, אחי הצעיר, כיסה את אבני הכביש עד שהפכו לאבר חי דובב.

כאשר דרכתי ב-1946 על כביש זה, צרבו לפתע רגליי. דמו של שלמהלה שלי אין לו מנוח, רותח וזועק ללא הרף! אני מזהה את קולו.

העיירה איננה עוד,
נותרה מצבה פשוטה.
ניצבת לבדה מיותמת,
בודדה, אילמת...
לא עשב קט, לא פרח,
היא ניצבת עגומה, מבושת – זרה.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 296 – 297.

מוטל בייזר הנס שלי

בפֿך־קפה, שם התגוררתי, חיו כ-20 משפחות יהודים. מרוז'שע' נסעו לפרספה ברכבת, תחנה אחת, בדרך לקובל, או בעגלה דרך "ההר" והכפר רדין [?] – מרחק 10-12 ק"מ.

אני ושותפי מישלוב, היינו סוחרי תבואה, סחרנו עם הגויים באזור. כולו. את התבואה שלחנו ברכבת לוורשה, לדנציג וגם אל מחוץ לארץ. במיוחד קנינו את יבולי התלתן והלפת וייצאנו לגרמניה.

בידי הסובייטים

כשנכנסו הסובייטים לכפר סגדתי את האסם והבאתי את המפתח אל ראש מועצת הכפר, פבל דנילוק, שבעבר עבד אצלי כעוזר; אצל הסובייטים הוא הפך למנהל הכפר.

יחסינו היו טובים כי דאגנו לפועלים ומעולם לא גרמנו להם עוול. הם החזירו לי את המפתח וביקשו שאמשיך לנהל את האסם.

היו בביתי שני ספרי תורה. בשבתות ובחגים באו כל היהודים להתפלל. גם בימי חול היה אצלי מניין.

הסבירו לי כי לא רצוי שאנהג כך שעה שאני עובד אצל הסובייטים. בכל זאת אפינו מצות לפסח אצל מני שכטמן וקיימנו את החג כבעבר.

בידי הגרמנים

כך נמשכו החיים עד בוא הגרמנים. הופרט, הפולקס-דויטשה, היה למתורגמן. היו לנו עמו יחסים טובים למדי. זמן-מה עבדתי אצל הגרמנים. כשהוקם הגטו ברוז'שע', באתי אל מנהל תחנת הרכבת, הבאתי לו מתנה נאה וביקשתי שיעסיק אותי ואת כל יהודי פרספה במסילת הרכבת. חששתי פן ניפול בידי הרוצח הנורא דונר, שהיה קומיסר בכפר בֶּךְזולופ, ובאכזריות חיתית נהג לרדוף, לענות ולירות בילדים יהודים. הוא נהג לרכב על סוס וכלבים רצים לפניו. סייע לו פולקס-דויטשה מקומי, יוליוס.

מנהל הרכבת היה גרמני מקלן שהתייחס בצורה אנושית למדי. אך היה אומר:

"אני אדם טוב, עד לקבלת פקודה מגבוה. קיבלתי פקודה – לא אוכל לעזור עוד".

יום אחד באו שלושה שוטרים אוקראינים מסיקלה עם פקודה שכל יהודי פרספה יתקבצו, במטרה להעבירם לגטו רוז'ישץ'. ידעתי כבר שהדבר יקרה כי שמענו על המתרחש בכל הכפרים והעיירות. בעוד מועד חילקתי את רכושי בין גויים אחדים שהיו ידידים טובים.

בביתי הושבתי פולני, בוגוליאק, שהחשבתי לידיד טוב. אשתי ארזה את שני ספרי התורה, הניחה אותם בעליית הגג וביקשה את בוגוליאק להשגיח עליהם באופן מיוחד כי זו תורתנו הקדושה.

זמן-מה לאחר מכן התברר כי בוגוליאק חילל את ספרי התורה. מן היריעות הקדושות תפר לעצמו מכנסי רכיבה, ופרש שביל מן הכניסה לחצר אל הבית.

ראוי להעיר כי אלה שנחשבו לידידים טובים נתגלו כשונאים בעת צרה. לעומת זאת, גנבים ופושעים גילו תכופות אנושיות רבה ורחמים.

בגטו רוז'ישץ'

שלושת השוטרים הוליכו אותנו ברגל לגטו רוז'ישץ'. היה יום שישי. נכנסנו לגור באסם של שניאור יחד עם יהודה פישמן ואחרים.

בראותי את היהודים כלואים בגטו, אמרתי מיד: "מתים חיים" והשתדלתי אצל היודנרט שישלחו גם אותי לעבודה. נשלחתי לעבוד בדרך קופצ'ווקה. שמעתי שם כי מנהל העבודה הגרמני מוכן לעשות טובות אם נותנים לו משהו. טיבל בקר עבדה אצלו כטבחית. נתתי לו מתנה וביקשתי שיעביר אותנו לעבודה בדרך שליד פרספה. התכוונתי בזה להיות קרוב יותר אל גויים המכירים אותי, ואשר אצלם השארתי את רכושי, כדי לקבל אצלם מזון בעת מצוקה ורעב.

הצלחתי להשיג שגם הנשים ילכו אתנו לעבודה. מדי יום יצאנו, כמעט כל יהודי פרספה עם הנשים והילדים, מגטו רוז'ישץ', הלכנו מרחק 12 ק"מ ברגל לעבודה ואחר הצהריים שבנו מרחק זה.

באחד הימים אמרתי לגרמני כי הדרך מעייפת אותנו וההספק שלנו בעבודה לא גבוה, ביקשתי שירשה לנו להיכנס לבית נטוש בכפר קוזין ולגור שם. מיד הורה לזקן הכפר לנקות את הבית. אני, אשתי והילדים, משה לייק, אפרים פפר ואחרים, כ-15 איש, עבדנו וגרנו מחוץ לגטו. שלושה ימים לפני חיסול גטו רוז'ישץ' באה אלי לעבודה גברת טניה שרופיץ-זונצ'וֹוסקה, אישה רוסיה אשר חיה שנים רבות בפרספה והכירה אותי היטב. היא לי אמרה:

"מוטליק, בעוד ימים אחדים יחסלו את הגטו, בוא אלי עם משפחתך".

מסרתי לה טבעות זהב אחדות שהיו תפורות בבטנת המעיל של אשתי.

זה היה בשבת דומני, עבר יהודי בשם זפרן, שברח מן הגטו, וסיפר כי אלה רגעי האחרונים של הגטו, שוררת שם בהלה נוראה. סיפרתי זאת ליהודים שעבדו שם. הם השליכו את המעדרים ונמלטו לכל עבר.

אני, כאחראי לכאורה, נשארתי עם בתי ביבה, לייב טויכר וישראל גלייזר. כאשר בא הגרמני המפקח אמרתי לו כי גם אני הולך. הוא השיב: "הסתתר היטב שלא ימצאו אותך".

הלכתי אל גוי, קוזמיר פווליוק, בכפר נְוויֶלְנָה, שאצלו השארתי רכוש רב. הייתי אצלו יומיים. בלילה בא ואמר כי הוא חושש להחזיק אותי אצלו. הלכתי אל טניה. פגשתי שם את משה לייק, אשתו, שני ילדים ושתי אחיות איטה ורבקה (לימים היגרו לאמריקה) ואחיו לייביש שנפל לאחר מכן כחייל בצבא האדום.

הסתתרנו בבידום. בא החורף והקור היה ללא נשוא. טניה יעצה לנו לעבור אל ערמות השחת הגדולות שניצבו בחצר. חפרנו שתי מאורות, התיישבנו בעומקן וכיסינו שלא יבחינו.

בלילה הייתי יוצא אל גוי שאצלו השארתי רכוש, והוא אפה למעני 15 כיכרות לחם מדי שבועיים. לעתים היה נותן גם מעט גבינה וחלב וכיוצא באלה. תמיד השארתי 15 כיכרות לחם כמלאי לימים קשים

יותר. אכלנו את הלחם הישן ושמרנו את הטרי. תמיד הבאתי משהו מחפציי לטניה. מפעם לפעם בישלה למעננו משהו. הסתתרנו שם במשך 18 חודשים.

כשברחו הגרמנים מפני הסובייטים התעכבו אצל טניה בבית והציבו שתי מכוניות ירייה על ערמת השחת. יומיים ישבנו תחת לערמה רועדים מאימה פן יגלו אותנו.

הגרמנים עזבו זמנית

כשעזבו הגרמנים באה טניה ואמרה:

”חברה, החוצה!”

הלכנו לכפר נווילנה, קירצ'וק הוביל אותנו לרוז'ישץ', שם פגשנו את יוסקה ולד ואת אחיו משה.

הצבא הגרמני תקף ושוב בא לרוז'ישץ'. חצינו את הנהר סטיר לקוורץ ומשם דרך רובנה במשאית לקורוסטן. לאחר מכן שבנו לרוז'ישץ' ולפרספה.

הסובייטים שבים

בוגוליאק, שהשארתי לו את ביתי, הבין כי אני חוזר וברח לוורשה. התחלתי לעבוד אצל הממשל הסובייטי במחלקה להצטיידות בדגן, ברכישת תבואה.

היינו רעבים ולבושי בלויים. הלכתי יחף בשלג, בכפור של חודש שבט, כדי להביא את הלחם. אינני יודע איך עמדנו בזה.

רוצחים אוקראינים

בכפר ליבץ' היה שוטר אוקראיני, רוצח בשם פרוחור. הוא ירה ביהודים שהכיר בעבר. אלמלא האוקראינים, היו רבים ניצלים כי הגרמנים לא ידעו מיהו יהודי. האוקראינים הסגירו את שכניהם היהודים.

רוצח יהודים נאלח אחר, פבל פוצ'מוק מן הכפר קוזין. הוא רצח יהודי בשם צ'רניובסקי, אישה יהודייה בשם פֶּלֶץ ועוד אחרים.

ראיתי אותו פעם יושב עם איש אס-אס. הוא אמר לי:

"תם השלטון היהודי מוכה השחין, עכשיו נקום לתחייה, אוקראינה היא שלנו".

כאשר שבו הסובייטים סיפרתי לאיש אן-קה-וה-דה על התנהגותו של פוצ'מוק. הוא השיב לי: "אין חשיבות לכך שהרג יהודים".

בכל זאת תלו אותו הסובייטים על פעילות אנטי-סובייטית.

טניה, שאנחנו אסירי תודה לה, חיה במוסקבה ואני מתכתב אתה. בני משפחת לייקך שולחים לה מדי פעם מתנות מאמריקה.

מוטל אודוןק מצא על קבר האחים רוז'ישץ' עצמות אחדות, הוא לקח אותן עמו. גברת לאה בייזר הביא אותן לקבר ישראל בחל אביב.

מני שכטמן מפרספה מת במחבוא, לא עמד בסבל הלא-אנושי. בתו הלכה לגטו רוז'ישץ' עם עוד שש נשים לחפש לחם, אנשי אס-אס תפסו אותן וירו בהן בבית העלמין. לאחר מכן נכנסו אנשי האס-אס ליודנרט ודרשו כפפות למזכרת משם שמרחו את ידיהם בדם שעה שירו בנשים.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 309 – 312.

אייזיק פליישר קורותיו של ילד יהודי

כשנכנסו הגרמנים אל עירנו, בשנת 1942, הייתי בן עשר, לא הכול אני זוכר. אך את אשר אני זוכר אתאר, הן מה שחוויתי על בשרי, הן מה ששמעתי מספרים.

רציחות נוראות

חודש בערך לאחר כיבוש העיר, באו אל היודנרט שמונה אנשי גסטפו ודרשו 80 יהודים לעבודה. היודנרט קיבץ 80 יהודים, הכניסם לרכב והובילם לפאתי העיר. אוקראינים חפרו שם בור והגרמנים ירו בכל היהודים. האוקראינים קברו אותם בבור שהוכן. בתמורה לעבודתם קיבלו האוקראינים את בגדי הנרצחים.

כעבור כשבועיים שוב באו אנשי גסטפו אל היודנרט ודרשו 250 יהודים. חברי היודנרט השיבו כי שום יהודי לא יעז להתייצב לאחר רצח הקבוצה הראשונה של 80 יהודים. לשמע הדברים יצאו אנשי הגסטפו לרחוב ובעזרת האוקראינים קיבצו 350 יהודים שהובלו יחד עם חברי היודנרט למקום בו נרצחו שבועיים קודם לכן 80 יהודים. חברי היודנרט נשלחו חזרה העירה, 350 היהודים האחרים נרצחו באכזריות כמו הקבוצה הקודמת.

כעבור ימים אחדים בא אל היודנרט מפקד טייסת ותבע כמה שעוני זהב. אחד מחברי היודנרט אמר לו: "איך נוכל לתת לך שעוני זהב בעוד אתה עצמך עובר בין בתי היהודים ולוקח כל מה שמוצא חן בעיניך, עכשיו אתה רוצה שגם אנחנו ניתן לך?" לשמע הדברים קרא הקצין: "יהודי ארור, כבר אלמד אותך לקח!" טרק את הדלת והלך.

מות אחי יצחק

כעבור שבוע שוב בא מפקד הטייסת אל היודנרט בלוויית שני אוקראינים ושאל:

"איפה היהודי יענקל קרוכמל, שענה לי בחוצפה כשדרשתי שעונים?"

יענקל קרוכמל לא היה ביודנרט אותה שעה. לאחר התקרית עם המפקד החליט להסתתר ולא לבוא עוד ליודנרט. משלא ראה את האיש

שחיפש, עצר המפקד את אחי יצחק, את רב העיר ושני יהודים נוספים שנכחו במקום, והודיע כי ישחרר אותם רק כאשר יתייצב יענקל קרוכמל. הוא העביר את ארבעת העצורים לידי הגסטפו. האוקראינים תפסו תוך כך עוד 100 יהודים. יחד עם ארבעת העצורים הובלו כולם למקום החוצאה להורג הקודם, ונורו.

לאחר מקרה זה נהגו הגרמנים להופיע ביוזנרט אחת לכמה ימים בלוויית אוקראינים ולדרוש זהב ובגדים משובחים. אחי שרוליק, השני אחר אחי הבכור, הלך לכפר קוזין, סמוך ללוצק, לעבוד אצל צ'כי, משום שחשש להישאר בעיר. מדי פעם היה מופיע בעיר ליום ושב מיד.

הגטו

בשנת 1941, בחורף, הקימו הגרמנים גטו בעיירה שלנו. הם קיבצו את כל היהודים ברחוב אחד וצופפו בו את כל יהודי העיירה, 5,000 איש. לאחר מכן גידרו את הגטו בתיל דוקרני. כעבור שלושה ימים באו לגטו גרמנים מלוצק, בלוויית גרמנים אוקראינים מרוז'ישץ', ודרשו מן היוזנרט לספק להם 72 בחורים יהודים חסונים.

ראש היוזנרט הודיע כי איש לא מוכן להתייצב מרצונו ואין ביכולתו לבצע את הפקודה. הגרמנים הורו לאוקראינים לקבץ יהודים מבתיהם. האוקראינים פשטו על בתי הגטו וריכזו כ-1,000 יהודים, צעירים וזקנים.

מות אחי שמריה

הגרמנים הוציאו מתוכם את היהודים בעלי הזקן. האוקראינים התיזו נפט על הזקנים והציתו אותם. כך נוצרו לפידים חיים שעשו רושם נורא על כולם, פרט לגרמנים ולאוקראינים שצחקו ולעגו לקרבנות האומללים. לאחר מכן בחרו הגרמנים 72 בחורים חסונים, נכלל בהם גם אחי שמריה. יתר היהודים נשלחו לבתיהם.

72 הבחורים הובלו, כפי שנאמר, לעיר ויניצה הסמוכה לקייב. הם עבדו שם תקופה מסוימת אצל הגרמנים. לאחר מכן נרצחו כולם. איש אינו יודע את הנסיבות ואת יום אבדנם.

בכפר רוקין

שבועות אחדים לאחר האירוע הטרגי החלו הגרמנים בהקמת חווה חקלאית בכפר רוקין, מרחק 10 ק"מ מלוצק. הם הובילו לשם נגרים מן העיירה שלנו. אחי שרוליק ששהה בקרבת מקום נרשם כנגר ועבד אתם.

כעבור זמן-מה קיבלו הנגרים מן הגרמנים רשות לבקר בגטו רוז'ישץ' מדי יום ראשון. אחי שרוליק ניצל את ההזדמנות והיה מביא לנו מצרכי מזון. עד אז ממש רעבנו, כי בגטו לא היו אפשרויות לעבוד ולהשתכר למחייתנו. כל אחד חי מן האמצעים שהיו בידו. היינו משפחה גדולה ונותרנו ללא אמצעי קיום. הודות לאחינו הפך מצבנו לנסבל.

כעבור שבועות אחדים קיבלו הנגרים אפשרות להעביר את משפחותיהם לכפר. אחי ניצל זכות זו והעביר אותנו לרוקין. עבדנו שם בשדה ומצבנו השתפר. שהינו שם בכפר עד 1942.

מות אמי ואחותי

בחודש אוגוסט פתחו הגרמנים באקציה לחיסול יהודי ווהלין. אקציה זו לא פסחה על הכפר רוקין. ביום שבת באו גרמנים ועשרות אוקראינים וחטפו יהודים, בהם גם אחותי. משראתה אמי כי מוליכים את אחותי, רצה בעקבות הרכב שהוביל את העצורים. האוקראינים עצרו את אמי וגוררו גם אותה אל הרכב.

אימא שקלה את אשר עשתה, נמלכה בדעתה ואמרה לאוקראינים: "הניחו לי ללכת אל בני הקטן". הם צעקו עליה: "שתקי, כי נירה בך!" אימא קפצה מן הרכב והחלה לברוח. האוקראינים חפסו אותה, הכו אותה קשות והעלוה בכוח לרכב. 150 היהודים, בהם אמי ואחותי, הובלו לרוז'ישץ' ונורו שם.

בכפר הותירו את הנגרים ונשים אחדות. נשאר גם יהודים שהספיקו להסתתר. גם אני, שלושת אחיי הצעירים יותר, אחות קטנה בת 8 ואבינו הסתתרנו ליד אחינו שעבד כנגר.

כעבור שבועות אחדים שוב באו הגרמנים וחטפו 40 יהודים, לא נגרים. את אבי ואותי נעלו בחדר במחשבה להוביל אותנו ביום המחרת.

בלילה התחננתי אל יקירי שיקפצו מן החלון ויצילו עצמם, הם סירבו. קפצתי מן החלון לבדי והסתתרי בכפר.

כעבור ארבעה ימים חזר אבי לאחר שברה מידי השוטרים. התברר כי השוטרים הוליכו את 40 היהודים, בהם שלושת אחיי הקטנים ואחות הקטנה, עד לוצק ושם ירו בהם.

הנגרים המשיכו לעבוד למען הגרמנים.

אני בורח שוב

כעבור זמן-מה שוב באו שוטרים לכפר לחטוף יהודים. כשראינו אותם מרחוק, אני וחבר, התחלנו לרוץ. השוטרים ירו אחרינו. חברי נהרג ואני המשכתי לרוץ עד לנהר. קפצתי למים ויצאתי בגדה השנייה. השוטרים המשיכו לירות עליי מעבר לנהר. נכנסתי אל גוי מוכר והסתתרי.

כששב אחי שרוליק מן העבודה ולא מצא איש בבית, החל לקרוא בשמותינו. אבי ואחי הקטן אהרלה יצאו מן המרתף שבו הסתתרו. אבי סיפר לו כי ברחתי עם חבר. שרוליק יצא לכפר לחפש אותי, שם סיפרו לו כי בשדה מוטל ילד יהודי הרוג. שרוליק חשב כי אני הוא והלך לשדה, שם מצא את חברי מוטל מת. הוא לקח אותו לכפר והביאו לקבר ישראל.

ידעתי כי בני משפחתי יחששו לגורלי. שלחתי את השייגץ [נער גוי] של הגוי לספר כי אני בבית אביו. הם שמחו מאוד ושרוליק בא אליי מיד. בחשכת הלילה חזרנו אל הבית אל אבא.

תופסים אודי ושוב אני בורח

כשחזרו הרוצחים לכפר לא הספקתי לברוח, הם תפסו אותי. השליכו אותי למרתף. ראיתי שם אישה בוכייה יושבת. במעלה הקיר הבחנתי באשנב חסום בשתי לבנים. טיפסתי למעלה, שלפתי את שתי הלבנים והתחלתי לזחול בעד האשנב. האישה אמרה כי לא תניח לי לצאת ולהשאיר אותה לבד. פרצתי בבכי והתחננתי שלא תפריע לי לצאת לחופשי: "מה יועיל לך אם אשאיר כאן ויירו בי?" לבסוף שכנעתי אותה שתניח לי לברוח. היא אף סייעה לי לזחול בעד האשנב בדחיפה. לבסוף יצאתי מן המרתף והלכתי אל הנהר קטיר.

מחזה מחויד על הסטיר

רציתי לחצות את הסטיר בשחייה, לפתע ראיתי שתי גופות צפות ואחת אוחזת ילד בזרועותיה. המחזה המחריד ריפה את ידי. פחדתי להיכנס לנהר. חיכיתי עד רדת הלילה וחזרתי אל אבי.

הנגרים ואחי שרוליק המשיכו לעבוד אצל הגרמנים.

רצח אבי ואחי

ב-25 בדצמבר 1942, בשעה 4 לפנות בוקר, באו לכפר 40 שוטרים אוקראינים בהנהגת שני גרמנים. בחוץ היה קר מאוד, יבש ללא שלג. בעת ההיא התהלכו שמועות על כוונה לחסל בקרוב את כל היהודים בכפר, יחד עם הנגרים, כי בוהלין כולה כבר חוסלו כל היהודים.

אחי עמד בדיוק סמוך לחלון והבחין בקבוצת השוטרים. הוא הבין כי הרוצחים באו להרוג את היהודים בכפר. מיד העיר את כל הנגרים. שלושתנו, כלומר אבא, שרוליק ואני, יצאנו ראשונים מן הבית. השוטרים הבחינו בנו והחלו לירות לעברנו. קליע פגע באבא והוא נפל גוסס, השלכתי עצמי לידו ודמו כיסה אותי. שני שוטרים ניגשו אלינו והאירו בפנסיהם. בראותם אותנו מגואלים בדם חשבו כי אנחנו מתים והניחו לנו, הם רדפו אחרי אחי וירו בו.

כשהחל היום להאיר זחלתי על ארבע לעבר אורווה סמוכה.

אני מסתתר בערמת גללים

סמוך לאורווה הייתה ערמת גללים. נכנסתי לתוכה ורציתי כך כל היום, עד אשר תפסו הרוצחים את כל הנגרים וגם את אחי הקטן והובילו אותם למיתה. מתוך ערמת הגללים שלי ראיתי את כל המראה הנורא. במרחק-מה ממני הסתתר ילד בגורן, בראותו כי מובילים את אביו למוות יצא מן הגורן ופרץ בבכי. שוטר אוקראיני ניגש אליו וחבט בראשו במקל עבה. הילד נפל מת במקום. בראותי את המראה הנורא, חששתי כי זה יהיה גם סופי אם ימצאו אותי הרוצחים. למרבה המזל לא עלה על דעתם כי בערמת גללים בקרבתם מצוי ילד יהודי.

עד הערב ירו בכל היהודים. הם שבו ללוצק. כשהחשיך, יצאתי מן המאורה כסהרורי והלכתי אל גוי מוכר שתמיד הבטיח לי כי יעזור לי. הוא נתן לי פרוסת לחם טרי ואמר: "צא מהר מביתי, אני חושש שאם ימצאו אותך בביתי יהרגו אותי ואת ילדיי". התחננתי שיניח לי להישאר בבוידם שבאורווה, אך ללא הועיל. נאלצתי לצאת מן הבית. בחסות החשכה זחלתי אל האורווה וטיפסתי לבוידם. הסתתרתי בתוך השחת בלילה ובמשך כל היום בלא ידיעתו. לעת ערב יצאתי בדרך אל קניאהניקי. באתי אל הצ'כי שאחי עבד אצלו לפני שהרגו אותו. הוא הרשה לי להסתתר אצלו בשדה ונתן לי פרוסת לחם.

איברים קפואים

בלילה השלישי שרר קור עז. בגדים לא היו לי. התעוררתי משנתי ולא הייתי מסוגל לזוז – הפנים, הידיים, הרגליים, היו קפואים מאוד. בקושי זחלתי על ארבע אל החלון, הקשתי וביקשתי שמיכה שאחי השאיר אצלו. הצ'כי נתן לי שמיכה.

התעטפתי בשמיכה. עם שחר בא הצ'כי ושאל אם אני חש כאבים חזקים ברגליי. אמרתי כי רגליי קפואות במידה כזו שאינני חש בהן. הוא אמר לי להראות לו אותן, וראה כי אצבעות הרגליים השחירו מן הכפור. הוא נכנס לביתו והביא משחה. הוא מרח את אצבעותי והורה לי להתכסות היטב. וכך במשך שישה שבועות ריפא אותי.

כעבור שישה שבועות הפשירו רגליי ושאר האיברים שקפאו. כבר הייתי מסוגל ללכת על רגליי. הצ'כי אמר לי כי אני חייב לחפש לי מקום אחר, הוא חושש להמשיך להחזיק אותי. התחלתי לבכות ולבקש שירשה לי להישאר אצלו אך ללא הועיל. נאלצתי ללכת בלא לדעת לאן.

נכנסתי לגורן של צ'כי אחר ורבצתי שם במשך ארבעה חודשים בלי ידיעת בעל הבית. מדי יום נכנס הצ'כי לגורן לקחת קש לבהמות ולא הבחין בי.

לאחר ארבעה חודשים שהסתתרתי בגורן מצא אותי יום אחד בתוך הקש. הוא שאל מי הכניס אותי לגורן. אמרתי כי רק אתמול נכנסתי

לגורן ללון, בלי שיבחינו בי, ומיד אלך משם. הוא הזהיר אותי ללכת מיד, ולא, יגרש אותי מחר לאור היום, שפירושו מוות בטוח.

בלית ברירה הלכתי בלילה אל צ'כי שלישי. הכנתי לעצמי מאורה בתוך הקש והסתתרת היטב. היה קיץ, תקופה טובה בהרבה מן החורף הנורא. בלילה הייתי חומק לקטוף תפוחים, אגסים, מלפפונים, בצל והכנתי לי מזון למשך היום.

מדי פעם קפצתי בלילה אל מכר צ'כי. מתוך רחמים נתן לי פרוסת לחם. כך עברתי את הקיץ בלי איברים קפואים ואף בלי רעב.

אכלתי מדלי חזירים

בחורף הבא הזנתי עצמי במזון שנתנו לחזירים. הייתי חומק לדיר החזירים של הצ'כי. בדלי מצאתי תפוחי אדמה מבושלים וסלק, ושיירי קמח. מלאתי לי שק בתפוחי אדמה קצוצים. מזה הייתי כל החורף. בדרך כלל היה המזון הקטנה בדאגות. יום אחד אוכלים ימים אחדים רעבים; קשה יותר היה עניין מקום להסתתר בו ולהישאר בחיים.

מחפשים יהודים בכפר

האוקראינים ירדו לחיינו. מדי יום באו לכפר לחפש יהודים. בכפר הסתתרו כ-50 יהודים ואיש לא ידע על כך.

הרוצחים נכנסו לגורן בו הסתתרתי, חיפשו בכל פינה ולא מצאו אותי כי שכבתי עמוק בתוך הקש. בגורן אחר מצאו ארבעה יהודים. הוציאו אותם ונעלו במרתף אבן של חקלאי צ'כי. כשהלכו השוטרים פרצו היהודים את דלת העץ של המרתף וברחו.

הצ'כים בכפר חששו להסתיר יהודים, ואילצו את היהודים המסתתרים ללכת משם.

בשבוע ההוא נכנסתי בלילה אל הצ'כי שריפא את איברי הקפואים, לבקש פת לחם. הוא יעץ לי לעזוב את הכפר למשך שבוע כי ידוע לו שהגרמנים מתכוונים לבוא במשך השבוע לחפש יהודים. חזרתי אל המאורה שלי ונשמתי פרפרה בקרבי.

למחרת הלכתי לרוקין, מקום בו חיינו עם הנגרים, ונכנסתי אל מכר איכר. כששמע מעבר לדלת כי זה אני, אייזיק פליישר, פתח במהירות את הדלת וקרא: "לך מכאן מיד; אם לא, אני הורג אותך" – וטרק את הדלת בכעס. הלכתי ממנו בלי לדעת לאן לפנות. באין לי מוצא אחר חזרתי לכפר הצ'כי קניאהינקי.

נחלצתי מסכנה גדולה

בבואי לכפר ראיתי שני שוטרים אוקראינים רודפים אחר יהודי. היהודי נכנס לחצר. כלב ענק שניצב בכניסה התנפל על השוטרים ולא הניח להם לעבור.

הלילה ההוא היה מואר מאוד, השוטרים תפסו אותי והחלו לחקור אם אני יהודי, היכן הסתתרתי ומי נתן לי אוכל. הודיתי "בפשעי הגדול" כי אני יהודי. אמרתי להם שהסתתרתי במשך כל הזמן בשדות, ניזון מירקות שקטפתי בלילות בגינות, הם החלו להכות אותי ולצעוק שאסגיר אצל מי הסתתרתי עד כה.

החליטו לירות בי לאלתר. מששמעתי את החלטתם וראיתי אחד שולף אקדח כדי לממש את ההחלטה הנוראה, נחלצתי מידי השוטר שאחז בי בחזקה והתחלתי לרוץ, השוטרים אחריי.

נכנסתי לחצרו של איכר צ'כי. בעל הבית היה באורווה, בראותו אותי רץ, יצא מן האורווה שעה שהשוטרים באו לקראתו. הוא חסם את דרכם ושאל את מי הם מחפשים. ניצלתי רגעים יקרים אלה והסתתרתי היטב. הם חיפשו אותי בכל החצר ולא מצאו. אין ספק, הצ'כי הציל אותי, במכוון, ממות בטוח.

ביער

בראותי את הסכנה הכרוכה בהישארותי בכפר הלכתי ליער קופצ'ווקה. פגשתי שם יהודים אחדים והיינו שם חודשים אחדים. כשנודע לאוקראינים שיהודים מסתתרים ביער, הטילו עלינו מצור. בידיעה שיהודים יוצאים בלילה לחפש מזון, הסתתרו בין העצים בכניסה ליער וירו בכל יהודי שיצא לחפש אוכל. באופן זה נרצחו חלק מן היהודים, וחלק נמלטו לכל עבר. חזרתי לכפר קניאהינקי ושוב הסתתרתי בגרנות בתוך הקש. רבצתי שם חודשים אחדים.

הגרמנים רוצחים שוטרים אוקראינים

ביולי 1943 החלו הגרמנים לרצוח את השוטרים האוקראינים בשל החשד שהם עומדים בקשר עם הפרטיזנים. השוטרים האוקראינים בוהלין ברחו בלילה ההוא אל היערות, לוקחים עמם את הנשק. הם החלו ללחום בגרמנים, לפוצץ מסילות רכבת, ולתקוף כפרים גרמנים ופולנים.

הגרמנים הפנו בעת ההיא את כל תשומת לבם אל כנופיות האוקראינים ולא נתנו דעתם לקומץ יהודים שנשארו באזור שלנו. הצ'כים כבר לא חששו כל כך להכניס יהודי לביתם ולתת לו מעט מזון.

הגרמנים מחפשים את אחרוני היהודים

תכופות נהגתי אז להיכנס אל צ'כי שאחי עבד אצלו בעבר. באחד הימים אמר לי כי הרוסים נמצאים כבר ברובנה, מרחק 60 ק"מ מלוצק. הוא יעץ לי להסתתר היטב כי הגרמנים ודאי ינסו לפני נסיגתם לחסל את היהודים שעוד נותרו.

כעבור שלושה ימים באו לכפר גרמנים רבים והחלו לחפש יהודים בגרנות ובבתים. הם נכנסו לגורן בו שכבתי תחת לקש וחיטטו בכל פינה. שכבתי קפוא ורעב במשך יומיים ופחדתי לצאת.

הרעב לא נתן לי מנוח. בלילה הסתכנתי, יצאתי ממאורתי והלכתי אל המקום בו החזיק האיכר את האווזים. מצאתי שם שק מלא לחם קפוא. הוצאתי כיכר לחם וחזרתי למאורתי. רבצתי שם 21 יום, ניזון מכיכר אחת של לחם קפוא.

הגרמנים בורחים

ביום ה-22 להסתתרותי השתררה לפתע דממה והיריוות פסקו. נשמע רק רעש כלי הרכב שהגרמנים ברחו בהם. לעת ערב יצאתי מן המאורה ולא ראיתי עוד גרמני אחד בכפר: כולם ברחו. מיד הלכתי ללוצק ומשם לעיירתי, רוז'ישץ'.

שוב ברוז'ישץ'

ברוז'ישץ' פגשתי יהודים אחדים עם ילדים. הלכתי לביתנו ומצאתי שם זוג גויים שלקחו מאתנו את כל רכושנו שעה שהיינו בגטו וסבלנו חרפת רעב. אימא סיכנה פעם את חייה והלכה אל הזוג שלקח מאתנו את דירתנו ואת כל רכושנו, ביקשה אחדים מחפצינו – הם גירשו אותה מן הבית.

שוב בבית

בשובי הביתה עדיין מצאתי שם את הזוג, שהיו בטוחים כי איש ממשפחתנו לא נותר. הלכתי למשטרה וסיפרתי איך שדד הזוג את כל רכושנו ועתה הם יושבים בביתנו. חזרתי עם שני שוטרים רוסים שהחלו לחקור את האישה. היא ניסתה להכחיש כל מה שאמרתי, אך לאחר שאחד השוטרים החל להכות אותה, הצטדקה שהגרמנים לקחו אצלה את כל חפצינו. קיבלתי אישור לערוך אצלה חיפוש ולקחת כל מה שהיה שייך לנו. למחרת, בבואי לקחת את חפצינו, היה הבית מרוקן. הזוג ברח והותיר בית ריק. גרתי בביתנו עם נער נוסף במשך שנה.

לארץ ישראל

שנה לאחר השחרור התירו הרוסים לכל האזרחים הפולנים בעבר לחזור לפולין. החלטתי לנצל את ההזדמנות לנסוע לפולין ולא להישאר ברוסיה שבקרוב ודאי שוב תהיה מנותקת מן העולם. בפולין הייתי חודשיים בלבד. נסעתי לרומניה, שם הייתי במוסד לילדים פולנים של ג'וינט בבוקרשט. יום אחד הביאו את כל הקבוצה, 10 נערים, לקונסטנץ והושיבו אותם באוניה. באנו לארץ ישראל בלי סרטיפיקטים.

עשרת הנערים, שעברו חוויות אימים שרק הדמיון האנושי מסוגל להמציא, השתחררו אט-אט מסיוט הבלחות. היינו ככל האדם.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 313 – 320.

[בני משפחת פליישר שנרצחו: פרידל וגולדה וילדיהם: יצחק, ישראל, אברהם, שמריה, ריבה, אולי, וולף, פייגלה, אהרלה].

גיטלה טונבוים-וילנסקי החר

גרנו "על החר", או בשמו האחר: מעבר לבוק. אך אני אקרא לו: רחוב הנפחים ועושי האופנים. לזכרם של אנשי עמל אלה, יהודים יקרים, אקדיש מילים אלה.

כבר עם שחר נישאה הלמות הקורנסים והסדנים. המפוח ליבה את האש ששימשה לחישול הברזל. לעתים תכופות הפיחו במפוח בידם האישה או הבת או ילד קטן, כי הבן הבכור כבר עמד ליד הסדן עם הקורנס ביד וחישל את הברזל. העבודה נמשכה עד שעת ערב מאוחרת, בקיץ בחום ובחורף בקור. העבודה הייתה קשה, אך העניקה פרנסה בכבוד, אם כי בצמצום.

אבי אף הוא היה נפח. הוא נפטר לפני המלחמה. אימא נהגה להשכיר את הנפחיה, או אחי עבד שם בעצמו כי לפרנס את משפחתנו. ואז נשמעה גם אצלנו הלמות הקורנסים בתואם עם כל הנפחיות שהיו סמוכות זו לזו, באותו הרחוב.

מימין לביתנו, בבית קטן, גר עושה האופנים שרוליק מְלִיוֹשְקָה. הנפח חישל את חלקי הברזל של העגלה: חישוקים, צירים וכיוצא בזה. ועושה האופנים השלים את המלאכה בהקצעת חלקי העץ של העגלה: חישוקי הגלגלים, הסולמות, מוט הרתמה ועוד. וכך השלימו השניים, הנפח ועושה האופנים, את העגלות למען האיכרים.

לשכן שלנו, שרוליק, היו ארבעה ילדים: בן אחד, מנדל, ושלוש בנות: חוה, סימה, רבקהלה. יחד עמם גרה הסבתא הזקנה מצד אמם. בבית ניצב שולחן כבד אשר שימש כשולחן עבודה לכל מלאכות הנגרות. בחדר ההוא גם בישלו, בלילה ישנו שם הילדים.

אך ביום שישי אחר הצהריים שינה הבית את פניו. שולחן הנגרים הכבד כוסה מפה יפה לבנה. רצפת האדמה (לא היה כסף לרכישה קורות עץ), כוסתה טיט צהוב ומעל פוזר חול נקי. ההורים והילדים התרחצו וחפפו ראשים לכבוד שבת. בשבת הם היו יהודים מאושרים וגאים, והשכינה שרתה על בית עמלים דל זה. אותה שעה הם שכחו את עוניים ואת עבודת השבוע המפרכת. המשפחה הייתה אדוקה מאוד.

חברתי חוה

לא אוכל לשכוח את הבת הבכורה חוה. בגטו הייתה המשפחה נפוחה מרעב. חוה החליטה להתנגב מן הגטו, אולי תצליח לקבל פת לחם כדי להרגיע מעט את הרעב של יקיריה. ביציאה מן הגטו תפסו אותה הרוצחים, ויחד עם שבעה קרבנות אומללים נוספים (שש נשים וגבר אחד) הובלה לבית העלמין להיירות.

עמדתי מאחורי הנפחייה והתבוננתי במחזה מחריד שלא אשכח לעולם. כשהובילו את חוה סמוך לביתה, בדרך להוצאה להורג, היא הסבה את ראשה, להעיף מבט אחרון על ביתה. אמה ניסתה לצאת ולהצטרף אל הבת, ללכת למוות אתה – אנשי הבית מנעו אותה בכוח מכך. דקות אחדות לאחר מכן שמענו את היריות של ההוצאה להורג. עד עצם היום הזה מהדהדות באוזניי זעקות האימים של אימא של חוה שנישאו על פני הסביבה כולה.

בעת מעשי האכזריות המאחרים, בראותי איך מובילים את ילדי דודי למוות, כאשר ביערות זליסיץ ירו בשרידי משפחתה הגדולה של אמי וראיתי את גוויותיהם הקפואות מוטלות על הקרקע – כבר לא הייתי מסוגלת לבכות, לא היו לי עוד דמעות. קנאתי בהם. חששתי, לא מן המוות אלא מן העינויים הנוראים שעברו הקרבנות, כדי שמוותם לא יבוא עליהם בקלות. נהגתי להתפלל לאלוהים שאם נגזר עליי ליפול בידי הרוצחים, שיירו בי מיד.

בראותי איך הובילו את חוה למוות האמנתי עדיין כי אלוהים לא ירשה מעשה רצחני שכזה וכי ברגע האחרון יקרה נס. הנס לא קרה. ממשפחתו של שרוליק לא נותר איש.

את חברתי חוה, שמתה באורח טרגי, לא אשכח לעולם.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, [טור צד] ע' 314 – 316.

שושנה שטרומ (רוז'קה גלמן) ד"ר פריד – האיש המופלא

שושנה שטרומ (רוז'קה גלמן), נולדה בלוצק ב-1928. אביה, אלתר גלמן בעל טחנת הקמח "חלבוסלוד" [מתיקות הלחם], גורש מלוצק בידי הממשל הסובייטי והתיישב עם משפחתו ברוז'ישץ. בעדות שלהלן, מתארת שושנה שטרומ את חוויותיה המבעיתות ואת דמותו האצילה של ד"ר פריד ששילם בחייו על הצלת יהודים מכיליון [המערכת].

מיד לאחר כניסת הגרמנים לרוז'ישץ, בשנת 1941, פקדו על היהודים לשאת טלאי צהוב ונאסר עליהם ללכת על המדרכות.

הגטו

הגטו ברוז'ישץ' הוקם בפברואר 1942. שטח הגטו הוקף תיל דוקרני. הגרמנים ציוו על היודנרט לספק מדי יום מספר מסוים של יהודים לעבודה. בעת ההיא היו ביודנרט גלר וקרוכמל.

הייתי בגטו חצי שנה. שרר שם רעב גדול, אך אנשים עזרו זה לזה. במובן זה אצלנו היה טוב מאשר בגטו ורשה או בערים גדולות אחרות, בהן היה הרעב בממדים עצומים. אנשים רבים מכרו את חפצי הביה וכך היה להם מלאי מזון. אמי אף חילקה לחם לנצרכים.

אבי הלך לעבודה. הוא עבד, כמו יהודים אחרים, בריצוף הדרך מרוז'ישץ' אל לוצק-קובל.

גרמנים נהגו להיכנס לגטו ולירות ביהודים. זכור לי כי באחד המקרים הללו ירו באביה של חברתי, פליט מבריסק. בתו ניצלה.

ב-22 באוגוסט 1942 חוסל הגטו. החיסול ברוז'ישץ' נעשה יום לאחר חיסול גטו לוצק.

בלוצק

הייתי בלוצק לעתים תכופות. נהגתי ללכת לשם ברגל. עבדתי אצל גרמני כמתורגמנית משום שידעתי גרמנית מלימודי בגמנסיה. הגרמני היה הבונה של דרך לוצק-קובל. הוא היה וינאי. עבדתי שם בהמלצת היודנרט. יחסו אליי היה טוב.

נהגתי לבקר את משפחתי בלוצק. המצב שם היה גרוע מזה אשר ברוז'ישץ'. האוכלוסייה הייתה גדולה יותר, והרעב השתולל ללא רחם.

חיסול הגטו

לא נכחתי בחיסול הגטו. אני יודעת רק מה שסיפרו לי. יום לפני החיסול הייתי כרגיל בעבודתי כמתורגמנית. למחרת היה עליי להיות בעבודה בשעה 7 בבוקר, החלטתי להישאר בלילה מחוץ לגטו כדי לא לאחר לעבודה. יחד אתי נשאר מחוץ לגטו אבי. אחי הקטן, שאבי מסר אותו לגוי לרעות פרות, נשאר גם הוא מחוץ לגטו. רק אמי נשארה בגטו. העברתי את הלילה בשינה בשדה כדי שלא יהיה עליי ללכת 4 ק"מ לעבודתי בכפר קופצ'וקה.

בבוקר, בבואי לעבודה, כבר היו גרמנים רבים בקרבת מקום המעביד שלי שגר בצומת דרכים. היו אלה אנשי אס-אס שנסעו מלוצק לרוז'ישץ' לבצע את החיסול. המעביד שלי יעץ לי לברוח ולא ללכת לגטו כי השטח יכותר בקרוב. היו לי חברות אחדות שאף הן ישנו אתי בשדה בלילה. הלכתי להזהיר אותן לא לשוב לגטו. למרות הכול לא תיארונו לעצמנו מה נורא יהיה החיסול. רבצנו בין תפוחי האדמה. הייתה תקופת האיסוף.

לפנות ערב ראינו משאיות חולפות, עמוסות יהודים שעבדו בכריית כבול, הובילו אותם חזרה לגטו. חברותי טיפסו על עץ, אני לא הייתי מסוגלת לטפס והחלטתי להיכנס לגטו בדרך צדדית כדי שלא יתפסו אותי. כבר היה ידוע כי כאשר תופסים האוקראינים נערה יהודייה הם אונסים אותה, עוקרים את עיניה ורוצחים.

השעה הייתה 5 אחר הצהריים, קטפתי זר פרחים ויצאתי לדרך. בינתיים נכנסתי אל גוי בשם סימצ'וק, חפצים רבים שלנו היו אצלו. שאלתי אותו היכן אבי והוא השיב שאיננו יודע.

דמותו האצילה של ד"ר פריד

בצאתי מן הבית ראיתי מרחוק אדם קרב על אופניים. חשבתי כי שוטר אוקראיני הוא הרוכב ואני אבודה. כשקרב הרוכב התברר כי זהו ד"ר פריד, היטבתי להכירו. הוא הציל אותי לאחר שהכו אותי עד זוב דם

בעת מצוד במרץ 1942. לקחו את אבי, אני הלכתי לראות היכן הוא, והכו אותי באכזריות.

ד"ר פריד היה קופץ מדי פעם לגטו ומסייע ליהודים בתרופות, במזון, בבגדים ובכל אשר יכול. אמרו כי הוא יהודי, אך התייחסו אליו כאל נוצרי, צ'כי.

כשקרב אליי על האופניים לא הכרתי אותי אך הוא הכיר אותי.

"לאן את הולכת?" – שאל אותי בפולנית.

"אני הולכת לגטו, אך אני רוצה להיכנס אל הגוי לראות היכן הילד, אחי הקטן" – השבתי.

"אל תלכי, כאן נוסעים אוקראינים" – השיב לי.

"לא מעניין אותי, אני חייבת לדעת היכן אחי הקטן!"

"אני מחכה כאן מתחת לעץ, לכי להיוודע היכן אחיך ובואי לספר לי".

הלכתי אל הגוי. הוא אמר לי כי השליך את הילד מביתו והוא חזר לגטו. כפי שסיפרתי, שילם לו אבי היטב על החזקתו אצלו כרועה.

חזרתי אל ד"ר פריד ואמרתי לו לא לחכות לי כי אני הולכת לגטו. הוא לקח אותי בכוח על אופניו. בעטתי בו ברגליי אך הוא אחז בי כבצבת ברזל. הוא לקח אותי לכפר דורוסין.

בדרך ראינו משאיות קרבות, מובילות יהודים. הוא השליך אותי מן האופניים לתוך תעלה, שם שכבתי עד חלוף המשאיות. מאוחר יותר לקח אותי אליו לכפר, מרחק 18 ק"מ מרוז'ישץ', כל תושביו היו פולקס-דויטשה. ד"ר פריד היה הרופא האזורי.

אני מסתתרת אצל ד"ר פריד

כשנודע לנו דבר האסון הגדול של הגטו וכי לא נותר שם איש, הוא הסתיר אותי בעליית הגג בתוך השחת. מאוחר יותר בא אלינו שלמה בייטש. לאחר מכן, שעה שחלף ביער, פגש הרופא יהודי, הוא כבר היה כמעט קפוא. הוא הכניס אותו לביתו, שמו היה שמואליק. לאחר המלחמה נסע לאמריקה, עלה לישראל וחי בחולון. כעבור זמן-מה באה אלינו חברתי שפּרה בקרינג, לימים היגרה לארגנטינה.

ד"ר פריד גר עם אחיו, מישה פריד, עבדה אצלו משרתת פולנייה, ינקה, גם היא ידעה עלינו.

תמיד היינו כשלושה מסתתרים. חברתי בקרינג דמתה לאישה ארית, ד"ר פריד סידר אותה במשפחה צ'כית בלוצק. כעבור זמן-מה עזבו בייטש ושמואליק. בסוף 1943 התחילו האוקראינים להשתולל. פריד הציל גם שלושה פרטיזנים סובייטים, קצינים רוסים. הוא החזיק אותם כעובדים אצלו. אחד מהם קוליה. כשקרבה החזית, הלך אל הפרטיזנים והיה שם קצין בכיר.

אנחנו מחליפים את מקומנו

לאחר מכן העביר אותנו ד"ר פריד אל גוי שביתו נשרף. הגוי ידע עלינו. הרופא שילם לו היטב, נתן לו שני בתים ושדות. הרופא עצמו הלך לכפר אחר סמוך לדורוסין, מקום בו היו פחות בנדובצים, משום שהבנדובצים דרשו ממנו לעבוד למענם.

בווהלין יש בכל בית איכרים בור לתפוחי אדמה. אצל איכרים אמידים היו המרתפים שתחת לרצפה בנויים אבן. במרתף אבן כזה, הוצאנו לבנים אחדות ועשינו מנהרה שנמשכה מאחורי הבית. במנהרה כזו ישבנו. תחילה הייתי שם עם בייטש ועם שמואליק, מאוחר יותר, כשהרופא כבר לא היה, באו שתי נשים. הן עלו לישראל.

קשה לתאר את טוב לבו של ד"ר פריד, אדם כזה ימצא אחד למיליון. הוא סיכן את חייו כדי להציל יהודים. אצל הגוי היינו 3-4 חודשים בלבד, אך כל הזמן תחת חסותו. הרופא הצטרף לפרטיזנים הרוסים, אך האוקראינים רצו להכריחו להצטרף אליהם. הוא נאלץ לעזוב את דורוסין לכפר גדול יותר, כמעט עיירה, הכפר פּרָסֶפּה.

אני הכרתי רק את הגוי שהסתיר אותנו, איש ממשפחתו לא טיפל בנו. ישבנו כל הזמן בבור. בלילה, בשעה 2, היינו יוצאים לעשות את צרכינו. הגוי היה מביא לנו אז אוכל. מבחוץ נראה הבית כאורווה.

השחרור

שוחררנו ב-21 בפברואר 1944. הרוסים כבר שהו ימים אחדים באזור. ב-9 בינואר ביקר אצלנו ד"ר פריד והזהיר אותנו לא לזוז מן המקום עד אשר יבוא בעצמו לקחת אותנו. חלף זמן ניכר והוא לא בא. לא ידעתי כי אפשר כבר לצאת מן המחבוא. לא הייתי מסוגלת ללכת לאחר ישיבה של שנה ומחצה בלי ללכת. הרגליים היו משותקות. ראייתי אף היא הייתה גרועה משום ששהיתי כל הזמן באפלה. רעב לא סבלנו.

הרופא, ולאחר מכן הגוי, היו מביאים מים בלילה על מנת שנתרחץ. בשעה 2 בלילה היה הרופא יוצא אתנו כדי שננשום מעט אוויר צח. הוא היה יושב אתנו ובוכה כילד קטן. אפילו לאחר מכן, כשעזב את הכפר, בא פעם בשבוע לראות את שלומנו, אם חסר לנו דבר-מה. בישראל גרים אנשים רבים שהיטיבו להכיר, בהם ד"ר איזק, חבר ילדות שלו.

ד"ר פריד נעלם

שחרורנו היה באופן זה: מישת, אחיו של פריד, בא ושאל למה אנחנו עדיין יושבים כלואים במחבוא. השבתי כי אנחנו מחכים לד"ר פריד, שהזהיר אותנו לא לזוז ממקומנו עד בואו. מישה אמר כי איננו יודעים מה קרה לאחיו. הרופא נעלם ואנחנו חייבים לצאת מן המנהרה בלי להמתין לו. יצאנו, שמואליק, שתי נערות ואני, מן המחבוא.

במשך כל הזמן לא סיפרו לי כי אחי איננו. הלכתי לחפשו ממש על ארבע, כי רגליי עדיין לא שירתו אותי. בצאתי לחופשי נודע לי כי קפא למוות ברחוב. נודע לי היכן הוא קבור. הוצאתי אותו בעזרת שלמה בייטש והבאתי אותו לקבר ישראל. מצבה לא העמדתי משום שלא היה לי כסף.

לאחר עזיבת המחבוא נסענו לרוז'ישץ', כבר היו שם יהודים אחדים, ביניהם בעל הבית שלי בעבר, ולד, שבביתו גרנו בגטו. שכבתי כי לא הייתי מסוגלת ללכת. הרופא הביא לי, עוד בשותנו בכפר במחבוא,

בגדים אחדים שיהיה לי מה ללבוש כשאצא לחופשי, אך נתתי את השמלות לשתי הנערות שעזבו לאחר השחרור. לא היה לי מה ללבוש.

רצח הרופא

למחרת הקיש בחלוני בנו של מוטל בייזר וקרא לי לברוח כי הגרמנים שבים. יצאתי כמות שאני, יחפה, בשלג. בדרך פגשתי פרטיזן שנחשב ידיד טוב של הרופא. שמו דומני בונדרצ'וק. שאלתי אותו למקום הימצאו של הרופא.

הוא החל לגמגם בלשונו. ידע היכן הרופא אך סירב לומר. אני סבורה כי הוא הרג את הרופא. אני משוכנעת בזה. אף שרבים סבורים כי הוא אדם טוב, אני משוכנעת כי הוא הרג את הרופא.

הנערה שפרה, שהרופא אכסן אותה בלוצק במסמכים אריים, הייתה עמו לאחר מכן בפרספה. היא סיפרה לי כי הם הלכו פעם אל הפרטיזנים ליער. לפתע פתחו האוקראינים באש. כולם נסו לכל עבר, בהם גם הרופא. היא סיפרה כי הרופא נכנס לבית אוקראיני וביקש שיחזיקו אותו שם עד שיחלפו האוקראינים. דרי הבית גירשו אותו מן הבית. הוא נפל בידי האוקראינים שרצחו אותו. הגרסה כולה מעורפלת מאוד.

היכן בדיוק קברו של ד"ר פריד אין יודעים. אילו היו הורגים אותו במקום עליו הצביעה שפרה, ודאי היה נמצא זכר לכך לאחר השחרור. אך לא נותר לו זכר. לכן אני בטוחה כי חברו הטוב כביכול, רצח אותו. לדעתי עבד בונדרצ'וק בו-זמנית למען הגרמנים והסובייטים. הוא חשש שד"ר פריד יסגיר אותו לאחר מעשה. עכשיו הוא מנהל גדול אצל הסובייטים. הסמנים היחידים המספרים על ד"ר פריד הם: רחוב על שמו ברוז'שץ', מוזאון על שמו בדורוסין.

כל זה נודע לי מאחותו בלונדון. 18 שנה לא ידעה כי אחיה איננו חי. האח משה סיפר לה תמיד כי הוא חי במקום כלשהו. לימים, משנודע לה כי הרופא איננו חי, לקתה בזעזוע. עד היום היא מסרבת להאמין שהוא לא חי. היא משוטטת בעולם ומחפשת אותו. היא הייתה ברוז'שץ' בחקופת שלטונו של חרושצ'וב, קיבלה אישור מיוחד, שעה ששום אזרח זר לא קיבל אישור כניסה לברית המועצות. היא שאלה תושבי רוז'שץ' על אחיה וכולם אמרו כי אוקראיני רצח אותו, כיצד

והיכן אין איש יודע. אפילו שפרה המתגוררת בארגנטינה אינה יודעת בדיוק כיצד נהרג. אני אוהזת בדעתי כי בונדרצ'וק רצח אותו והשליך את גופתו במקום כלשהו ולא נותר לו זכר, כאילו בלעה אותו האדמה.

מות אחי

הייתה קבוצת ילדים שחיה בין גויים באזור. כמעט כולם חזרו, רק אחי לא החזיק מעמד. היה ילד עדין. כפי הנראה הצטנן ולקה בדלקת ריאות. הוא היה ילד יפה בן 11. תקוותי היחידה. אילו ידעתי כי איננו חי, לא הייתי מתאמצת להציל את עצמי. לאחר מכן סיפרו לי, אחדים מן הילדים ששרדו, כי קברו אותו תחת עץ. זו הייתה קבוצת ילדים כמו מוכרי הסיגריות בוורשה. אחד מהם נהרג לימים בחזית.

שלמה בייטש עזר לי להכין ארגז והלכנו אל המקום שעליו הצביעו בפנינו. ניצבתי מרחוק והתעלפתי כשהוציאו אותו מן הבור. סיפרו לי כי נקבר בבגדיו. העברנו אותו לבית העלמין ברוז'ישץ'.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 328 – 332.

יוסף קליינבורד ניו יורק **אסתר שלי**

לזכר כלתי אסתר בזפצ'ק מלוצק

אני יודע,
כל חיי אבכה מרה,
שלא יעד לי גורלי
להיות אתך ביום פורענות וצרה
על האדמה הבוערה.

הייתי נשאר אתך במצוקה העצומה,
את הרי נוגעת בי גם על סף צאת הנשמה.
אך זוהרה של אש אדומה הפריד הכול.
פרץ הנדודים נשאני,
שמך בלבד ליווני.

שבתי עתה,
אינני מכיר את הדרך הביתה, מה זרים השבילים.
אש את שמך מחתה,
הגעגועים בלבד יוקדים, יוקדים ואינם כלים.

אבלה-דומעת אדמת הסתיו הלחה,
מקום בו ילדותי לבלבה.
בקן הרוס ציפור תשיר
מתוך בתיו של זה השיר.

נובמבר 1974

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 333.

בתצלום: שלמה בייטש משמאל ואנשל גון

שלמה בייטש אשר עבר עליי

בשנת 1933 נקראתי לצבא הפולני. שירתי בטרנובסקה גורה. בשובי מן הצבא הייתי בבית. עם פרוץ המלחמה גייסו אותי לצבא הפולני. לאחר מפת הצבא הפולני שבתי הביתה ולא נפלתי בשבי. הרוסים נכנסו. אצל הרוסים עבדתי כספק ציוד לנפחים ועושי אופנים.

כשפרצה מלחמת גרמניה-רוסיה בשנת 1941, גייסו אותי הרוסים לצבא. נסוגנו עד מעבר לקייב. ראיתי כי החיילים מתפזרים וחזרתי הביתה. לא הייתה חזית, כל אחד פנה לאן שרצה.

כשנכנסו הגרמנים, דרשו מיד לספק 300 יהודים לעבודה. כעבור ימים אחדים פרסמו הגרמנים צו לפיו חייבים כל היהודים ללכת לעבודה.

הפולני קָדְרִיס הזהיר אותי: "שלמה, אל תלך לשם!" הלכתי לעבוד במקום אחר. בגטו פרצה בהלה. באו אנשי גסטפו ושוב חטפו כמה מאות יהודים. לנשים אמרו כי לקחו אותם לעבודה אך אני ידעתי כי הרגו אותם.

ישנתי מחוץ לגטו, בחצרו של פלוני. קדריס הזהיר אותי לברוח, כי ביום זה נקבע חיסול הגטו. עליתי לבוידם של סָרְפּוּב. היו שם שני יהודים נוספים (היגרו לאמריקה). רבצנו שם שעה שהגטו בער. היה יום חמישי. רבצנו שם במשך היום. בבוקר עלה סרפוב לבוידם. בראותו אותנו נבהל. שלפתי סכין ואמרתי:

"ראה, חיי ממייל אין להם כבר כל ערך. אתה חייב להניח לנו להישאר עד הערב. מיד עם רדת החשכה נברח מכאן ואתה תשתחרר מאתנו. אם תזוז, אתקע סכין בלבך!" הוא הניח לנו להישאר.

לפנות ערב ברחו אנשל גון ואחיו הקטן ראשונים. מאוחר יותר יצאתי אני עם פרווס (היגר לאמריקה). לאן ארוץ? בעיצומו של היום חציתי את פסי הרכבת ופתחתי בריצה.

נכנסתי אל בין השיחים. שקצים רדפו אחריי אך לא מצאו אותי. לפנות ערב נכנסתי לכפר אוז'ובו, גרו שם כמה צ'כים טובים שהסתירו כ-20 יהודים. נפגשתי שם עם אנשל גון ועם אחיו. התחלנו לנדוד, וביער התקבצו כ-80 יהודים.

לא ראיתי עוד את משפחתי. כיצד חוסל הגטו אינני יודע. ביער פגשתי חברה שאמרו כי הם הולכים לגטו בלילה משום שיש להם שם כסף. הם הלכו ולא שבו.

שוטטנו ביער עד לאחר החגים. אחרי החגים כיתרו אותנו שקצים. ראיתי את המוות לנגד עיניי. נכנסתי אל פולני. היה לו ילד חולה.

"ראה תומש – אמרתי לו – אני יכול לשלוח אותך אל רופא הוא יציל את ילדך".

ד"ר פריד

שלחתי אותו אל ד"ר פריד, חברי הטוב עוד מימי הצבא. כשהוכה הצבא הפולני לקחתי אותו לעיירה שלנו והיינו לידידים טובים.

תומש אמר לי כי היה אצל הרופא והוא מסרב לעזור לו.

"תומש, אתה הרי איש חכם – אמרתי לו – העולם הרי אינו עולם כתיקונו, חיי הרי אין להם כבר כל ערך, בכל זאת סע אליו ואמור לו כי אני חי".

"איך אוכל לומר שיהודי מגלה בי עניין?"

"אמור לו, הוא אדם העוזר לכל אחד".

הוא לא ידע כי ד"ר פריד הוא יהודי, משום שדיבר צ'כית. תומש השתכנע, הילד כבר גסס. הוא נסע מרחק של 15 ק"מ. הוא בא אל ד"ר פריד ואמר כי בא בהמלצת אדם ששלח אותו אליו. הוא מבקש עזרה. ד"ר פריד החל לבכות, הכה בראשו ואמר:

"אם אתה אדם המוכן לטפל ביהודים בימים אלה, סע מיד הביתה והבא את הילד ואת אשתך, הם יהיו אצלי".

שכבתי בלילה וחיכיתי לתשובה. יצאתי מן היער, מיהרתי אליו והקשתי. הוא פתח את הדלת. העפתי מבט וראיתי צדור: תרנגולות, אדרות ועוד חפצים. הוא אמר לי כי הרופא שמח מאוד שהוא מטפל בי. והנה מה ששלח הרופא למעני. הרופא אמר כי עדיף היה אילו יכולתי לבוא אליו.

"איך אוכל לבוא? אלא אם אתה תושיב אותי בעגלתך ותוביל אותי, כי כל השקצים באזור מכירים אותי".

חלפו ימים אחדים. תומש נסע אל הרופא. הוא שמח בילד, הזריק לו תרופות והוטב לו. הוא החזיק אצלו את הילד כדי שיהיה לו קשר אתי.

לבסוף השתכנע הפולני. הוא רתם את הסוס עם שחר. לבשתי את אדרת השער והם הובילו אותי לכפר, אל ד"ר פריד. עליתי לבידום. היו שם אנשים נוספים ביניהם הנערה רוז'קה גלמן (עלתה לישראל).

שאלתי את ד"ר פריד על המצב. הוא השיב לי כי הוא מטפל ביהודים רבים, ומשתדל לעזור להם ככל האפשר.

רבצתי כך שישה שבועות. ואז אמר ד"ר פריד כי מתארגנות חבורות פרטיזנים ואם רצוני יוכל להוביל אותי אליהם.

בביתו היו ארבעה יהודים: רוז'קה גלמן, שמואל (היגר לאמריקה), פריווס ואני. במקום אחר הסתיר יהודים נוספים. הוא סיפר לי על צרות שיש לו מן הזונדפירר. אהובתו מלשינה עליו שהוא יהודי. הוא חייב לחסל אותה.

"ראה, הנה לך גולת רעל ואקדח. אוביל אותה לשם (היה יום השנה החדשה) אתה חייב לירות בה, ולא, תהרוג היא אותי ויהודים רבים".

ראיתי את המוות לנגד עיניי אך לא הייתה לי בררה. התיישבתי במזחלת ונסעתי לרוז'שץ'. אך הגעתי אל הבית באה היא עם הזונדפירר. ד"ר פריד ניצב ממול לראות אם באתי או לא. נסענו חזרה.

ד"ר פריד שעסק בסיוע ליהודים ולפרטיזנים, חקר אותם והוביל אותי למסור את הידענות לפרטיזנים. הוא התחזה לצ'כי. הוא היה אדם שידע לחיות בשלום עם כולם ולהתיידד.

הוא הסתיר אותנו במרתף בביתו. בלילה יצאנו לאכול וביום רבצנו שם. הוא חי עם אחיו. האח עלה לימים לישראל וחי בטבריה.

לא קל היה להתקבל אל הפרטיזנים. לבסוף, כשהחלו הגרמנים לסגת אמר הרופא כי הוא חייב ללכת אל הצבא הרוסי לראות את המטה. הרגו אותו בקרבת סיקילה. היו חילופי אש והכנופיה הרגה אותו.

בשובי, התחלתי לשאול על הרופא ונודע לי כי ד"ר פריד נהרג.

"אתן לך כל אשר תרצה – אמרתי לשייגן – הראה לי היכן הוא מוטל, אביא אותו לקבר ישראל".

הייתה בכך סכנה גדולה, בכל זאת לקחתי כמה אנשי אן-קה-וה-דה ונסעתי לשם, לא מצאתי אותו, כל השטח היה מגודל צמחייה. תמיד הרהרתי בו. שאלתי על אחיו, שעמו אני מיוודד. אני נוסע אליו והוא בא אליי.

אצל הפרטיזנים

כשהוביל אותי ד"ר פריד אל הפרטיזנים, קיבלו אותי לאוטריאד [פּוֹלְגָה] שהיו בו יהודים רבים. שם האוטריאד: דיאדיא פּוֹטְיָה. לא מיד הוביל אותי ד"ר פריד לשם. תחילה הביא אותי למשימה, וצירפו אותי. באוטריאד היו כ-1,000 איש, בריגדה שלמה. היו שם מחנות של אזרחים. בישראל מצויים רבים מהם ואני נפגש עמם. בזמן הראשון לא ידעו כי אני יהודי, אך מרטניוק מן הוועד המבצע האזורי, ידע.

קיבצתי כ-40 אנשים. איש לא ידע מי הם. הבאתי אותם למטה. נתקבלה פקודה מסטלין כי כל הפרטיזנים חייבים להתגייס לצבא האדום ויש לחסל את פלוגות הפרטיזנים. זה היה כבר לאחר השחרור, כלומר לאחר כיבוש האזור שלנו.

בהיותנו בפרטיזנים שלחו אותנו למקש רכבות. במו ידי הורדתי מן הפסים את השיירה האחרונה בין קובל לרוז'ישץ'. היינו טומנים מוקשים. יהודים רבים נהרגו. דחפו את היהודים למשימות הגרועות ביותר: לפרק פצצות, להכין מוקשים. הלכו לפרק – נהרגו.

יש לי כאן חבר שהיה יחד אתי בפרטיזנים, שמו גרינברג, שותף בבית חרושת בראשון לציון. היה פעיל מאוד והרכיב את כל המוקשים.

השחרור

שחררו אותנו ב-1944. כששוחררנו באתי הביתה והתחלתי לעבוד באן-קה-וה-דה. לא הלכתי עוד לחזית. היו בנדרובצים שהיה צורך לשלוח לסיביר. הייתי מקבץ אותם ושולח. הסוף לא היה טוב. ראיתי כי עלי לברוח ונסעתי משם.

לאחר השחרור התקבצו בעיירה כ-30 יהודים.

אני מחפש ילדים יהודים

לאחר מכן קיבצתי את הילדים שנותרו. פגשתי את פייסי שניצר ואת בנימין שניצר (שניהם בישראל). בנסיעותיי עם האן-קה-וה-דה, שאלתי על ילדים יהודים שבידי גויים. בכל מקום אליו באתי הצביעו בפניי: הנה זה ילד יהודי.

הבאתי את הילדים לביתי והתמסרתי לטיפול בהם. אשתי רחצה אותם כי היו מלוכלכים ומוזנחים. החזקתי אותם אצלי זמן-מה.

היו גויים שהסתירו ילדים יהודים למרות הסכנה הגדולה שאימה עליהם. ביניהם מצאתי את בנימין ואת פייסי, את הרשלה שוורץ, את לייזר (מפתח תקווה) – ארבעה ילדים. שלחתי אותם לפולין. ראיתי כי שולחים ילדים לארץ ישראל. אמרתי להם: "ילדים, סעו לארץ ישראל".

לאחר בואי לישראל בשנת 1951 נפגשתי אתם. אנחנו מיודדים מאוד ואני בא אליהם לשמחות.

הנספים ממשפחתי הקרובה

ממשפחתי נספו בגטו רוז'ישץ': אבי שמעון-יוסל, אמי בוגיה (רייז). אחיות: ביילה לדר ורייזל בייטש. אחים: הרצל וגודל. בגטו לוצק נספתה אחותי רבקה ג'לן. כבוד לזכרם!

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 334 – 337.

אסתר פופ אשר עבר עליי בגיהנום הנאצי

שמי אסתר פופ לבית טסלר. נולדתי ברוז'ישץ' בשנת 1926. אבי, פייסי, היה בעל מספרה. בעיר כינו אותו: פֶּטְקָה ספר. כולם הכירו אותו כחובב גדול של מוזיקה. הוא היטיב לנגן בכינור ובגיטרה, לכן כינו אותו גם: פטקה מוזיקנט.

בבית הישן

לפני פרוץ מלחמת פולין-גרמניה למדתי בבית הספר הפולני פובשכנה. כשוכנסו הרוסים לרוז'ישץ' המשכתי בלימודי בבית ספר תיכון סובייטי. ביום עבדתי עם אבי בקאופרטיב ובערב למדתי.

התקופה הראשונה תחת השלטון הגרמני

זמן-מה לאחר בואם לרוז'ישץ' ציוו הגרמנים על היהודים להתרכז בגטו. מיד החלו להוליך יהודים לעבודות הקשות ביותר. כנערה צעירה לקחו אותי, עם נערות אחרות, לסרוג גרביים לגרמנים. היוזנרט היה אחראי על אספקת עובדים מדי יום. יושב ראש היוזנרט היה אברהם גלר. היו מובילים אותנו מן הגטו לעבודה בבוקר ומחזירים בערב.

באחד הימים בא למקום עבודתנו הגסטפו והאיץ בנו לשוב לגטו. הם לא רצו שיהודים יעבדו במקומות בהם מצויים גרמנים. מאז ואילך שלחו אותנו לעבודות אחרות: לחפור תפוחי אדמה, לשאת לבנים. עבדתי בקבוצת בנות: דודניתי אסתר לינדן, שרה ניסלמן, מ' זלצמן – נערות בנות גילי. אוכל לא נתנו לנו וכמובן גם לא שכר. אם העזה מישהי להמיר משחו במזון – החרימו אותו הגרמנים בכניסה לגטו.

השוטר – מצילי

באחד הימים בא לגטו שוטר ולקח אותי לביתו לעבודה. הוא עצמו היה שבוי מלחמה רוסי ושירת אצל הגרמנים כשוטר במשטרה האוקראינית. אשתו הייתה ילידת רוז'ישץ', שמה היה גניה קֶזֶצ'יק.

עשיתי אצלו עבודות שונות. במקביל עבדתי גם אצל שוטר אחר בשם זֶנְץ. אצל שוטר זה עבדה גם נערה בשם מלמד. סרגנו למענם סוודרים. מפעם לפעם נתנו לנו ארוחה קלה. השוטר זנץ הפגין תכופות את

שנאתו כלפינו. יחסו היה גס, כיחסו של אדון אל עבד. השוטר הרוסי לעומת זאת היה טיפוס שונה. יחסו היה אנושי יותר. לימים הציל בעצם קצ'וק זה את חיי.

מד יום בא לגטו והוביל אותי לעבודה בביתו. בלילה היה מחזיר אותי לגטו. בביתו עבדתי לבד. יום אחד בא קצ'וק מן הרחוב ואמר לי:

"היום לא תלכי ללון בבית, לשם מה לי להוביל אותך כל יום מן הגטו אליי לעבודה?"

מיד הבנתי כי צפוי לקרות משהו. לבי ניבא לי רע, אך לא הייתי מסוגלת להבין למה לפתע הוא משאיר אותי בביתו ללינה.

בגטו היו הוריי ואחי הקטן משה. בלילה בא השוטר קצ'וק בריצה והחל להתלחש עם אשתו. שכבתי על משכבי שעל הרצפה וניסיתי לצותת להתלחשויות. הבנתי כי השיחה עוסקת בי. הגיעו לאוזני המילים:

"מה עושים אתה? היא נערה כה טובה, אם אוביל אותה לגטו, זה מוות בטוח עבורה".

מיד קמתי ממשכבי וקראתי בהתרגשות גדולה: "מה קרה? מה מתרחש בגטו? אני רוצה אל הוריי ואל אחי הקטן, אני רוצה להיות אתם".

השוטר לא היה מסוגל לעמוד בדמעותי והשיב לי:

"בגטו מתבצעת אקציה. מחסלים את כל היהודים בגטו. מובילים אותם אל מחוצה לו, אינני יודע לאן".

הוא פנה אל אשתו: "באמת חבל על הילדה, בינתיים נסתיר אותה, לאחר מכן נראה מה לעשות אתה".

מיהרתי לקום ממשכבי ופרצתי בבכי היסטורי. דרשתי ממנו להוביל אותי אל משפחתי; רציתי למות אתם. השוטר סירב לכך נחרצות.

זה היה בסוף הקיץ 1942. בעת ההיא החלו להוביל את היהודים מן הגטאות בוואלין למוות. רוז'שץ' לא יצאה מכלל זה. נשארת בבית השוטר. בניית הבית לא נסתיימה. זה היה בעבר בית יהודי, הוא לא

הספיק לשפץ אלא את מחציתו. הוא הסתיר אותי בחלק הלא-גמור של הבית, במרתף. אשתו הביאה לי לשם מזון ומים.

בשעה שהגרמנים והאוקראינים הובילו את היהודים מן הגטו למוות, נכנסה לבית השוטר גויה ושמעתי אותה אומרת לבעלת הבית שלי:

"את יודעת, כשהתבוננתי איך הובילו את היהודיות מן הגטו, לא הבחנתי ביניהן בז'ידובקה שלך, זו שעבדה אצלך. ראיתי יהודייה אחת בגיל העמידה שרצתה לקפוץ מן המשאית כשחלפה ליד ביתכם וצעקה בקול לא אנושי: 'אסתר, אסתר' הגרמנים אחזו בה בחזקה ולא הניחו לה לקפוץ. בכוח השליכו אותה השוטרים אל המשאית".

אני שומעת את קולה של אמי

זאת הייתה אמי. כששמעתי את הזעקות: "אסתר, אסתר", מיד זיחיתי את קולה של אמי. אינסטינקטיבית רציתי לרוץ אליה, אך לפתע נכנסה אלי בעלת הבית וסיפרה לי על המתרחש. שוב התחלתי לבכות שאני רוצה אל משפחתי, הנוצרייה התרגשה מאוד, התקשתה לראות בסבלי. היא אחזה בידי ואמרה: "חכי כמה ימים, נראה מה יש לעשות". היא לא הניחה לי לצאת וכך נשארתי אצלם.

אבא, אבא!

בעלת הבית סיפרה לי כי אבי מסתתר בבית שכן עם אחותו, כלומר דודתי, ועם נערה נוספת. בלילה זחלתי מן המחבוא שלי דרך החלון וניגשתי לבית שאבי הסתתר בו. התחלתי ללחוש "אבא, אבא". איש לא ענה. המשכתי לקרוא בקול גבוה יותר, בלי להביא בחשבון שמישהו עלול לראות אותי ולשמוע את קולי. הבנתי כי מאוחר מדי, איש כבר לא היה שם. בכל זאת התגנב אל לבי הרהור: אולי הם מסתתרים שם וחוששים להשיב. למרבה הצער, איש כבר לא היה שם.

מאוחר יותר התברר כי הגויה שאמרה לבעלת הבית שלי שלא ראתה אותי במשאית, הבחינה באבי, בדודתי ובנערה מסתתרים בבידס. מיד הביאה את גרמנים שהורידו אותם מעליית הגג והובילו אותם לירות בהם. אף ברגעיו האחרונים לא נפרד אבי מן הגיטרה. כשהובילו אותו ברחובות רוז'ישץ' למוות, אילצו אותו הגרמנים לנגן, כך לעגו לו. לקחו אותם למקום בו נורו כל היהודים. לא ראיתי עוד את אבי.

אני בורחת

הבנתי כי נותרתי יחידה ממשפחתי. לא היה עוד טעם לחיי. הבנתי גם כי לא זמן רב אוכל להסתתר אצל השוטר. הבנתי כי אם יראה שמאיימת עליו סכנה על הסתרת נערה יהודייה, לא ירשה לי להישאר אצלו. ראשו יקר לו מחיי. גם חששתי מאוד שהגויה ההיא תתחיל לרגל אחריי. אשת השוטר, בעלת הבית שלי, החלה לחשוש מפניה מאוד לאחר השיחה אתה. ככלות הכול הבנתי את מצבם ולא רציתי לגמול רעה תחת טובה.

הגעתי להחלטה כי עלי ללכת משם מהר ככל האפשר. לא סיפרתי דבר לבעלי הבית. פתחתי בזהירות את חלון המרתף, קפצתי לרחוב והלכתי דרך חשדות עד בואי אל הנהר קטיר.

בלכתי הבחין בי אחד השוטרים ופתח עלי באש כה עזה שעורר ירי של כל השוטרים לעברי. למרבה המזל לא פגעו. בשארית כוחי רצתי לנהר ועל גדתו שכבתי לנוח מעט עד אור יום.

בשעה ששכבתי עייפה מן הדרך הארוכה, הרהרתי: מה עושים הלאה, אני בודדה לגמרי, גלמודה, נעה-ונדה ללא שום סיכוי להיחלץ מן המצב הקשה. חלפו בראשי מחשבות שונות: הגרמנים תופסים אותי ומובילים כדי לירות בי. אך בתת הכרתי חשתי כי עודני צעירה ובשארית כוחותיי אצליח אולי להציל עצמי.

כשהתאוששתי מעט הלכתי לכפר נוסף צ'וויץ', לא הסתתרתי שם זמן רב. משם הלכתי לסיסק, חי שם שייגץ שהתלמד אצל דודי, דוד ניסלמן.

דפקתי בדלת ביתו והכניסו אותי פנימה. להפתעתי הרבה קיבלו אותי לא רע. נתנו לי לאכול ולשתות. כעבור ימים אחדים באו גויים ותלשו ממני בכוח את מעילי. כבר היה חורף, החלו ימי הקרה, ואני נותרתי ללא מעיל. בעלי הבית סירבו לאכסן אותי אצלם עוד. לפי בקשתי ליוו אותי לכפר דבישץ'. השייגץ [גוי צעיר] השכיב אותי על מזחלת, כמתה, כיסה אותי בשמיכה והביא אותי לדובישץ'. שם הוריד אותי מן המזחלת והסתלק במהירות. נכנסתי לבית הראשון, גרה בו המשפחה של וינצנטי בָּנָן. לא הכרתי אותם. הם ניחשו מיד כי אני יהודייה. בדמעות בעיניים ביקשתי שלא יגרשו אותי. האנשים היו עניים מאוד אך טובי לב. הרשו לי להישאר אצלם זמן קצר.

אני מתנצרת מתוך כורח

באחד הימים בא אליהם כומר ודיבר על לבם שיאמרו כי אינם יכולים להחזיק בביתם נערה יהודייה, זו סכנה גדולה מאוד. אם רצוני להיות אצלם עליי להתנצר, ולא, עליי לעזוב מיד את הבית. מה יכולתי לעשות? סירוב לעבור לאמונתם הקתולית, משמעו מוות בטוח. לא ראיתי מוצא אחר אלא להסכים. חשבתי בלבי: מה יקרה אם יתוו עליי את הצלב, בלבי הרי אני נשאת יהודייה. הרי לא מרצוני אני עוברת לדת הקתולית; הטקס כולו, אין לו שום ערך בעיניי. שיזו עליי את המים הקדושים שלהם.

הם הלכו אל הכומר ודיווחו לו כי אני מסכימה לעבור לדת הקתולית. הכומר בא מיד לדובישע'. בשעת מעשה התייראתי מן הכומר אך הוא ביקש ממני במילים טובות לא לפחד. הוא הושיב אותי על כיסא, החיז עליי את המים הקדושים שלהם, נתן לי להחזיק בצלב, והתווה עליי צלב. וכבר הייתי אחת משלהם. הנוצרים שמחו מאוד ואמרו: "עכשיו איננו חוששים להחזיק אותך בביתנו, את הרי נוצרייה".

למחרת הביא לי הכומר שני מעילים, שמיכה וחבילת מזון. הכומר היה כבר זקן וכפי הנראה איש טוב. הבנתי כי הוא מאושר שהצליח להציל נשמה למען הנצרות. הוא הבטיח לבעל הבית שלי לעזור להם במזון כדי שלא אפול עליהם למעמסה. ובאמת כל אימת שהלכו בעלי הבית לכנסייה, היה הכומר נותן להם לחם, ביצים ומזון אחר, ובלבד שיחזיקו אותי אצלם.

היו לבעל הבית, ברן, שתי בנות נשואות. באחד הימים בא אחד החתנים ואמר:

"יש שמועות כי מתכננים מצוד בכפר. מישהו הלשין לגרמנים שבכפר מסתתרים יהודים. אם יתפסו בבית נערה יהודייה יהיה רע". הגויה נבהלה, מיד הלכה אל הכומר ושאלה מה לעשות בי. רשמית אני אמנם נוצרייה אך האם יתחשבו הגרמנים בכך שהתנצרתי?

שמי החדש

למחרת בא אליי הכומר ואמר: "הבאתי לך מסמכים חדשים, מכאן ואילך את ינינה צ'קלסקה ומוצאן מקרקוב, עליך לזכור היטב את שמך

ואת שם משפחתך ומאין באת". הוא הוסיף כי יש לו מכרים חסוכי ילדים. אני אסע לכפר, לא רחוק מלוצק, אל המשפחה הזאת. הם עשירים, יש להם טחנת קמח, הם יכלכלו אותי. הוא נתן לי את המסמכים החדשים שלי ותעודת לידה.

אימה וסבל

הגוי אשר אליו הייתי אמורה לנסוע בא אל הכומר, הושיב אותי בעגלה והביאני לביתו בכפר וישינקה. לא מן הנמנע שהכומר הבטיח לגוי כסף על אחזקתי בביתו. כעבור זמן קצר לשהותי אצל הנוצרי חשתי כי יחסו אליי השתנה באופן קיצוני. ייתכן שהכומר לא קיים את הבטחתו ולא נתן לו את סכום הכסף המובטח. לשכנים סיפרו כי אני דודנית של האישה ושמי ינינה צ'קלסקה.

יום אחד הודיעה לי הנוצרייה כי אינם יכולים עוד להחזיק אותי אצלם כי השכנים מתלחשים שאני יהודייה. ביקשתי שיחזירו אותי למקום ממנו באתי, כלומר אל הכומר. האיכר הבטיח להביא אותי ללוצק, שם יסדר אותי במקום בטוח.

בבואנו ללוצק הורה לי להמתין בחוץ והוא נכנס לאחד הבתים להסדיר את העניין. חיכיתי וחיכיתי ולא ראיתי אותו עוד. הבנתי כי הגוי פשוט זנח אותי לאחר שהוציא ממני במרמה את המסמכים. שוטטתי הלך ושוב בלי לדעת מה לעשות. אני מהלכת ברחובות לוצק, לא נתקלת בפנים של יהודי, כולם נרצחו. אני משוטטת רעבה, ללא כסף, ללא מסמכים. לבושה שני מעילים כבדים, אחד ארוך מן השני. בידי אני אווזת את כל רכושי: שמיכה. ראשי עטוף במטפחת. נמאסו עליי החיים. כבר רציתי שיתפסו אותי הגרמנים ויבוא הקץ לצרות. אני מהרהרת לי: אלי הטוב, מסתובבים פה כל כך הרבה שוטרים, אפילו גרמנים, שייגש אחד מהם וישאל: "מה את מסתובבת כאן לבד בלבוש כה מוזר?" אך איש לא ניגש, איש לא שאל. נזכרתי כי שעה שהייתי אצל הנוצרים היה בא אליהם גוי, פרניוויץ', הוא גר בלוצק וסחר בחפצים של יהודים מתים.

התחלתי לשאול עליו ולבסוף הצביעו בפניי על ביתו. נכנסתי לביתו וסיפרתי כי באתי עם בעל הבית שלי ללוצק ואיבדתי אותו בעיר. שאלתי אם אוכל להישאר אצלו בלילה. הוא לא סירב. למחרת בא

אחיו של פרנאיוויץ', שכב על הספה והחל להתבונן בי. מיד הבנתי כי זיהה שאני יהודייה. הוא החל לפזם שירים ביידיש, לראות את תגובתי. במאמץ רב השתדלתי לא לשים לב לשירתו, כמו אין זה נוגע לי.

הייתי אצל פרנאיוויץ' שלושה ימים. כל פעם המצאתי תירוצים חדשים. אמרתי כי אין זה אפשרי שבעל הבית שלי ישאיר אותי לבד בלוצק ולא יבוא לקחת אותי. הוא הבין כי משהו אינו כשורה והורה לי לעזוב את ביתו מיד. לא הייתה לי ברירה, הלכתי ברגל אל הגוי לדרוש שיחזיר לי את המסמכים. בבואי לשם בערב אמרה לי אשתו:

"את שוב כאן? מי קרא לך לבוא? לכי מכאן מיד, ולא, יהיה רע".

אמרתי לה: "באתי אל בעלך שיחזיר לי את המסמכים שלי. אם יתפוס אותי שוטר אומר כי הסתתרת בייתך, ואז יהיה הרבה יותר גרוע בשבילך. החזירי לי את המסמכים שלי ושבעלך יחזיר אותי לדובישץ' שמשם הביא אותי".

איומי השפיעו. לא הייתה לגוי ברירה. הוא הושיב אותי בעגלה כיסה אותי ביריעת פשתן ויצא להוביל אותי לדובישץ'. כשעברנו ביער השליך אותי בכוח מן העגלה והתחיל לברוח. צעקתי אחריו שאני הולכת מיד למשטרה לספר שהסתיר אותי בביתו. הגוי נבהל, הבין כי לא מדובר בחלצה. הוא חזר, העלה אותי ברוגז על העגלה והוביל אותי למשפחת ברן. אך את המסמכים לא החזיר לי. הוא מסר אותם לגוי.

שוב אצל משפחת ברן

שוב נשארתי אצל משפחת ברן. הם נהגו בי יפה והתייחסו אליי כאל בת. מאוחר יותר לקחו אליהם יהודי נוסף – בנימין פוקס (עלה לישראל). הגויים הציעו גם לו להתנצר, בליט בררה עשה כמוני. כך הסתירה משפחת ברן שני יהודים. הכומר נכנס מדי פעם אל ברן והביא עבורנו מזון. הוא לא החזיר לי את המסמכים, כנראה חשש מצרות שעלולות להיות לו אם אחפס ויאלצו אותי לספר מי נתן לי אותם.

הייתי אצל משפחת ברן תקופה ממושכת. לאחר מכן הלכתי אל נוצרים אחרים, כי ראיתי שהם מתקשים לקיים שני אנשים. גם אצל הנוצרים האחרים סרגתי ועזרתי במשק הבית כמו אצל ברן.

ברוז'שע' לאחר השחרור

באביב 1944 באו הרוסים. לאחר השחרור הלכתי לרוז'שע'. לא פגשתי שם איש. ממשפחתי לא נותר איש. הרגו את כולם עם כל יהודי רוז'שע'.

הגרמנים הדפו לאחר את הרוסים, שוב היו חיי בסכנה גדולה. החלטתי כי עדיף להישאר עם הצבא האדום. לאן שהם הלכו הלכתי גם אני. עד אשר נהדפו הגרמנים שוב, רוז'שע' שוחררה סופית.

אביב 1944 – עם הרוסים

חזרתי לרוז'שע'. החלה שיבה של כמה יהודים ניצולים ושל אלה שניצלו ברוסיה. כאשר החלה הרפטריאציה לפולין נסעו גם יהודי רוז'שע', אך לא כולם. נשארו ברוז'שע' 7-8 משפחות של יהודים.

פגישה עם שונא ישראל קויאוה

לאחר המלחמה פגשתי בלוצק את רוצח היהודים סיומקה קויאוה, אשר שימש ראש העיר רוז'שע' אצל הנאצים. הכרתי אותו מיד. הוא הלך עם פרוטזה. ניגשתי אליו ושאלתי אם הוא סיומקה קויאוה, הוא הסתלק מיד ויותר לא ראיתי אותו.

קויאוה זה היה בן רוז'שע' ולמד סנדלרות אצל דודי. הכרנו אותו היטב. כשעלה לגדולה אצל הגרמנים והיה לראש העיר, בא יום אחד לגטו ולקח יהודים לעבודה – נשיאת לבנים. גם אני הייתי בקבוצה זו, מרוב חולשה נשמטו הלבנים מידי, הוא ניגש אליי והחל להצליף בידי בפרגול, למרות היכרותנו. במו ידיו רצח יהודי רוז'שע' רבים.

לארץ ישראל

בשנת 1946 בא לרוז'שע' יהושע פופ לחפש את משפחתו. התחתנו באותה שנה. חיינו ברוז'שע' עד 1957. בפולין היינו עוד שלוש שנים. ב-1960 באנו לישראל.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 338 – 344.

אנשל גון ביתנו ההרוס

גרנו ברחוב 3 במאי, ז'ליצוב. אבי שמיליק גון, אמי סוניה, אחותי רייזל, אחי יענקל. כזכור לי, קנינו את הבית מגרמני בשם פילמן. במחצית אחת גרנו אנחנו ואת המחצית השנייה מסר אבי, ללא שכר דירה, לבית הספר היידישיסטי שלמדו בו בעיקר ילדי בעלי מלאכה. בבית ספר זה למדתי יידיש. אלה שנות הילדות הראשונות שאני זוכר.

אבי היה איש אמיד למדי, סוחר חשוב וגם עוסק בצורכי ציבור, חבר מועצת העיר וגבאי בקהילה. מתי מצא פנאי לעסוק בכל הפעילויות הללו?

זכור לי כי בשבת בבוקר נהג ללכת עם אנשים עניים לעירייה להסדיר בעיות מסים ועניינים אחרים. תכופות נערכו בביתנו ישיבות.

למרות עיסוקיו הרבים, תמיד מצא פנאי עבורנו, הילדים, ובילינו זמן מסוים בצוותא.

אמי האהובה סייעה לאבי בעסקיו. מדי יום הלכה לחנות האריגים שהייתה לנו בעיר. היא הייתה שם עם לייב רוזמרין שעבד אצלנו.

לאבי היו חנויות שונות. חנות טבק עם שותף פולני, כי יהודי לא יכול לקבל רישיון לזה; חנות בד גס ונעורת עם כמה שותפים שמאוד אהבתי אותם כי היו מביאים לי ממחקים ושיחקו אתי. אזכיר את שמותיהם: שלמה גרבר, נוסיה גרבר, אברהם הוכמן. לבד מביתו של שלמה גרבר, רבקה, הנמצאת בישראל, לא ניצל איש מהם.

יש לי זיכרונות ילדות טובים מתקופת לימודי בגימנסיה בלוצק, ממשפחת: מסבתי דבורה גון ומסבתי מרים אפל מסורצ'ין, שהניחה הכול ונסעה אתי למקום מרפא כשחליתי. אני זוכר גם את דודה אלקה ואת דוד הירש דֶלְטִיצְקי. זוכר את דודי אברהם-משה דיכטר, עמו אהבתי ללכת לבית הכנסת בו התפלל ליד העמוד, בשבת אחר הצהריים זימרו שם זמירות.

זכורים לי גם רגעים מעציבים: מות הדודן שלנו מנדל דיכטר, טרגדיה גדולה, בחור צעיר מת לפתע ממחלת מעיים.

לפי הזכור לי, היו לי נעורים טובים מאוד, אך למרבה הצער קצרים. בחיותי בן 15, ב-1939, פרצה המלחמה והסובייטים כבשו אותנו.

זכור לי כי החרימו את ביתנו אך הניחו לנו לגור בו בשכר דירה. אבי היה אדם ליברלי, לכן לא שילחו אותנו מן העיירה. הוא קיבל עבודה כמנהל חשבונות בבית החולים ואנחנו, הילדים, הלכנו לבית ספר – בית ספר יהודי עשר-שנתי.

יש לי זיכרונות רבים משנים אלה. סדר אחר, חברים אחרים, אך שנות ילדות טובות שנמשכו לדאבון הלב זמן קצר בלבד.

שנות היטלר

בשנת 1941 החלו שנות היטלר האיומות שהביאו כליה על ביתנו ועל כל האוכלוסייה היהודית בעיירה.

זכור לי הצו הגרמני הראשון: לשאת טלאי צהוב ולהתכונן לכניסה לגטו. השוטרים האוקראינים עם הרובים הכו ועינו את היהודים האומללים שגורו את צרותיהם, ככל שהיו מסוגלים לשאת, עד בואם אל "החר" מעבר לגשרון, גבול הגטו. 5-6 משפחות בבית אחד, שוטרים יהודים, יודנרט יהודי.

מדי יום הלכנו לעבודה. אני ואבי ויהודים נוספים עבדנו במחנה אצל פורסט, גרמני מקומי. ימים של אימה ופחד, חיינו רק עם התקווה שיתרחש נס וישחררו אותנו. אבי קיווה כי נשוחרר וניסע מן האדמה הארורה לארץ חופשית.

מדי יום היו התרחשויות אחרות: מכות, רציחות, חטיפות. הגרמנים נהגו לחטוף יהודים, לעבודה כביכול, הובילו אותם לפאתי העיר וירו בהם. במצוד כזה, נספה דודן שלנו, פופה דיכטר. מעולם לא ידענו לאן נעלם.

אנשים רבים מתו בגטו ברעב וממחלות שונות. סבתי דבורה מתה בגטו, כך גם חברותיי ביילה וקסמן, ביילה ויינר. חשתי כי עם כל יום שחולף אנחנו שוקעים.

בעת ההיא הילכו שמועות על חיסול הגטו בלוצק ובעיירות אחרות. סירבנו להאמין כי עם תרבותי כמו הגרמנים יעשה זאת. מאז ואילך נשאיתי ללון במחנה ולא הלכתי לגטו. אבי הביא גם את יענקלה שיחיה במחנה.

לעולם לא אשכח את מילותיו של אבי:

"ילדים, עודכם צעירים, אולי תצילו את חייכם. הימלטו ונסו להציל את חייכם; אני חייב לחזור אל אימא ואל אחותכם שנשארו בגטו".

זה היה ב-22 באוגוסט 1942 – היום בו כיתרו את הגטו וחיסלו את כל היהודים. לא ראיתי עוד איש מיקיריי.

הייתי בן 18, אחי יענקלה היה בן 8, כשהתחלנו במאבק על החיים. אני זוכר את הבודים הראשון אצל סְפּוּב, שם פגשתי את שלמה בייטש ואת האחים פרוווס; את יער זליסיץ בלילות החורף הקרים, כשהיינו קמים בבוקר ממקום משכבנו תחת עץ וראינו אד עולה מגופינו.

בלילה הייתי הולך לכפר אוז'ובו, שם היו הצ'כים טובי הלב נותנים לנו אוכל שהספיק ליומיים. אזכיר אגב כך את הנוצרים האצילים שעזרו לנו במאבקנו על הקיום: בני המשפחות ירושקה, תומס, גם האוקראיני פְּרִימָס שאצלו הסתתרנו עד לשחרור, אלמלא עזרתם, רבים מאתנו לא היו שורדים.

אני זוכר גם את הפשיטה על יער זליסיץ, שם הרגו האוקראינים יהודים רבים, בהם גם את חבריי מוטל ודוד שר.

חיינו זמנים איומים עד אשר שוחררנו לבסוף. גלמוד, איש לא נותר מן המשפחה, עברתי את פולין ואת אוסטריה. התחתנתי עם אשתי האהובה, מניה, באיתי לאמריקה והתחלתי בחיים חדשים באזור דטרויט. יש לנו בת ביני, דוקטור לפסיכולוגיה, בן סם ובת שרי הלומדים עדיין. אחי יענקל ומשפחתו גרים לא רחוק מאתנו.

אנחנו משתדלים לחנך את ילדינו ולנהל את חיי המשפחה שלנו, אך אין רגיעה לכאב שבלבנו.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 359 – 361.

יעקב פורטנוי ברוז'ישץ' לאחר החורבן

ישקה (יעקב) פורטנוי, כנר מחונן, היחיד בעיירה בעל השכלה מוזיקלית גבוהה: בוגר קונסרבטוריון בוורשה בהצטיינות. כאשר ניגן במפגשים חברתיים היו כולם מוקסמים. אביו, החייט מאומן, היה מן הטובים במקצועו בעיירה. הוא היה איש שקט וחרוץ שעבד עד שעת לילה מאוחרת כדי לפרנס את בני ביתו ולאפשר לילדיו השכלה גבוהה. האחות ציפה, בוגרת סמינר פולני למורים.

ישקה חי בישראל, מתקשה לשכוח את יקיריו שנשפו באורח כה טרגי. גדול כאבו על אבדן הכושר באצבעותיו ואי-יכולתו לאחוז עוד בכינור, בשל המכות שקיבל בנודו. גם אחיותיו ציפה וחיה חיות בישראל [המערכת].

עיירתי הקטנה בוהלין טבלה בפרחים באביב, בקיץ ואפילו בסתיו. בכל מקום התנדדו ליד החלונות והדלתות חמניות. מעבר לגדרות פרצו מתוך הצמחייה הצפופה פרחי כובע הנזיר, מנתור ופרחים תכולים הקרויים "זכרינג", במיוחד בחלק העיר בו גרנו – ז'ליבוב.

באביב עטו הגנים לובן צח. כבכל עיר ועיירה היו גם לרוז'ישץ' רחוב ראשי, רחובות צדדיים, סמטאות. בחים מגובונים, שמשות מטולאות, מרפסות כניסה מעוקמות, רעפי גגות עבשים שעשב גדל מהם, ובמרכז בית הכנסת אשר בו גר [הרשל] בעל שם שהיה מהלך בין הבתים למכור שמרים. אני ממשיך לאורך הרחוב ורואה בית ומדפי ישיבה לאורכו. אני עומד מלכת כמו פגשתי מכר. הנה ראייתי חורבה – בית ומרפסת כניסה מטה ליפול, תריסים אדומים וגג תלוש. הנה אני רואה עץ אגס צפוף ענפים שטיפסו מעבר לגדר.

הזיכרון שלי הופך בקדחתנות דף אחר דף בשנים שחלפו מזמן. לא, אינני טועה, כאן גר קלמן הזג (גרברסקי). כמובן, סברתי, לא אצטרך לאיש להראות לי את ביתי. בחצר הציצו החלונות הוונציאניים הגבוהים. אני יושב חלוש על אבן. איש אינו יוצא אליי.

אני חולם: בבית אווירת שבת, אני יושב עם אבא על המיטה והוא מבקש ממני לנגן לו בכינור קונצ'רטי אחדים שאהב: בָּרוך, ויוולדי, מנדלסון.

יש לרוז'ישץ' נהר עשיר – סְטִיר, החוצה את העיר לשתיים. כרי הדשא הירקרקים הנמשכים אל האופק. מי שגדל בְּעִירָה יודע מה רבים הזיכרונות והתחושות הניעורים בזיכרון ובנשמה. ואיך אפשר ללכת

ולא להעיף מבט מן "ההר" כלפי מטה? הנפחיות, העגלות שהסוסים הותירו מהן – אינן. נשמע קרקור הצפרדעים בין הקנים. במקום בו היו הבתים הקטנים, שנעלמו – בתים אשר כמו מקור ומורא התרפקו זה על זה כל חייהם – אין שום דבר.

אני שואל את עצמי: ומה אם לא הייתי יודע כי זו רוז'ישץ'? האם היה עולה על דעתי כי במקום זה הייתה אי-פעם העיירה שלי? אני מתעכב ליד כל בית, מציץ כמעט לכל חצר.

הבחנתי בעת הליכתי כי הגויים חפרו את האדמה ופירקו את הבתים. הם חיפשו זהב, זהב ויהלומים שהיהודים, הווה אומר, הסתירו בתוך קירות, קברו בחצרות. יצאתי שוב אל הרחוב הראשי.

הרחוב כמעט כפרי. רוז'ישץ' כולה מיושבת מהגרים מעברו השני של הנהר בוג. אני מטייל לי כך ואינני מכיר את החלק המרוחק של העיר. הנה אני ליד בית הנתיבות. הרי גדלתי כאן. הנה בית הנתיבות הנוכחי – בניין אבן קטן נאה ולבן – הישן עלה באש.

בין בית אחד למשנהו – גנים וגנות. מן הדירים נשמעים החזירים. ניחוח כפרי. וכך אני מרחיק לכת אל מעבר הרכבת ופונה ללכת אל גְּבִי החול. אני עומד ומהרהר, ולפתע משלב פלוני זרועו בזרועי. "בוא, אראה לך מה עוללו הגרמנים ליהודי רוז'ישץ' שלנו בשנות המלחמה".

הוא הוביל אותי לחצר ששימשה מעבר (גר שם בעבר גרמני, קונְטֶש) שנמשך אל השדה, אל תלוליות הטין המרוחקות, שתלויה הייתה מעליהן שמש של צהרי היום. מאחורי תלוליות הטין שהתקשה ריחף ענן והסתיר בצלו את קברי הקדושים. הבורות העמוקים, טין אדום, איך אפשר לשכוח? וכי רשאים לשכוח?

רק לאחר שהלכנו כברת דרך פנה אליי האיכר: "מי אתה?"

"אני ישקה פורטנוי, בנו של החייט מאומן".

"מאין צצת ואיך נשארת בחיים? מה אתה שותק" – הצטעק. לפתע נמלא עליצות:

"או-הא, הרי זה אורח. אני יושב ראש הקולחוז, מיצ'ק. אל תהיה ביישן. איפה אתה מתאכסן? יודע מה, היכנס אלינו לפנות ערב, ניפגש עם מכרים נושנים".

כבר שררה אפלולית כשיצאנו מגבי החול ופנינו בדרך אל המלון – בית עץ, סמוך לתחנת הרכבת (ביתה של רוסייה ברגר). מסרתי את אמתחתי לתורן ויצאתי לטייל ברחוב המתחיל ליד בית הנתיבות, רחוב טובל בירק. בינתיים מצאתי גם את הסימנים למקום בו היינו אני ואחי, מְנֶדְק, קופצים מעל לגדר אל הגן לקטוף אגסים ותפוחים. בעלת הבית, רוסייה ברגר, הייתה רודפת אחרינו.

לא הספקתי להיכנס למלון ולנוח מעט, נקשו בדלת ולחדר נדחק זוג קורן. "עקבנו אחריך, משפחתנו היא תומשוויע'. איך זה לא מודיעים?" – הוא מוכיח אותי.

"מוטב יספר האורח משהו, הרי הוא בא מן העולם הגדול. על עצמי אוכל לומר דבר אחד: אני אוהבת את בני עירי, אוהבת מאוד" – אומרת האישה.

למחרת, אני מטייל לי ברחוב המוליך לשוק. בשוק אין איש. הדוכנים ריקים. בדממת השוק של עיירה יש משהו משלוות השבת של פעם. כך הלכתי מבלי משים כברת דרך הגונה, כמעט עד בית העלמין. מולי ניצב אדם וחרמש בידו. פניו מוכרים מאוד, ואף שאני יודע כי ראיתי את האיש אי-שם אני חייב לאמץ את זיכרוני: מאין הוא כה מוכר לי?

נו כן, עם מילות היידיש הבלולות באוקראינית שהוא מדבר, הוא מזכיר לי את הַנֹּדֶד מן "הבהלה הגדולה של האנשים הקטנים" מאת שלום עליכם, אלא שזהו שוורצקופ.

"את מי תחפש כאן, יהודי חביב?"

אני מציג את עצמי בפניו.

"כן, כן, גרתם ליד התאטרון של גורנשטיין. האם הכרתי את אביך ראובן פורטנוי? החייט הטוב ביותר בעיר שלנו. את מי לא הכרתי כאן יקירי? אני מהלך לי בין הקברים שעשב מכסה אותם בצעדים מלאי

יראת קודש, אולי פה, אולי שם? אך אינני רואה מצבות עומדות, כל הקברים הרוסים, אפילו את המצבות לא השאירו הגרמנים".

בעודי עומד ליד קבר האחים המכוסה עשב, תוצאת השחיטה של היטלר, אני שואל את עצמי: היכן קברו של אחי מנדל? איש כבר לא יראה לי – לא העץ שניצב שם, לא הציפור שחלפה ביעף. האדמה שלמענה נפל בקרב אחי, חייל בצבא האדום, נהפכה פעמים אחדות בפצצות ורימונים.

כשהלכתי מבית העלמין כבר שקעה השמש ובבת אחת נעלם הכול.

בית העלמין הישן המוחלל של רח'שץ'. מצבה אחת בלבד, של אהרן-שמואל פרל שנפטר ב-1940, נותרה שלמה

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 366 – 368.

מירלה שמש האזכרה הראשונה בניי פריימן

מיד לאחר המלחמה, כאשר שקט הסער המרושע, ואנחנו, קומץ השורדים בנס, יצאנו ממקומות המסתור שלנו, ראינו את התוצאה הנוראה אשר זעזעה אותנו: 6,000 אלפים יהודים מן העיירה שלנו, עצמנו ובשרנו, נרצחו, נשרפו, נהרגו באופנים אכזריים אחרים.

לנוכח האסון הגדול, בצער העמוק והכאב, חשנו אשמים שאנחנו עצמנו נשארו בחיים. הגורל הביא אותנו למינכן, למחנה הפליטים ניי פריימן. היו עמנו בני רוז'שץ' אחדים: מוטל ופיגה גרינבוים ובנם משה, אנחנו – מנדל ומירלה שמש ובנו אייזיק, יידל ולדוקס מקופצ'וקה. נפגשנו ושוחחנו על העיירה שלנו. בו בערב גמל בלבנו הרעיון לקיים אזכרה לקדושים שלנו.

פרסמנו מודעה בעיתון בדבר האזכרה. אנשים רבים נענו למודעה. מקרוב ומרחוק באו יהודים לאזכרה שנערכה ב-23 באוגוסט 1947. אחדים נסעו כמה ימים. גברת שרה קופיט באה יומיים לאחר האזכרה.

באזכרה נכחו: זליג ברז, מוטל ופיגה גרינבוים, ברל שניידר, מוטל דולגופוליק, מוטל גרופרמן, אנשל גון, אהרן ריוויץ, מנדל ומירלה שמש, לייקן מפרספה, יוסקה ולד, יוסל מונק, הרשל לרר, יידל ולדוקס, הרשל רויטר ואשתו, מוטל החזן מפוץ'ק, יוסקה קליינבורד ויהודים אחדים מקופצ'וקה.

המורה פסח ספקטור, שמיילא תפקיד בכיר באונר"א, סיפק לנו אולם. קיבלנו נר לכל משתתף, כל אחד הדליקו בדמעות. לאחר אמירת קדיש בציבור, באו כל המשתתפים לדירתנו ובחרנו ועד: ברל שניידר, מנדל ומירלה שמש, יידל ולדוקס. גייסנו מעט כסף, הקמנו קופת גמילות חסדים והתחלנו בפעילות למען יוצאי העיירה.

מתוך הפרק: אבדנה של קהילה, ע' 425.

חברים מחו"ל מברכים

סוניה ולואי ברגר, נשיא ועד הבנייה בקנדה

אל הוועד בישראל, בשמחה רבה ובעונג הריני מודיעה לכם כי לואי נטל על עצמו להיות נשיא ועד הבנייה ולהקים את הקרן לבית רוז'ישץ'. אני הבטחתי לו לסייע ככל האפשר. הוא לקח על עצמו את המלאכה הקשה משום אהבתו לארץ וליוצאי רוז'ישץ' שלנו. רב יהיה העונג לבוא לישראל לחנוכת בית רוז'ישץ'.

ועד נכבד, יש לי עבורכם בשורה טובה. אנחנו מתעתדים לחוג את הבר מצווה של בננו לאונרד ונזמין את כל יוצאי רוז'ישץ' בקנדה ובארצות הברית. החלטנו כי כל מתנות הכסף שיקבל בננו, יינתנו לוועד רוז'ישץ' בישראל למען בית רוז'ישץ', מצבה לסבו ולסבתו.

אל תדאגו לכסף. לואי אומר כי אם אתם הייתם מסוגלים לגאול מולדת, נוכל אנחנו להקים שם פינה משלנו. אנחנו מקווים שגיע לכל.

סוניה ולואי ברגר בקבלת פנים

ברל גרשטיין – יושב הראש הראשון של ועד רוז'ישץ' בניו יורק ושל ועד הבנייה.

...במשך כל הזמן שאפתי להקים בישראל יד על שם קדושינו היקרים.

ב-9 בינואר 1960, בחגיגת הבר מצווה לבנו של מוטל גרבוז, באו בני עיר רבים מאמריקה ומקנדה, הייתה הצלחה חברתית, מורלית וכספית גדולה.

יוצאי עירנו התחייבו בחפץ לב לסכום כסף ניכר ועתה אנחנו בטוחים כי נוכל לבנות מונומנט מפואר, זכר ליקירינו האבודים אך הבלתי נשכחים.

המונומנט ישמש במקביל מרכז תרבות למענכם בישראל ולאורחים שיבואו אליכם מחו"ל.

ברכות לחנוכת הבית

אנו כולנו, הקבוצה הגדולה של בני רוז'שץ' בעולם המרוכזת תחת גג אחד, התכנסנו להנציח את אהובי לבנו ויקירינו האבודים אך הבלתי נשכחים. אנו מקדשים את בית רוז'שץ' כיד לקדושים ומיעדים אותו כמקום לפעילות תרבותית וחברתית.

שמחתי למראה כל זה היא ללא גבולות. הרעיון בדבר בית רוז'שץ' נולד בביתי בניו יורק, בשיחה עם פייוול שקורניק. למן הרגע ההוא פעלנו – כל בני רוז'שץ' בניו יורק, בקנדה ובישראל – ללא לאות כדי לזכות ולהגיע ליום הזה. עתה הוא שלכם בשעה טובה, השתמשו בו בהנאה למטרותיכם.

האמינו לי, זה היום המאושר השני בחיי. הראשון היה כאשר ראיתי את השמש זורחת בארצנו – ועתה, בראותי את כולכם כאן, אני מושיט את ידי ולוחץ את כולכם אל לבי. יהא ערב זה התחלה לפגישות תכופות עמכם. שלום.

בוב דורה גרשטיין במסיבה לכבודם בבית רוז'שץ', 1963. משמאל א' רחמיאלי

חיים פפר – ארגנטינה

...אנו מרכינים ראש ביראת כבוד למחינו, שלעולם לא נראה עוד ולא נשמע עוד מילה מפיכם. המעט שנוכל לעשות הוא להקים מצבה, בית רוז'שץ'.

מירלה שמס – חברת הוועד הקנדי

עיירה קטנה חרבה. 6,000 יהודים נספו באופן לא אנושי, בהם האבות והאימהות שלנו, אחים ואחיות, ידידים וחברים. כיצד נוכל לשכוח אותם?

"זכור את אשר עשה לך עמלק" – זכרו מה עוללו לכם הרוצחים ההיטלריסטים, ולעולם אל תשכחו.

סול מילר (שלמה מלמד) – נשיא ועד רוז'שץ' בקנדה

בכינוס הכללי של יוצאי רוז'שץ' בקנדה ובארה"ב, 5 ביוני 1959:

...בני רוז'שץ' שלנו חשים בחובה המוטלת עליהם, לא לשכוח! לא רצה הגורל שהרשל אודוק, מייסד הוועד בקנדה, יהיה עמנו. הרשל רצה שתוקם מצבה לקדושינו והוא בא בדברים עם הוועד בישראל ונתן להם תרומה ראשונה למטרה של הקמת בית רוז'שץ'.

אשתו של הרשל, צירל, ילדיהם וגם אנחנו, כל בני רוז'שץ' בקנדה, נעשה את כל המאמצים להגשמת החלום.

מנדל שמס – מזכיר הוועד הקנדי

בכינוס הכללי, 5 ביולי 1959:

...בעודי ניצב לפניכם, ידידים יקרים, חולפים במחשבה זמני עבר בעיירה האהובה שלנו. עיירה מלאה חיים וטוב לב, מלאה בני נוער.

את התקופה הטובה בחיינו – שנות הנעורים – בילינו שם בין כרי דשא ירוקים על גדות הסטיר, בדרכים אל טופילנה, ז'ליבוב, קופצ'וקה, מעבר הגשר – ז'ליאנקה.

הכול היה שם: אהבה, שמחה, תרבות. ואנחנו היינו גאים בארגונים שלנו, בעוסקי הציבור, ואפילו את משוגעי העיר שלנו אהבנו ואת העזים שהיו מטפסות על הגות.

ומה יקרו לנו משפחותינו וקרובינו שנתלשו מאתנו באכזריות כה רבה.

עלינו, בני רוזישץ', להמשיך במסורת שלנו ולסייע זה לזה כפי שעשו הורינו. הכינוס הנוכחי מראה לנו מה רבה האחוה בינינו ואני גאה בכם בני עיר יקרים.

נשמות קדושינו תועות ואינן מוצאות להן מנוח; הן מבקשות שתעמידו להם מצבות.

ברוך רחן, ניו יורק – יושב ראש ארגון יוצאי רוזישץ' בארצות הברית

ידידי היקר אבנר רחמיאלי, יושב ראש, וכל אחינו ואחיותינו יוצאי רוזישץ' בישראל, שלום רב.

פעמים רבות רציתי לכתוב לכם מילים אחדות. אנחנו חיים הרי, אך בארץ "הזהב", שיש בה הכול, אפילו שפע של צרות, רק פנאי חסר !!!

הפעם החלטתי לגזול זמן מעניינים אחרים ולכתוב לכם שורות אחדות:

אני מצרף למכתב המחאה בסכום של 1,500 דולר. לפי בקשת האספה הכללית של ארגון יוצאי רוזישץ' בניו יורק, שהתקיימה ביום ראשון 19 במאי 1974, ישמשו 1,500 דולר אלו באופן הבא:

1,000 דולר ישמשו לגמילות חסדים ליוצאי רוזישץ' נזקקים. 500 דולר יסייעו בהוצאות הכרוכות בהוצאת ספר רוזישץ'.

מקווה כי בעתיד נוכל לשלוח לכם שוב מעט כסף.

מה נשמע אצלכם?

על המצב הכללי אנחנו יודעים כמעט הכול. אנחנו חיים אתכם את אבדותיכם, הן שלנו בדיוק כפי שהן שלכם, ומתגאים בניצחונותיכם – הם שלכם בלבד.

כל אשר נוכל לעשות כאן הוא לאחל לכם כוחות אינסופיים, פיזיים ומורליים, לעבור את המצב הקשה לאין שיעור, שהגורל ההיסטורי הטיל עליכם.

כפי שלאחר כל סערה גדולה שבה השמש לזרוח, וכפי שבדורנו המיוסר זכינו לראות בהקמת מדינה יהודית בישראל, כך אנו מקווים כי הסערה תחלוף במהרה, השמש שוב תאיר ותרפא את הפצעים המדממים. שוב נזכה לראות ישראל החיה בתנאי ביטחון, שלום ושגשוג – מקום בו הנוער היקר שלנו, שאין דוגמתו, יקים כוח חלוץ של עם החי באושר ובאין מפריע. עם ישראל חי, וחי לעד!!!

במיטב איחולינו ופריסות שלום לכולכם ולכל אחד בנפרד.

בשם כל בני רח"שען' שלנו בניו יורק. שלכם ב' רוזן. 22 במאי 1974

בלח טפר

שלום רב לכם חברים,

כבר מזמן קיבלתי מן הנשיא שלנו, ברוך רוזן, את "הפקודה" לכתוב מכתב זה, כדי להודיע על חברינו המתכוננים לבקר אצלכם.

כידוע לנו, אתם תמיד מקבלים את פנינו בחמימות ובאופן נאה מאוד. לעולם לא אשכח את ברכותי של חברנו החשוב פייוול, בשעה שאני ואהרן היינו אצלכם בביקורנו הראשון. הוא העיר בצדק כי איננו אורחים אלא בנסיעה זמנית, וחלומנו ושאפתנו הם לבוא מוקדם ככל האפשר הביתה.

אנחנו חיים כל הזמן עם המחשבה על ישראל ועליכם.

בלח טפר, מזכירה. ניו יורק, יוני 1971

מתוך הפרק: שארית הפלטה, ארגוני יוצאי רח"שען' בעולם, ע' 447 – 453.

בוב [ברל] גלרשטיין ניו יורק התפתחות הארגון שלנו

למעלה מ-40 שנה אני באמריקה. חלפו כבר 32 שנה מאז השחיטה. למעלה משני שלישי מחיי חייתי באמריקה. דורה האהובה שלי ילדה לי שני בנים יפים ומוצלחים, יצחק ואליעזר. בני נישאו בנישואים מוצלחים מאוד. ליצחק יש ארבעה בנים קטנים ולאליעזר אחד ואחד בדרך.

ידעתי עליות ומורדות באמריקה, אך אלוהים היה טוב אליי. בביתי תמיד הייתה ותמיד תהיה דלת פתוחה, במיוחד לכל בן רוז'שץ', מי שלא יהיה, הוא ידידי, בן משפחתי.

כל חיי אני משוכנע כי אחד האידאלים הנאים והטובים שחייב אדם לממש, הוא לחלוק עם אחרים. זהו רגש המחזיק אותנו בני רוז'שץ' יחד. זה המלט המאחד אותנו. אנשים זרים, שאינם בני רוז'שץ', מתקנאים בנו, אנחנו מהווים מופת לערים אחרות.

מיד לאחר המלחמה, כשבאו פליטים מן המחנות לאמריקה, קיבלתי אותם וסייעתי להם ככל יכולתי.

כעבור שנים הזמנתי את בני רוז'שץ' בניו יורק למסיבה במוצאי שבת. בהתכנסות הוחלט פה אחד להקים ארגון בשם שהצעתי: "שארית הפליטה דרוז'שץ'". בו בערב גייסנו כסף לשלוח לישראל לקופת גמילות חסדים. נפגשנו אחת לחודש במוצאי שבת האחרון של החודש.

משפחת רוז'שץ' בניו יורק התחזקה וגדלה. לאחד המפגשים בא הרשל אודווק, בדרכו מביקורו הראשון בישראל. הוא הוקסם מיחסי האחוה בינינו והתקנא בנו. מדוע לא יהיה כדבר הזה בקנדה?

מאתנו נסע לטורונטו, אל סניה צוקרמן. הוא סיפר לו על אשר ראה אצלנו והם החליטו לעשות כמונו. הם כינסו את כל בני רוז'שץ' בקנדה עם שלמה מלמד בראש. כך החל הדבר.

החלום מתגשם

מצפוני ייסר אותי תמיד, במיוחד לאחר שבא יוסל מונק לנוי יורק ועבד אצלי ארבעה חודשים. הוא סיפר לי כי ראה במו עיניו, מבעד לחריץ

בביתם של גוי שאצלו הסתתר, את השחיטה ואת הקבר של יקירי ואהובי לבי. הוא היה חבר אישי של אחי יוסל. עדות חיה לכך שאיש ממשפחתי איננו חי וכי אני האחרון.

חשתי כי חובתי הקדושה להקים מצבה, אך לא מצבת עץ או אבן אלא מוסד תרבותי שוקק חיים שאנשים יוכלו להתכנס בו לשוחח, ללמוד, לחלוק דעות ולטפח את האידאלים היהודים היפים.

החלטתי כי זה צריך להיות בישראל. כאשר פייוול שקורניק [אבנר רחמיאל] ואבנר שרון] היה בביקור בניו יורק בשנת 1956, לאחר ביקור אצל אמו ובדנוור קולורדו ובדרכו אל אחיו בברזיל, הצעתי את התכנית לפני פייוול, אותו אני מוקיר מאוד.

פייוול אמר לי אז כי הוא רואה את בני רוז'ישץ' פעם בשנה בלבד, באזכרה השנתית, וכי אינו פעיל בעניינים כמו קופת גמילות חסדים ואחרים. אך הצעתי נשאה חן בעיניו.

הדבר העניק לי עידוד וקיבלתי את הדחיפה הנכונה להגשים את חלומי. אמרתי אז לפייוול: "אתה חוזר והתחל לפעול ואני אשלח לך כסף". הבטחתי כי בעזרת השם נגשים את התכנית תוך שלוש שנים. לא היה לי אז מושג קלוש היכן אשיג את הכסף ומה תהיה העלות.

היה לי ביטחון רב בפייוול שקורניק ובבני רוז'ישץ' אחרים, הייתי בטוח כי נוכל להגשים את הרעיון.

במועד המתאים זימנתי פגישה בביתי. כמעט כל בני רוז'ישץ' באו. שטחתי את תכניתי להנציח כראוי את יקירינו, שאפשר לומר עליהם: "חבל על דאבדין ולא משתכחין". הערב היה הצלחה גדולה. החלטנו ליצור קשר עם "הגוורדיה הוותיקה", בני רוז'ישץ' שבאו לכאן זה מכבר, אך הם למרבה הצער סירבו לשתף עמנו פעולה.

מאוחר יותר זימנתי כינוס של בני רוז'ישץ', הודעתי בעיתונות היהודית ובטלפון. היו לנו אורחים מקנדה וממקומות אחרים. באו סניה צוקרמן, שלמה מלמד עם סוניה, סוניה ברגר (גרברסקי), מנדל ומירלה שמס. כולם באו לערב החגיגי. לעולם לא אשכח ערב זה, אחד המוצלחים בחיי. גייסנו לאלתר 4,000 דולר. ראיתי כי החלום מתממש מוקדם מן המצופה, שלוש שנים, כפי שסברתי תחילה. זכיתי, יחד עם סניה

צוקרמן ואשתו, שלמה וסוניה מלמד, סוניה ברגר וישקה ארליך, להיות בחנוכת בית רוז'שץ' שלנו, במוצאי שבת, 11 במרץ 1961, ערב שלא אשכח לעולם.

אני גאה בעשייה ובכך שסייעתי. אנשים רבים, כסף רב, עבודה רבה – עשו את הדבר לעובדה קיימת. יישר כוח לכל מי שסייע. יש לנו מונומנט חי לדורות.

ספר רוז'שץ'

עתה אנחנו מקדישים זמן, מאמץ וכסף למיזם גדול אחר, ספר רוז'שץ', שייהיה ההנצחה הנאה ביותר לעיירה כולה. אני משתדל לסייע מרחוק בעצה, במעשה ובתקווה שזו תהיה הצלחה גדולה שכולנו נתגאה בה.

לחברים הניצבים בראש ומקדישים זמן רב ומאמץ למיזם הגרנדיוזי – ברכות מכל הלב.

חברי מערכת הספר וחברים שהשתתפו בהכנתו.

מימין. יושבים: אהרן ריוון?, משה גרברסקי, אבנר רחמיאלי, מנדל ומירלה שמס, לאה גביש, ? פנינה קורן?. עומדים: ? דניאל גולומבקה, אשר הררי, משה גלר, ? צבי אורן, ש' ורקוביצקי, משה רבין, ?

מתוך הפרק: שארית הפלטה, ארצות הברית, ע' 457 – 458.

משה גוברסקי הפרלמוטרים

בני פרלמוטר הם משפחה ענפה וידועה הפזורה ברחבי ארצות הברית, במיוחד בדנור קולורדו ובושינגטון.

הם פעילים בתחום הכלכלי והגיעו להישגים גדולים. הודות לחריצותם הפכו המהגרים, שבאו לפני מלחמת העולם הראשונה בידיים ריקות, לקבלני בנייה אמידים ואנשי עסקים בהיקף רחב.

היו לבני פרלמוטר רגשות מיוחדים כלפי החיים היהודיים החברתיים-תרבותיים. בכל מקום סייעו בבניית הקהילה היהודית – בתי כנסת, בתי ספר, ספריות ומוסדות אחרים שיהדות אמריקה כה גאה בהם.

הם החלוצים האמתיים הן בתחום הכלכלי הכללי והן בתחום היהודי. בזכותם גדל היישוב היהודי באמריקה והפך כוח חזק.

הראשון שנסע לאמריקה היה משה (מוריס), ב-1907. אייב בא ב-1912 ולאחר מכן כל משפחתו של דודי ראובן-וולף, שכללה חמישה בנים ושתי בנות. אחרונים נסעו פינחס וביילצה ויליהם ב-1922.

בני פרלמוטר מגלים עניין מיוחד בארגון יוצאי רוזישץ'. מוריס, אייב ופינחס ביקרו בבית רוזישץ', סייעו ברכישת הבניין ותמכו בפעילותו.

בתצלום: מוריס ומינה, אייב ודורי, פאול וביילצה, דיווי ושירלי, בן ובין, סם שץ וסם פרימק

כאשר היו פינחס וביילצה בישראל הם התעניינו באנשי העם, בפועלים, בבתי הספר ובכל אשר נוצר בארץ. ביילצה, שמוצאה ממשפחת רבנים, התעניינה בישראל מילדותה.

בני פרלמוטר הם משפחה לדוגמה. אפשר לומר עליהם: הלוואי וירבו כמותם בישראל.

תקוותנו היא שהדור הצעיר יירש את המידות הנאות והאצילות וימשיך לחשל את שרשרת הזהב של המשפחה.

הקשר שלנו עם בני פרלמוטר החל כשסבי, ר' יעקב-עוזר גרברסקי, השיא את בתו היחידה, גולדה, לראובן-וולף פרלמוטר. סבא הוא שדחק בילדים לנסוע אל מעבר לים.

מתוך הפרק: שארית הפלטה, ארצות הברית, [טור צד] ע' 459 – 460.

סול מילר קנדה טוביה רופא (טויניו)

הלכתי עמו לישיבה בשנות הילדות המוקדמות. הוא היה חבר טוב. חטף מכות מן הרבי ר' יונה, לא תמיד בשל תעלולים שלו אלא בשל "מעשים טובים" של חברה אחרים שירדו לחיי הרבי – ולא הסגר.

הוא היה ילד יפה וחסון. אהב לשחק ולהתרועע ברחובות. התורה בחדר לא עניינה אותו.

היו לו המצאות נאות שמצאו חן בעיני התלמידים אך לא בעיני הרבי ר' יונה, לכן כינה אותו טויניו [תוהו]. וכאשר תוהו והבנדיטל (בונים מלמד) עוללו את תעלוליהם היו החיים בחדר מקבלים מראה שמח במיוחד.

במסיבה בבית רוז'שץ', לכבוד ביקורו בישראל, סיפר טוביה כי פעם אחת התיישב על חזיר ורכב עליו ברחוב בו גרו. החזיר נחר והילדים צחקו: אם אפשר לרכב על סוס מדוע לא על חזיר?

ב-1930 עלה בידי משפחתו לנסוע לאמריקה, שם החל בחיים חדשים. אחיו לייבוש, לא קיבל אישור כניסה בשל מחלת ריאות ונשאר לבדו ברוז'שץ', המסכן.

טוביה גר עתה עם ילדיו במיאמי פלורידה ומצליח בעסקיו. הוא איש טוב לב כמו בילדותו. נכון לעזור לכל אחד ולעשות טובה בכל עת.

הוא מתעניין ביוצאי רוז'שץ' ומעת לעת שולח לוועד בישראל את תמיכתו הנדיבה.

מתוך הפרק: שארית הפלטה, ארצות הברית, [טור צד] ע' 461.

הרשל אודווק

הרשל היה יהודי בן ווהלין אמתי. בעל לב רחב ונשמה עמוקה.

תענוגו היה לגרום עונג ושמחה לידידיו.

בחריצות בלתי רגילה בנה את חייו בעשר אצבעות, מאפס. היה גאה באשתו צירל ובילדיו, ובהישגיו הכלכליים. הוא לא מצא מנוח כל עוד היו אי-שם קרובים וחברים במצוקה חלילה. בהיותו בישראל חיפש יוצאי רוז'שץ' בכל פינה בארץ, וידו הפתוחה עודדה כל אחד.

מימין: שמואל אודווק, סבו של הרשל.
משמאל: שלמה אודווק, אביו של הרשל
שנספה בשואה.

הוועד הקנדי נושא באאווה את שמו של הרי אודווק.

מתוך הפרק: שארית הפלטה, קנדה, ע' 467.

בתצלום: סניה צוקרמן

סול מילר קנדה סניה צוקרמן חובב היונים

סניה צוקרמן ניצל בילדותו היטב את התענוגות המעטים שהחיים בעיירה זימנו אז לילד. הוא לא נסחף אחר אידאולוגיות של שמאל או ימין, אותו עניינו החיים כמות שהם.

הוא גר במרכז העיר, בבניין אבן קטן – היחיד שנותר עומד לאחר מלחמת העולם הראשונה – ללא חלונות ודלתות.

אמו מניה ניהלה בית ממכר לתרופות. הוא ואחיו וולודיה התייתמו בגיל צעיר. האב שלמה, נפטר מיד לאחר המלחמה, ב-15 במרץ 1918, האם נפטרה ב-11 בדצמבר 1927.

ברוז'שץ' גר גם דודו שמרל לינדר (צוקרמן).

וולודיה היה מוכר בעיירה היטב כבחור שמח. זכור לנו שהיה שט בסירה בנהר סטיר, שר ומגן בגיטרה.

סניה התיידד עם מיטב הנוער וכולם אהבו אותו. בחורף נהג לבלות שעות בהחלקה בנהר סטיר או באגם, היה מן הגולשים הטובים

בתצלום: האם מניה בעיירה.

אך התחביב האהוב עליו ביותר היו יונים. הוא הקדיש להן זמן רב ואהבה חמה. היונים היו אסירות תודה ומסורות, ומעולם לא בגדו בו. הן היו קשורות לשובך שעל גג ביתו. בתצלום: עם אביו שלמה

סניה היה מתרוצץ ברחוב, יונה אחת בחיקו ואחת בידו. בראותו בשמים יונים מעופפות, של זפולסקי או של מישהו אחר, הטיל לאוויר את היונה זכר או היונה נקבה ומיד אפשר היה לראות את כל היונים חגות

ונמשכות היישר אל השובך שלו. סניה נהג לשרוק והיונים שלו הבינו את האותות ותכופות הביאו לו יונים זרות שבויות.

המשחק ההוגן בקודקס החוקים הלא-כתוב אומר כי אם יונה באה אל שובך היונים שלך, היא שלך. סניה היטיב להכיר את תכונות היונים וידע מתי לשחרר זכר ומתי נקבה כדי שכוח המשיכה יהיה גדול יותר.

ילדים קינאו בו על הצלחותיו, והיה מוכר כצייד יונים מוצלח מאוד. הוא ניהל את המשחק בהגינות ותמיד ברוח טובה, מתוך ביטחון כי "שלו" יזכו תמיד.

כשבא סניה לתל אביב ב-11 במרץ 1961, לחנוכת בית רוז'ישץ', וניתנה לו רשות הברכה, במקום מילים שרק בעצמת נעורים, וכל הקהל נשא עיניים וחיפש את היונים מעל לראש. הייתה זו הברכה היותר מעניינת בערב החגיגי.

סניה חי עם משפחתו בקנדה, וראה ברכה בעסקיו. מן החברים המסורים והפעילים בוועד רוז'ישץ' בקנדה. הוועד אכן נוסד בביתו ב-1957.

סניה הפך להיות אדם רציני אך נותרו בו חוש ההומור, הרעננות והאהבה לחופש, לטבע, לפשטות וליושר – סגולות אצילות שהביא מן הבית הישן ומן הסתם ייטע בילדיו.

מתוך הפרק: שארית הפלטה, קנדה, ע' 468.

אפילוג משפחתי-אישי

"א טרויעריקער סך-הכל פון א משפחה". לא אחת, בתרגומי מספרי זיכרון, נתקלתי בכותרת זו. והרי הסיכום העגום על משפחה יהודית מלוצק, משפחת אמי, בדגש על שלוחות המשפחה ברוז'שץ'.

רבקה ושמרל [שמריהו] ליבריק מלוצק הולידו שישה בנים ובנות:

מרדכי-הירש [סבי], שרה, משה-אשר, לייב, רייזל, רחל – כולם הקימו משפחות והולידו בנים ובני בנים.

שרה ליבריק נישאה ליצחק גלר מרוז'שץ', שם הקימו את ביתם והולידו את: ישעיהו, אלקה, אשר.

זלטה, בת רבקה ומנדל מהעיירה מלניצה, נישאה למרדכי-הירש ליבריק מלוצק, שם הקימו את ביתם והולידו שישה בנים ובנות:

ישעיהו ואברהם התאומים, דבורה, ציפה, רחל [אמי], מָמָה.

ישעיהו ליבריק נשא לאישה את גיטל לבית זיניוק מרוז'שץ', שם הקימו את ביתם והולידו את בנם מוטלה.

מתי מעט מבני המשפחה שרדו. רובם נרצחו בלוצק, חלקם ברוז'שץ' ואלה הם:

שרה וישעיהו גלר וילדיהם: בתיה, שמריהו, תמה.

אלקה ואשר קנובל וילדיהם: חוה-שפרה, זיסל, תמה, יצחק.

חייקה לבית קופיט ואשר גלר-הררי, עלו לארץ בעוד מועד].

גיטל וישעיהו ליבריק ובנם מוטלה.

יד לזכרם!

א' ר'

מראות רח'שץ'

הכניסה לרח'שץ'

הבאר

בית־היתומים, שהפך לבית־מריבה. לבסוף

בית היתומים הישן בבית גלייזל

מסעדת פריגל, ולניאנקה. אברהם פריגל
במרכז עם הוריו, אחיו ואחותו

קהל חוגגים ביום חג פולני בכניסה לבית הספר "תרבות", מימין בית מנדל גרברסקי

שמעון יוסל בעל-עגלה. צולם עלידי אלתר קאציזנה ופורסם באלבום תמונות אמנותיות

בית העלמין 2011

צילום: פרל ולרי בל. אתר הקהילה. באדיבות ארגון יוצאי רוס'ישק' והסביבה בישראל

גיא ההרגה על דרך קופצ'ווקה

קבר האחים

יוסף קלימבורד [1], בנימין אייזנברג ואחרים על קבר האחים בדרך קופצ'ווקה

קבר האחים. מצבה משנת 1945. הוקמה בידי השורדים, בראשם ברל שניידר, פייגה שר-שקורניק, שלמה בייטש, משפחת טורצ'ניוק

הגלעד שהוקם בשנת 1992

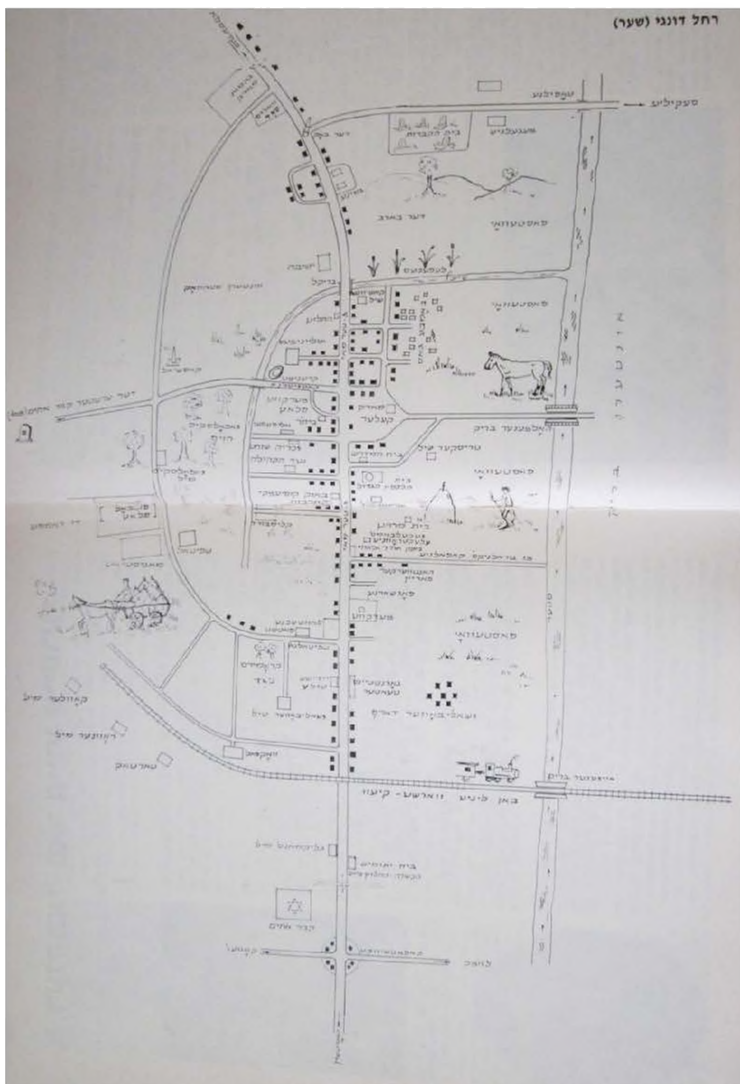
התצלומים מאתר הקהילה. באדיבות ארגון 'נצח' ו'הסביבה בישראל'

מפת רוז'שץ' לפי ציור של רחל דונגי (שר)

מפתחות

כינויים שנגזרו משמות מקומות

<u>המקום</u>	<u>הכינוי</u>
אוליאניק	אוליאניקר
אוליקה	אוליקר
אומלָנו	אומלנר
אומן	אומניר
וישינקה	וישינקר
טנרידה	טנרידר
לוקוב	לוקובר
סְוויניאחאסוויניוּחי	סוויניחד
סילָצס	סילצר
סיקילה	סיקילר
סְלבוצ'יץ'	סלבוצ'צ'ר
פוז'דק	פוז'דקר
פולטבה	פולטבר
פרספה	פרספר
קולקי	קולקר
קוריץ	קוריצר
קְשיןֶוּקה	קשויוקר
רובנה	רובנר
רדין [?]	רדינר
רזיאטין	רזיאטניר

מבחר מושגים ואתרים בעיקר ממפת העיירה

אויפן בארג	על ההר, שכונה על גבעה בצפון העיירה
אולייניצעס	בתי בד
אונטערן בריק	מעבר לגשר, פרוור ולניאנקה
אונטערן סטאוואק	מעבר לנחלאגם, שכונה
גוראלניקס קאפאלניע	המרחצאות של גורלניק
דעקלבוים עלעקטראווייע	תחנת החשמל של דקלבוים
דער באַק	הבוק, כינוי למצבת קדוש ין
וואַקזאל	בית הנתיבות
זאפאלסקיס הויף	חצר הפריץ זפולסקי
זשאליבא'ווער דאָרף	כפר ז'ליבוב, רובע בדרום העיירה
חוטור	מעין חווה, ביישוב ובו עד 10 בתי משק, אופייני לאוקראינה
טארטאק	מנסרה
מאגיסטראט	בית העירייה
פאזשארנע	בית כבאי האש
פאסטעוואי	כרי מרעה
צעגאלניע	משרפת לבנים
צערקווע	כנסייה רוסית
קא'שציול	כנסייה פולנית
קרעניצע	מעין, נבנתה עליו באר

תוכן עניינים

8	קורות היהודים ברוז'שץ'	אבנר רחמיאלי
10	הזכרת נשמות שלנו	הרשל ופרידה גלון
12	סיכום יעגום על משפחה	גולדה וולק-שווץ
17	צרור זיכרונות	דב (ברנרד) רוזן
19	זיכרונות עבר	יוסף קריווט
23	מכיני הפצצה	בונים מלמד (בן מילר)
27	בונים בן מאיר של מוטל	א' ר' [אבנר רחמיאלי]
28	מצבה ליקירי	יהודית שפירא (קוגוט)
32	אנחנו ילדי העיירה	א' ר'
34	צרור זיכרונות מלוצק	נתן סגינחור
37	שנות ילדות רחוקות	ברל גלרשטיין
44	זיכרונות על עיירתנו	שרה פיזנחולץ-טורקלסאוב
46	בעלי עגלות	מירלה שמש
47	ר' שלמה קלימבורד	טייוול (טוביה) שוחט
49	שמואל דיאמנטשטיין	ברוך רוזן
52	איגוד בעלי מלאכה	טייוול שוחט
53	בית הספר העממי היידישיסטי	נחמן סוסל
55	נחמן סוסל	
56	הנוער העובד	משה גרברסקי
59	זרמי שמאל בעיירה	הרשל (צבי) אודווק
62	אברהם קולצ'ק – הלץ	מנדל שמש
63	החוג הדרמטי	מנדל שמש
67	לזכר יקירי	בוב [ברל] גלרשטיין
70	שחוק ודמע בעיירה	מירלה שמש
72	ביער על עץ	יוסף קליינבורד
73	בזכות הרבי מקשיווקה	צלי מלמד-יעקבי
74	סודות מן החדר	חיים פפר
78	חיים פפר	
80	דמויות בעיירה	חיים פפר
81	שירת "התקווה" ליד הרכבת	רחל גוטליב (פיישטר)
82	אליעזר בראקר	דולניק סולומון
87	אצל הסובייטים בזמן המלחמה	צבי אורן (אלתר סוסנה)
95	ארץ אל תכסי דמם	מירלה שמש (חייט)
97	השמדתה של קהילה	פולה דיכטר (מלמד)
121	בגטו רוז'שץ'	שמואל גורלניק
124	אמי ואחי משהלה	גיטלה טננבוים-וילנסקי
126	שמואל (סמואיל) ורקוביצקי	
128	חיי בין רוצחים	שמואל ורקוביצקי
145	געגועים לפנים של יהודי	שמואל ורקוביצקי
150	מבט לאחור	רבקה סטולר
152	הנס שלי	מוטל בייזר

157	קורותיו של ילד יהודי	אייזיק פליישר
167	ההר	גיטלה טננבוים-וילנסקי
169	ד"ר פריד – האיש המופלא	שושנה שטרומ (רוז'קה גלמן)
176	אסתר שלי	יוסף קליינבורד
177	אשר עבר עליי	שלמה בייטש
182	אשר עבר עליי בגיהנום הנאצי	אסתר פופ
190	ביתנו ההרוס	אנשל גון
193	ברוז'ישץ' לאחר החורבן	יעקב פורטנוי
197	האזכרה הראשונה בניי פריימן	מירל שמש
198	חברים מחו"ל מברכים	
203	התפתחות הארגון שלנו	בוב [ברל] גלרשטיין
206	הפרלמוטרים	משה גרברסקי
208	טוביה רופא (טויניו)	סול מילר
209	הרשל אודווק	
210	סניה צוקרמן חובב היונים	סול מילר
212	אפילוג משפחתי-אישי	א' ו'

קישור לספר "רוזישען" עיירתי" הסרוק באתר קהילת רוזישען

<http://www.rozyszcze.org/?CategoryID=275>

קישור למפת העיר והאזור

<https://www.google.co.il/maps/@50.9130309,25.2700989,10z>